

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

Η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση υπό την οπτική του Friedrich Nietzsche

The European Integration under the perspective of Friedrich Nietzsche

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φώτιος Π. Παπαδόπουλος

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Νέδα Κανελλοπούλου, Αν. Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Αργύρης Πασσάς, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Γεώργιος Ευαγγελόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Δήλωση περί λογοκλοπής

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

Copyright © Παπαδόπουλος Φώτιος, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασία για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στην **Ελένη** και στη **Μαρία**
για την διαρκή τους υποστήριξη
και πρωτίστως για την αγάπη τους.*

*Στην επιβλέπουσα Καθηγήτρια
κ. Νέδα Κανελλοπούλου
για την ενθάρρυνση και την συμπόρευση κατά
την συγγραφή της διπλωματικής εργασίας.*

*«ακόμη κι αν πρέπει να είμαι κακός Γερμανός,
είμαι σίγουρα ένας πολύ καλός Ευρωπαίος»*

Friedrich Nietzsche

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8

Κεφάλαιο I Εισαγωγή

1.1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	9
1.2. Η φιλοσοφική σκέψη και το έργο του Νίτσε	12
1.2.1. Η θέληση για δύναμη	13
1.2.2. Ο θάνατος του Θεού	14
1.2.3. Ο υπεράνθρωπος	14

Κεφάλαιο II Η σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη

2.1. Η φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη	16
2.2. Η «ευρωπαϊκή αποστολή» του Νίτσε	18
2.3. Η νιτσεϊκή προσέγγιση της Ευρώπης με όρους νοήματος	19

Κεφάλαιο III Ο ευρωπαϊκός μηδενισμός

3.1. Ο ευρωπαϊκός μηδενισμός και η σύγχρονη επιστήμη	24
3.2. Νίτσε και ευρωπαϊκή εκκοσμίκευση	26
3.3. Οι ευρωπαϊκές αποχρώσεις του «θανάτου του Θεού»	30
3.4. Ο «θάνατος του Θεού» ως αιτία εξασθένησης της ευρωπαϊκής θέλησης για εκζήτηση νοήματος	34
3.5. Οι βαθύτερες συνέπειες αποσύνδεσης της Ευρώπης από την χριστιανο-πλατωνική της παράδοση	38

3.6. Ενδιάμεσο συμπέρασμα	46
---------------------------------	----

Κεφάλαιο IV **Η νιτσεϊκή έννοια του καλού Ευρωπαίου**

4.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις	49
4.2. Τα δομικά χαρακτηριστικά της νιτσεϊκής έννοιας του <i>καλού Ευρωπαίου</i>	50
4.3. Ο εθνικισμός ως απόρροια της νιτσεϊκής έννοιας του μηδενισμού	53

Κεφάλαιο V **Η ευρωπαϊκή ενοποίηση κατά τον Νίτσε**

5.1. «Η Ευρώπη θέλει να γίνει ένα»	59
5.2. Καλοί Ευρωπαίοι και Ευρωπαϊκή Ένωση	65
Αντί επιλόγου	72
Πηγές – Βιβλιογραφία	74

Περίληψη

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναληφθεί μία προσπάθεια ώστε να λάβει χώρα μία σημαντική συζήτηση, τόσο στο πλαίσιο του αμιγώς πολιτικού πεδίου, όσο και στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού γίνεσθαι, σχετικά με την ίδια την έννοια της *Ευρώπης* και ειδικότερα σχετικά με το βάθος της εν λόγω έννοιας, αλλά και το δυνητικό εύρος αυτής.

Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν θα μπορούσε να περιορισθεί πλέον αποκλειστικά στις αμιγώς θεσμικές, νομικές και οικονομικές πτυχές της ολοκλήρωσης, αλλά καθίσταται αναγκαίο να εισέλθει σε ένα πιο ουσιαστικό στάδιο που σχετίζεται με το βαθύτερο νόημα της ίδιας της ουσίας και του σημασιολογικού βάθους της ιδέας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, έχει προκύψει μία όλο και αυξανόμενη ενασχόληση- ακαδημαϊκή και πολιτική- με την ίδια την ιδέα της Ευρώπης, γεγονός που αποτελεί μια από τις πιο αξιοσημείωτες εξελίξεις στα σύγχρονα ευρωπαϊκά ζητήματα.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποσκοπεί να συμβάλλει στην εν λόγω συζήτηση αξιοποιώντας έναν έτερο επιστημονικό κλάδο, τον κλάδο της φιλοσοφίας και να ανασύρει στη συζήτηση μία άλλη πτυχή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ήτοι αυτή του υποκείμενου/υφέρποντος φιλοσοφικού της ερείσματος. Ειδικότερα, η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει στην πολύπλευρη φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε αναφορικά με την Ευρώπη και ειδικότερα την νιτσεϊκή οπτική αναφορικά με την προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης, προκειμένου να συμβάλλει στη συζήτηση αναφορικά με αυτή τη σημαίνουσα πτυχή του σύγχρονου ευρωπαϊκού γίνεσθαι.

Στην ουσία, αποσκοπείται να διερευνηθεί το βάθος της νιτσεϊκής σκέψης σχετικά με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με την ελπίδα και προοπτική να προσφερθεί η αφορμή για περαιτέρω ακαδημαϊκή πραγμάτευση του πολυδαίδαλου της σκέψης του Νίτσε περί της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Abstract

Over the last decades, an effort has been made to engage in an important debate, both in the purely political field and in the academic field, on the very concept of Europe and in particular on the depth of this concept and its potential breadth.

The issue of European integration could no longer be confined exclusively to the purely institutional, legal and economic aspects of integration, but must enter a more substantial stage related to the deeper meaning of the very essence and semantic depth of the European idea. As a result, there has been an increasing literature regarding the very idea of Europe, which is one of the most remarkable developments in contemporary European affairs.

This thesis aims to contribute to this debate by drawing on another discipline, the discipline of philosophy, and to bring another aspect of European integration into the debate, namely that of its underlying philosophical foundation. In particular, the following analysis focuses on Nietzsche's multifaceted philosophical thought on Europe and, in particular, on the Nietzschean perspective on the prospect of European integration, in order to contribute to the debate on this important aspect of contemporary European affairs.

In essence, it aims to explore the depth of Nietzschean thought on European integration, with the hope and prospect of providing opportunities for further academic realization of the multi-dimensionality of Nietzsche's thought on European integration.

Κεφάλαιο I

Εισαγωγή

1.1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Σε μία πολύ πρόσφατη δήλωση του, ο *Harold James*, Καθηγητής Οικονομικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Princeton και διαπιστευμένος ιστορικός του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), ανέφερε ότι η επιθυμία του- αποθανόντος πλέον- πρώην Υπουργού Οικονομικών της Γερμανίας Βόλφγκανγκ Σόιμπλε να τεθεί κατά την προηγηθείσα δημοσιονομική κρίση η Ελλάδα προσωρινά εκτός της ευρωζώνης, «αποτελεί λογική συνέπεια της θέσης του Σόιμπλε, την οποία είχε παρουσιάσει σε μια έκθεση του 1994, γραμμένη από κοινού με τον χριστιανοδημοκράτη βουλευτή Καρλ Λάμερς. Σε αυτήν επιχειρηματολογούσε υπέρ μιας Ευρώπης πολλών ταχυτήτων, στην οποία ένας μικρός πυρήνας χωρών θα προχωρούσε στην πλήρη ενοποίηση, προϋπόθεση για τη νομισματική ένωση».¹

Πώς άραγε θα σχολίαζε ο ομοεθνής του φιλόσοφος *Φρίντριχ Νίτσε* την άποψη αυτή περί της Ευρώπης πολλών ταχυτήτων; Ποιό το εύρος της ευρωπαϊκής σκέψης του Νίτσε;

Η Διακήρυξη του *Robert Schuman* στις 9 Μαΐου 1950, με την οποία προτείνεται η δημιουργία της πρώτης Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ήτοι της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), περιλαμβάνει στην πρώτη μόλις περίοδό της και τον σκοπό για τον οποίο προτείνεται η δημιουργία της εν λόγω Κοινότητας: *τη διαφύλαξη της ειρήνης*.² Η διατύπωση του σκοπού νοηματοδοτεί και το σύνολο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, γεγονός που διαχέεται τόσο σε επίπεδο του ενωσιακού κανονιστικού πλαισίου, όσο και σε επίπεδο υλοποίησης της ενωσιακής πολιτικής. Ο σκοπός αποτελεί την υποκείμενη ιδέα και την προοπτική που δίνει νόημα και σημασία στην ανάληψη των ενεργειών υλοποίησης του σκοπού. Αυτή η σύζευξη σκοπού και νοήματος είναι κεντρικής σημασίας στο έργο του Γερμανού φιλοσόφου

¹ H. James, 'Δεν ήθελε το ΔΝΤ. Ήθελε «κούρεμα», αλλά με «τάιμ άουτ»', *Εφημερίδα «Η Καθημερινή»*, Κυριακή, 31 Δεκεμβρίου 2023, σ. 4.

² R. Schuman, *Διακήρυξη της 9ης Μαΐου 1950*, διαθέσιμη στο https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_el

Νίτσε, ο οποίος αφιέρωσε σημαντικό μέρος των γραπτών του ώστε να πραγματοποιηθεί την προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης αφενός, αλλά και την ορθή νοηματοδότησή της αφετέρου.

Ο Πλάτωνας θέτει στο πολυσχιδές φιλοσοφικό του έργο ένα σημαντικό ερώτημα, ήτοι εάν θα ήταν ποτέ εφικτό να φαντασθούμε μία πόλη όταν η ιδέα αυτής της πόλης δεν είναι πλέον καθόλου αναγνωρίσιμη.³ Δύο χιλιάδες χρόνια αργότερα, ένα από τα πλέον σημαντικά ζητήματα με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι υπεύθυνοι χάραξης της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι εάν είναι εν τέλει εφικτό να συγκροτήσουμε μια ειρηνική, ενωμένη και ευημερούσα Ένωση, χωρίς την διατύπωση και άντληση έμπνευσης από μια υποκείμενη ιδέα για την *Ευρώπη*, η οποία να τροφοδοτεί το σύνολο ενοποιητικό εγχείρημα. Πολλοί παραμένουν σε ένα βαθμό επιφυλακτικοί ως προς το κατά πόσον το πολιτικό σχέδιο της ενωμένης Ευρώπης μπορεί τελικά να ευδοκιμήσει, ελλείψει ενός τέτοιου ενοποιητικού προτάγματος, το οποίο θα ενθαρρύνεται και θα υποδαυλίζεται από ένα βαθύτερο νόημα.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναληφθεί μία προσπάθεια ώστε να λάβει χώρα μία σημαντική συζήτηση, τόσο στο πλαίσιο του αμιγώς πολιτικού πεδίου, όσο και στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού γίνεσθαι, σχετικά με την ίδια την έννοια της *Ευρώπης* και ειδικότερα σχετικά με το βάθος της εν λόγω έννοιας, αλλά και το δυνητικό εύρος αυτής.⁴ Όπως εύστοχα έχει διαπιστωθεί «[π]οτέ άλλοτε στην ιστορία οι άνθρωποι δεν έχουν μιλήσει περισσότερο για την Ευρώπη από ό,τι σήμερα».⁵ Παράλληλα όμως, όπως έχει επισημανθεί εξίσου εύστοχα «ποτέ από το τέλος του τελευταίου Παγκόσμιου Πολέμου η έννοια της Ευρώπης στο σύνολό της δεν έχει αμφισβητηθεί τόσο αδιάκοπα».⁶ Απόρροια αυτής της πραγματικότητας είναι ότι εν τέλει «η Ευρώπη έχει γίνει ένα ισχυρό και αμφισβητούμενο ζήτημα στην πολιτική

³ H. G. Gadamer. “The Idea of the University - Yesterday, Today, Tomorrow” στο D. Misgeld and G. Nicholson (ed.) *Hans-Georg Gadamer on Education, Poetry, and History: Applied Hermeneutics*. Trans. Lawrence Schmidt and Monica Reuss. Albany, New York: State University of New York Press, 1992, σ. 54.

⁴ Βλ. λ.χ. M. Tesfahuney, ‘Quo Vadis Europe?’, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 105:2, 2023, σσ. 193-207· T. Beck & G. Underhill, *Quo Vadis? Identity, policy and the future of the European Union*, CEPR Press, 2017.

⁵ G. Delanty, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. London: Macmillan 1995, σ. 145.

⁶ P. Burgess, ‘On the Necessity and the Impossibility of a European Cultural Identity’, in P. Burgess (ed.), *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe*, Amsterdam: Rodopi, 1997, σ. 19.

συζήτηση».⁷ Η προορηθείσα άποψη του Βόλφγκανγκ Σόιμπλε περί μιας Ευρώπης πολλών ταχυτήτων, αντανακλά αυτόν τον προβληματισμό.

Η συζήτηση περί του προσδιορισμού της ίδιας της ιδέας της Ευρώπης είναι παρούσα σε κάθε έργο που αφορά στα θεωρητικά θεμέλια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της ελληνικής βιβλιογραφίας, ο Δ. Τσάτσος στο έργο του *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία* αναφέρει ότι «... η λέξη 'Ευρώπη', ήδη στη μυθική της προέλευση, συμβόλιζε το όραμα της ενότητας γεωγραφικά ξεχωριστών και αυτοτελών, πολιτισμικά όμως συγγενών, ιστορικών χώρων... Συμβολίζει την ιδέα ή και το όραμα της ενότητας, μιας γέφυρας δύο ξένων μεταξύ τους κόσμων. Αυτή η διαίσθηση μιας ιστορικής ανάγκης για ενότητα του πολύμορφου ιστορικού χώρου της Ευρώπης γίνεται σιγά σιγά αίσθηση, πεποίθηση και τελικά ο μεγάλος πολιτικός στόχος».⁸

Επιπλέον, η Ν. Κανελλοπούλου στο βιβλίο της αναφορικά με την συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, εξετάζοντας μεταξύ άλλων το ιστορικό πολιτικό γίνεσθαι στην ευρωπαϊκή ήπειρο τον 19^ο και 20^ο αιώνα, διαπιστώνει ότι «[α]πό όν, η Ευρώπη γίνεται δέον: από πολιτισμικό σταυροδρόμι, που διαπιστώνεται ιστορικά, η Ευρώπη γίνεται πολιτικός σκοπός για τη διασφάλιση της ειρήνης μετάθετα των ευρωπαϊκών κρατών».⁹

Ακόμη, ο Δ. Χρυσόχου, ερευνώντας την φύση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καταγράφει ότι «[μ]ολονότι γράφεται συχνά ότι η Ευρώπη αποτελεί κάτι περισσότερο από το άθροισμα των συστατικών της μερών- μια ανώτερη κανονιστική τάξη- η έδρα της κυριαρχίας δεν έχει ακόμη μετατεθεί σε ένα νέο περιφερειακό κέντρο. Από την άποψη αυτή, η Ένωση δεν αποτελεί ένα συμβατικό διεθνή οργανισμό, ούτε όμως εξελίσσεται σε ένα συμβατικό κράτος, το οποίο διαθέτει το μονοπώλιο στη θέσπιση και την επιβολή των νόμων».¹⁰ Ασφαλώς, αντίστοιχη πραγμάτευση του ζητήματος περί

⁷ B. Laffan, 'The Politics of Identity and Political Order in Europe', *Journal of Common Market Studies*, 34:1 (1996), σ. 82.

⁸ Δ. Τσάτσος, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, Αθήνα: Εκδ. Λιβάνης, 2020, σ. 34.

⁹ Ν. Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου. *Η χειραφέτηση της Ευρώπης, Συνταγματική Θεωρία της Ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2012, σσ. 73-74.

¹⁰ Δ. Χρυσόχου, *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2003.

της ιδέας της Ευρώπης και ειδικότερα περί της ευρωπαϊκής ενοποίησης, έχει λάβει χώρα και στο πλαίσιο της διεθνούς βιβλιογραφίας.¹¹

Ως αποτέλεσμα της αναδυόμενης αυτής συζήτησης και της πολυσχιδούς δυναμικής του ευρωπαϊκού ενοποιητικού εγχειρήματος, το ζήτημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης δεν θα μπορούσε να περιορισθεί πλέον αποκλειστικά στις αμιγώς θεσμικές, νομικές και οικονομικές πτυχές της ολοκλήρωσης, αλλά οφείλει να εισέλθει σε ένα πιο ουσιαστικό στάδιο που σχετίζεται με το βαθύτερο νόημα της ίδιας της ουσίας και του σημασιολογικού βάθους της ευρωπαϊκής ιδέας. Ως εκ τούτου, προέκυψε μία όλο και αυξανόμενη ενασχόληση- ακαδημαϊκή και πολιτική- με την ίδια την ιδέα της Ευρώπης, γεγονός που αποτελεί μια από τις πιο αξιοσημείωτες εξελίξεις στα σύγχρονα ευρωπαϊκά ζητήματα.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποσκοπεί να συμβάλλει στην εν λόγω συζήτηση αξιοποιώντας έναν έτερο επιστημονικό κλάδο, τον κλάδο της φιλοσοφίας και να ανασύρει στη συζήτηση μία άλλη πτυχή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ήτοι αυτή του υποκείμενου/υφέρποντος φιλοσοφικού της ερείσματος. Ειδικότερα, η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει στην πολύπλευρη φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε αναφορικά με την Ευρώπη και ειδικότερα την νιτσεϊκή οπτική αναφορικά με την προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης, προκειμένου να συμβάλλει στη συζήτηση αναφορικά με αυτή τη σημαίνουσα πτυχή του σύγχρονου *ευρωπαϊκού γίνεσθαι*.

Στην ουσία, αποσκοπείται να διερευνηθεί το βάθος της νιτσεϊκής σκέψης σχετικά με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με την ελπίδα και προοπτική να προσφερθεί η αφορμή για περαιτέρω ακαδημαϊκή πραγμάτευση του πολυδαίδαλου της σκέψης του Νίτσε περί αυτού του πεδίου και την αξιοποίηση χρήσιμων διδαγμάτων για την συνέχεια της πορείας του ενωσιακού ενοποιητικού εγχειρήματος. Μία τέτοια προσέγγιση, δεδομένης της διεισδυτικότητας της νιτσεϊκής σκέψης, μπορεί να συμβάλλει τόσο στο επίπεδο της κατάστρωσης και υλοποίησης των ενωσιακών πολιτικών, όσο και σε ένα πιο κανονιστικό και δικαιοκτικό επίπεδο.

1.2. Η φιλοσοφική σκέψη και το έργο του Νίτσε

¹¹ Βλ. Ενδεικτικά, G. Steiner, L. Vargas & R. Riemen, *The Idea of Europe*, Tilburg: Nexus Institute, 2004· E. Haas, *The Uniting of Europe, Social and Economic Forces, 1950-1957*, University of Notre Dame Press, 2004· A. Moravcsik, *The choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, 1998.

Προτού εξειδικευθεί η ανάλυση στο πεδίο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, κρίνεται σκόπιμο, για την πληρέστερη κατανόηση του νιτσεϊκού φιλοσοφικού λόγου, να λάβει χώρα μία σύντομη εισαγωγή στο έργο και τις βασικές έννοιες της φιλοσοφίας του.

Σύμφωνα λοιπόν με έναν σημαντικό μελετητή του νιτσεϊκού έργου «[ο] Νίτσε δεν είναι δημιουργός, αλλά καταστροφέας μύθων».¹² Ο Φρίντριχ Βίλχελμ Νίτσε (1844-1900) ήταν Γερμανός φιλόσοφος, σχεδόν εντελώς παραγνωρισμένος κατά την διάρκεια της ζωής του. Ωστόσο, ο φιλοσοφικός του λόγος επηρέασε εκπληκτικά διαφορετικούς τύπους ανθρώπων, ποικίλων προελεύσεων και ιδεολογιών. Σύμφωνα με μία μελέτη σχετική με το έργο και αφιερωμένη στην επιρροή που άσκησε στην Γερμανία στο διάστημα από το 1890 έως και το 1990, ο νιτσεϊκός φιλοσοφικός λόγος ενέπνευσε «αναρχικούς, φεμινίστριες, ναζί, εκπροσώπους θρησκευτικών καλτ, σοσιαλιστές, μαρξιστές, χορτοφάγους, καλλιτέχνες αβανγκάρντ, υπέρμαχους της φυσικής ζωής και υπερσυντηρητικούς».¹³

Τα έργα του Νίτσε χαρακτηρίζονται από το ποιητικό και αφοριστικό τους ύφος. Εμβαθύνουν σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως η ηθική, η μεταφυσική, ο πολιτισμός και η ανθρώπινη κατάσταση. Το νιτσεϊκό έργο είναι ταυτόχρονα μια κριτική των παραδοσιακών φιλοσοφικών και θρησκευτικών ιδεών, αλλά και μια έκκληση για την επανεκτίμηση και τον επαναπροσδιορισμό των αξιών σε μια νέα εποχή. Στο πλαίσιο της νιτσεϊκής φιλοσοφίας κυριαρχούν τρεις κεντρικές έννοιες: α) η *θέληση για δύναμη*, β) ο *θάνατος του Θεού* και γ) ο *υπεράνθρωπος*. Αμέσως κατωτέρω εκτίθεται αδρομερώς το νόημα που λαμβάνουν οι εν λόγω έννοιες στο νιτσεϊκό έργο, δεδομένου μάλιστα ότι αυτές επέχουν κομβικό ρόλο, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διάστασης της σκέψης του Γερμανού φιλοσόφου.

1.2.1. Η θέληση για δύναμη

Στον πυρήνα της φιλοσοφίας του Νίτσε βρίσκεται η έννοια της *θέλησης για δύναμη*. Αυτή δεν είναι απλώς μια φυσική ή πολιτική έννοια, αλλά μια διάχυτης φύσης δύναμη που διέπει όλες τις πτυχές της ύπαρξης. Ο Νίτσε υποστηρίζει ότι όλα τα έμβια όντα οδηγούνται από μια θεμελιώδη δύναμη να υπερασπισθούν τον εαυτό τους, να ξεπεράσουν τα εμπόδια και να βελτιώσουν την ύπαρξή τους. Μάλιστα,

¹² M. Montinari, *Nietzsche*, Ubaldini, Ρώμη, 1975, σ.129.

¹³ S. Ascheim, *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990*, Barkley & Los Angeles: University of California Press.

σύμφωνα με τη νιτσεϊκή φιλοσοφία η θέληση για δύναμη δεν περιορίζεται στα άτομα αλλά επεκτείνεται σε κοινωνίες, πολιτισμούς, ακόμη και σε ιδέες.¹⁴ Αντιπροσωπεύει μια δυναμική και δημιουργική δύναμη που αναζητά διαρκώς έκφραση και επέκταση.

Η αντίληψη του Νίτσε για τη θέληση για δύναμη αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί ηθικής και αλήθειας. Αντί να θεωρεί την αλήθεια ως ένα αντικειμενικό και καθολικό πρότυπο, ο Νίτσε τη θεωρεί προϊόν της θέλησης για εξουσία. Η αλήθεια, σε αυτό το πλαίσιο, είναι ένα εργαλείο για να διεκδικήσει κανείς την προοπτική του και να επηρεάσει τους άλλους. Η ηθική, επίσης, θεωρείται ως εκδήλωση της δυναμικής της εξουσίας και όχι ως ένας εγγενής, υπερβατικός κώδικας. Η αμφισβήτηση αυτών των θεμελιωδών εννοιών από τον Νίτσε άνοιξε τον δρόμο για μια ριζική επαναξιολόγηση των παραδοσιακών φιλοσοφικών πλαισίων.

1.2.2. Ο θάνατος του Θεού

Ίσως η πιο δημοφιλής (και πιθανώς η πιο παρεξηγημένη) διακήρυξη του Νίτσε είναι η διακήρυξη του «θανάτου του Θεού». Στο έργο του *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, ο πρωταγωνιστής δηλώνει emphatically ότι «[ο] Θεός είναι νεκρός. Ο Θεός παραμένει νεκρός. Και εμείς τον έχουμε σκοτώσει».¹⁵ Αυτή η δήλωση συμπυκνώνει την κριτική του Νίτσε στη θρησκευτική και ηθική εξουσία του δυτικού πολιτισμού. Ο θάνατος του Θεού, για τον Νίτσε, σημαίνει την κατάρρευση μιας υπερβατικής πηγής νοήματος και αξίας.

Με τον θάνατο του Θεού, ο Νίτσε είδε μια κρίση νοήματος και σκοπού στην ανθρώπινη κοινωνία. Αναγνώρισε τους πιθανούς κινδύνους του μηδενισμού, της πεποίθησης ότι η ζωή στερείται εγγενούς νοήματος ή αξίας. Ωστόσο, ο Νίτσε δεν υποστήριζε τον μηδενισμό, αλλά προέτρεπε τα άτομα και την κοινωνία να αντιμετωπίσουν το κενό που άφησε η απουσία των παραδοσιακών μεταφυσικών θεμελίων και να δημιουργήσουν νέες αξίες βασισμένες στην ανθρώπινη δημιουργικότητα και την ατομική εμπειρία.

1.2.3. Ο υπεράνθρωπος

¹⁴ Δ. Λαμπρέλλης, *Nietzsche. Φιλόσοφος της Πολλαπλότητας και της Μάσκας*, Αθήνα-Γιάννενα: Εκδ. Δωδώνη, 1988, σ. 383.

¹⁵ F. Nietzsche, *Τάδε έφη Ζαρατούστρα* (μετάφραση Αθ. Τσακνάκης), Εκδοτική Θεσσαλονίκης, 2008.

Για να ξεπεράσει τις προκλήσεις που θέτει ο θάνατος του Θεού και το δυνητικό μηδενιστικό κενό, ο Νίτσε εισάγει την έννοια του «υπεράνθρώπου» (Übermensch).¹⁶ Ο υπεράνθρωπος δεν είναι ένα κυριολεκτικό ή βιολογικό ον, αλλά ένα συμβολικό ιδεώδες που αντιπροσωπεύει άτομα που υπερβαίνουν τους κοινωνικούς κανόνες και τη συμβατική ηθική. Στην ουσία πρόκειται για τον άνθρωπο που υπερβαίνει την μηδενιστική κατάσταση.

Ο Νίτσε οραματίζεται τον υπεράνθρωπο ως κάποιον που ενστερνίζεται τη θέληση για δύναμη, δημιουργεί τις δικές του αξίες και ζει αυθεντικά. Αυτό το άτομο δεν δεσμεύεται από τους παραδοσιακούς ηθικούς κώδικες, αλλά ενεργεί σύμφωνα με τις δικές του αυτοπροσδιοριζόμενες αρχές. Ο υπεράνθρωπος είναι μια φιγούρα υπέρβασης του εαυτού της, επιδιώκοντας διαρκώς την κατάκτηση της προσωπικής τελειότητας και ανάπτυξης.

Αμέσως κατωτέρω στο πλαίσιο του δευτέρου κεφαλαίου της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η ανάλυση εξειδικεύεται στην ευρωπαϊκή διάσταση της νιτσεϊκής σκέψης, η οποία εν πολλοίς δομείται επί των βασικών συνιστωσών που προαναφέρθηκαν (ήτοι: *θέληση για δύναμη – θάνατος του Θεού – υπεράνθρωπος*).

¹⁶ M. Tanner, *Εισαγωγή στον Νίτσε*, New York: Oxford University Press, 1994, σ.82.

Κεφάλαιο II

Η σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη

2.1. Η φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη

Η φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε σχετικά με την Ευρώπη και ειδικότερα σχετικά με την προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι ιδιαίτερα σημαντική και δύναται να λειτουργήσει ως ένας θησαυρός άντλησης ενός βαθύτερου νοήματος για τις σύγχρονες διεργασίες που διέπουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τόσο στο επίπεδο της πολιτικής, όσο και στο θεσμικό – νομοθετικό επίπεδο. Κεντρική ιδέα στο πλαίσιο του έργου του είναι ότι από τη σημερινή Ευρώπη λείπει ο σκοπός (αριστοτελικά: *το τέλος*), λείπει η απάντηση στο ερώτημα «γιατί». Το παρόν και το μέλλον είναι εκείνα που ενδιαφέρουν τον Νίτσε περισσότερο από καθετί, αλλά ταυτόχρονα γνωρίζει ότι για να ολοκληρωθεί το όραμα του *υπερανθρώπου*- ήτοι του ανθρώπου που επιθυμεί να δομήσει ο νιτσεϊκός λόγος- θα πρέπει πρώτα να αποδομηθεί η ιστορία στο σύνολό της.

Η ευρωπαϊκή διάσταση της φιλοσοφικής σκέψης του Νίτσε δομείται επί τριών διαφορετικών πεδίων: (α) επί της έννοιας του *μηδενισμού*, ήτοι της βαθμιαίας ανάδυσης απουσίας νοήματος στο πεδίο του ευρωπαϊκού γίνεσθαι, ως απόρροια του λεγόμενου *θανάτου του Θεού*, (β) επί της κριτικής που ασκεί στην εθνικιστική απάντηση των ευρωπαϊκών κρατών ενώπιον των προκλήσεων που γεννά αυτή κατάσταση μηδενισμού και (γ) επί της νιτσεϊκής έννοιας του *καλού Ευρωπαίου* (*Der gute Europäer*) ως του πλέον κατάλληλου τρόπου ανταπόκρισης στις προκλήσεις του αναδυόμενου μηδενισμού.

Είναι αξιοσημείωτο εν προκειμένω ότι η σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη- παρά το γεγονός ότι αποτυπώθηκε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα- εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα πλέον πρόσφορα φιλοσοφικά πλαίσια, εντός των οποίων μπορεί κανείς να διερευνήσει γόνιμα και να τροφοδοτήσει περαιτέρω την τρέχουσα συζήτηση για το βάθος και την προοπτική της ιδέας της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Εξειδικεύοντας περαιτέρω τις προρρηθείσες τρεις πτυχές της σκέψης του Νίτσε, είναι αναγκαίο να τονισθεί ότι ο Γερμανός φιλόσοφος ήταν από τους πρώτους στοχαστές που ανέδειξαν ως μείζον ζήτημα την κατάρρευση μιας εντελεχούς ιδέας (με την αριστοτελική έννοια

της *έντελέχειας*)¹⁷ και ουσιαστικής προοπτικής στο πλαίσιο της κοσμικής πλέον διαμόρφωσης της Ευρώπης, στην εποχή της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας.

Ο Νίτσε προέβλεψε ότι ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους που είναι πολύ πιθανό να αντιμετωπίσουν οι Ευρωπαίοι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα είναι η απώλεια της *ευρωπαϊκής φωνής*. Στο πλαίσιο αυτό οι Ευρωπαίοι θα στερούνταν όλο και περισσότερο τα μέσα με τα οποία θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν ένα βαθύτερο ευρωπαϊκό πνεύμα.¹⁸ Η βαθύτερη αιτία για αυτό το αποτέλεσμα ήταν η επικείμενη κυριαρχία του *μηδενισμού*. Γράφει σχετικά ο Νίτσε, στο έργο του *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός*:

«Όσα καταγράφω σ' αυτό το βιβλίο δεν είναι παρά η ιστορία των δύο αιώνων που έπονται. Κάνω την περιγραφή εκείνου που είναι αναπόφευκτο να επέλθει, δηλαδή την κυριαρχία του μηδενισμού».¹⁹

Ο Νίτσε προσέδωσε στο ζήτημα της *Ευρώπης* εξέχουσα θέση αφιερώνοντας σε αυτήν ένα μεγάλο μέρος της σκέψης του και επιδεικνύοντας ένα επίμονο και φιλοσοφικά ενεργητικό ενδιαφέρον για το βαθύτερο νόημα της κληρονομιάς που φέρει το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, καθώς και για τις μελλοντικές προοπτικές του. Επίσης, ο Νίτσε πραγματεύτηκε με μοναδική διορατικότητα την προοπτική ενοποίησης των ευρωπαϊκών εθνών, θέτοντας αυτήν υπό το δικό του φιλοσοφικό πρίσμα. Ίσως ο Νίτσε να έβλεπε μια πανευρωπαϊκή ομοσπονδία ως αναπόφευκτη ή ως επιθυμία όταν έλεγε «η *Ευρώπη* θέλει να γίνει μία» (*dass Europa Eins werden will*).²⁰

Η πολυσχιδής ευρωπαϊκή διάσταση της σκέψης του Νίτσε αποκαλύπτεται μεταξύ άλλων και από την συχνότητα με την οποία σχολιάζει τα περί της Ευρώπης. Εν προκειμένω, σύμφωνα με το ευρετήριο του νεότερου φιλοσόφου *Jörg Salaquarda*, ο Νίτσε χρησιμοποιεί στο έργο του τη λέξη *Ευρώπη*, πάνω από 400 φορές.²¹ Πέραν

¹⁷ «Διὸ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος», Αριστοτέλους, *Περὶ Ψυχῆς* 2α. Θεμελιακή αρχή της αριστοτελικής φιλοσοφίας είναι η έννοια του τέλους, ἴτοι η τελειοποίηση κάθε ὄντος, που καθιστά περιττή την παραπέρα αναζήτηση ενός ἄλλου σκοποῦ. Η έννοια της *έντελέχειας* σημαίνει ὅτι κάθε ὄν φτάνει στην τελειότητα που απαιτεῖ η φύση του. Η αριστοτελικῶς εντελεχὴς ιδέα της ευρωπαϊκῆς ενοποίησης θα ἔχει λοιπὸν ὡς σκοπὸ της τὸ ἄριστον, τὸ ὁποῖο οδηγεῖ στην ευδαιμονία και κατ' ἐπέκταση στην ευτυχία.

¹⁸ S. Elbe, *Europe: A Nietzschean Perspective*, New York: Routledge, 2004, σ. 12.

¹⁹ F. Nietzsche, *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός* (μετάφραση Ε. Καλκάνη), Εκδ. Δαμιανός, παρ. 2, σ. 11.

²⁰ F. Nietzsche, *Πέρα από το καλὸ και το κακὸ*, παρ. 256.

όμως από το αριθμητικό αυτό δεδομένο, ο Νίτσε αποτέλεσε έναν στοχαστή που καλλιέργησε συνειδητά ένα βαθύ ενδιαφέρον για την ίδια την ευρωπαϊκή ιδέα και που απέδωσε στην έννοια της *Ευρώπης* κεντρικό ρόλο στη σκέψη του. Είναι εν προκειμένω σημαντικό ότι αυτοχαρακτηριζόταν ως «[έ]νας στοχαστής που έχει το μέλλον της Ευρώπης στη συνείδησή του».²² Έγραφε χαρακτηριστικά για τον εαυτό του: «ακόμη και αν είμαι κακός Γερμανός, είμαι σίγουρα ένας πολύ καλός Ευρωπαίος».²³

2.2. Η «ευρωπαϊκή αποστολή» του Νίτσε

Ο Νίτσε, έχοντας επίγνωση της πανανθρώπινης σημασίας του ρόλου του ως φιλοσόφου, έκανε συχνά λόγο και για την δική του «ευρωπαϊκή του αποστολή»²⁴ και υπό αυτό το πρίσμα, ένα από τα σημαντικότερα έργα του, ήτοι η *Χαρούμενη Επιστήμη* ήταν αφιερωμένο στους μελλοντικούς Ευρωπαίους που ο ίδιος οραματιζόταν.²⁵ Άλλως, ο Νίτσε επρόκειτο για μια προσωπικότητα που συνόψιζε όλα όσα είναι «ουσιαστικώς ευρωπαϊκά».²⁶

Ένας επιπρόσθετος λόγος για τον οποίο η σκέψη του Νίτσε θα μπορούσε να συμβάλλει παραγωγικά- και ενδεχομένως αποκαλυπτικά- στο πλαίσιο ενός γόνιμου προβληματισμού περί της ουσίας της ευρωπαϊκής ιδέας και της ευρωπαϊκής ενοποίησης (φωτίζοντας εν μέρει την περαιτέρω πορεία της), είναι ότι ο Γερμανός φιλόσοφος εκθέτει το ζήτημα της Ευρώπης με όρους εκζήτησης *νοήματος*, κάνοντας λόγο όχι μόνο στον αναδυόμενο *μηδενισμό* εν γένει, αλλά εξειδικεύοντας παράλληλα την ανάλυσή του στο πεδίο του *ευρωπαϊκού μηδενισμού*, όπως άλλωστε τιτλοφορείται και ένα από τα έργα του.²⁷

Από το έργο του προκύπτει ότι ο Νίτσε διαισθανόταν προς το τέλος του 19ου αιώνα, ότι ο σύγχρονος Ευρωπαίος είχε αρχίσει να αποκαλύπτει μια «ανείπωτη

²¹ Ibid, σ. 12.

²² F. Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, Πρελούδιο σε μία Φιλοσοφία του Μέλλοντος (μετάφραση-επιμέλεια Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Νησίδες, παρ. 251, σ. 146.

²³ Αποτυπωθέν από τον ίδιο τον Νίτσε προς τη μητέρα του στις 17 Αυγούστου 1886. D. Farrell Krell & D. L. Bates, *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, Chicago: University of Chicago Press, 1997, σ. v.

²⁴ S. Elbe, *Europe*, σ. 12.

²⁵ Βλ. F. Nietzsche, *Η Χαρούμενη Επιστήμη* (μετάφραση-επιμέλεια Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Νησίδες.

²⁶ T. Mann, *Nietzsche's Philosophy in Light of Contemporary Events*, Washington, DC: Library of Congress, 1947, σ. 3.

²⁷ F. Nietzsche, *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός* (μετάφραση Ε. Καλκάνη), Εκδ. Δαμιανός.

πνευματική φτώχεια και εξάντληση» και στο εσωτερικό του επικρατούσε «φαιά ανικανότητα, δυσαρέσκεια, πολυάσχολη πλήξη και ανέντιμη δυστυχία».²⁸ Ο Νίτσε πίστευε ότι στην Ευρώπη άρχισε να αναδύεται μία κατάσταση απουσίας ενός γενικού σκοπού των ενεργειών. Στο πλαίσιο αυτό, το ερώτημα «γιατί» άρχισε να μην βρίσκει ευχερώς πλέον την απάντησή του.²⁹ Αυτήν την κατάσταση της αδυναμίας βίωσης μιας ουσιαστικής ύπαρξης στο πλαίσιο της Ευρώπης, ο Νίτσε την ονόμασε «ευρωπαϊκό μηδενισμό» και τη θεώρησε ως «το πραγματικά τραγικό πρόβλημα του σύγχρονου κόσμου μας».³⁰

2.3. Η νιτσεϊκή προσέγγιση της Ευρώπης με όρους νοήματος

Στο ομώνυμο έργο του *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός* ο Νίτσε- επιχειρώντας να ορίσει την έννοια του *μηδενισμού*- καταγράφει τα ακόλουθα:

«Αν θέλουμε να δώσουμε έναν ορισμό στο μηδενισμό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η θεωρία από την οποία **λείπει ο σκοπός**. Κι αν ερωτηθούμε γιατί ή τι σημαίνει μηδενισμός, θ' αποκριθούμε ότι σημαίνει την πτώση κάθε υψηλής αξίας».³¹

Αξίζει να σημειωθεί ότι πέραν από τον Νίτσε υπάρχει και ένα άλλο πλήθος συγγραφέων και στοχαστών- από τον ποιητή *Hölderlin*³² μέχρι τον φιλόσοφο *Χάιντεγκερ*- που διερευνούν αυτήν την απαισιόδοξη πτυχή της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, εντούτοις η φιλοσοφική πραγματεία του Νίτσε επί του εν λόγω θέματος έχει αναχθεί σε *locus classicus* για την σε βάθος εισδυσση επί αυτών των θεμάτων και ειδικώς ως προς την θέαση του ευρωπαϊκού γίνεσθαι και του μέλλοντός του, με όρους νοήματος.³³ Ο Νίτσε προσπάθησε, όχι μόνο να καταγράψει την ανάδυση αυτής της ευρωπαϊκής ιδεολογικής παρακμής, αλλά και να επισημάνει τις διεργασίες μέσω των οποίων η εν λόγω παρακμή είχε αναδυθεί. Μέσω αυτής της ιστορικο-πολιτικής προσέγγισης διαγιγνώσκει τις βαθύτερες αιτίες της παρακμής και προτείνει λύσεις για την αντιμετώπισή τους. Επισημαίνει χαρακτηριστικά:

²⁸ F. Nietzsche, *Παράκαιροι Στοχασμοί* (μετάφραση Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Πανοπτικών.

²⁹ F. Nietzsche, *Η Θέληση για Δύναμη* (μετάφραση Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Πανοπτικών.

³⁰ S. Elbe, *Europe*, σ.13.

³¹ F. Nietzsche, *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός*, παρ. 2, σ. 15

³² Ο οποίος μάλιστα αποτέλεσε σημαντική επιρροή του Νίτσε στα χρόνια της νεότητάς του. Βλ. σχετ. M. Montinari, *Νίτσε, Τι Πραγματικά Είπε*, Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας, σ. 13.

³³ R. Pippin, *Modernism as a Philosophical Problem*, 2nd edition, John Wiley & Sons, 1999, σ. 144.

«Η σημερινή Ευρώπη μας, η σκηνή μιας ανόητα ξαφνικής προσπάθειας ριζικής ανάμειξης των τάξεων, και κατά συνέπεια των φυλών, είναι γι' αυτό το λόγο σκεπτικίστρια από την κορυφή ως τα νύχια, άλλοτε μ' εκείνον τον ευκίνητο σκεπτικισμό που πηδά ανυπόμονα και αχόρταγα από το ένα κλαδί στο άλλο, άλλοτε ζοφερή σαν ένα σύννεφο φορτωμένο ερωτηματικά — και συχνά αηδιασμένη μέχρι θανάτου από την ίδια τη θέλησή της! Παράλυση της θέλησης: και πού δεν βρίσκουμε σήμερα αυτήν την αναπηρία! Και πόσο συχνά στολισμένη! Πόσο γοητευτικά στολισμένη!».

Στο βάθος της- αποσκοπώντας να αφαιρέσει τον προρρηθέντα στολισμό που καλύπτει παραπλανητικά την ευρωπαϊκή αναπηρία- η νιτσεϊκή σκέψη διέπεται από έναν ανανεωτικό χαρακτήρα ο οποίος δεν επιτρέπει την επανάπαυση σε «προκατασκευασμένες» ιδέες και αρχές.³⁴ Για τον Νίτσε, η αναζήτηση της αλήθειας και εντέλει η κριτική της προϋποθέτει την προσπέλαση των προηγούμενων φιλοσοφικών θεωριών και ηθικών προσταγών:

*«[...] ίσως πρέπει να ήταν και ο ίδιος [ο πραγματικός φιλόσοφος] κριτικός και σκεπτικιστής και δογματικός και ιστορικός και, επιπρόσθετα, ποιητής και συλλέκτης και ταξιδιώτης και μάντης αινιγμάτων και μοραλιστής και μάντης και **ελεύθερο πνεύμα** και σχεδόν τα πάντα, έτσι ώστε να διασχίζει όλη την περίμετρο των ανθρώπινων αξιών και αξιακών αισθημάτων και να είναι ικανός να βλέπει, με πολυειδή μάτια και πολυειδή συνείδηση, από ψηλά προς κάθε απόσταση, από τα βάθη προς κάθε ύψος, από κάθε γωνιά προς κάθε ανοιχτωσιά. Όλα αυτά όμως είναι μόνο προϋποθέσεις του καθήκοντός του: το καθήκον αυτό απαιτεί κάτι διαφορετικό - απαιτεί απ' αυτόν να δημιουργεί αξίες.».*³⁵

Υπό αυτήν την ανανεωτική θεώρηση- η οποία θέτει τις παραδεδωγμένες αξίες σε αυστηρό έλεγχο- ο Γερμανός φιλόσοφος προέβη στην θεωρητικοποίηση ενός αυστηρώς δομημένου μοντέλου που αναδεικνύει το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ήπειρος, δεδομένης της χριστιανο-πλατωνικής της παράδοσης και ιδεολογικής της καταγωγής,

³⁴ Όπως θα αναδειχθεί κατωτέρω ο Νίτσε βάλλει κατά αόριστων (ήτοι άνευ ιστορικο-πολιτικού ερείσματος) εννοιών όπως η ειρήνη, η ασφάλεια, η αλληλεγγύη και προτείνει την ανανέωσή τους και την θέση τους υπό ένα ορθολογικό και εμπορούμενο από νόημα πρίσμα.

³⁵ F. Nietzsche, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 211.

είχε παραδοσιακά εφοδιασθεί με μια ιδιαίτερη αίσθηση θέλησης για αναζήτηση νοήματος και εξηγεί το πώς εν τέλει, κατά την ανάδυση της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, η Ευρώπη οδηγήθηκε στην εμπειρία της έλλειψης νοήματος, δεδομένου ότι τα βασικά ηθικοϊδεολογικά της θεμέλια οδηγούνται σε σήψη.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το έργο του Νίτσε συνεχίζει να επηρεάζει τις ακαδημαϊκές συζητήσεις που αφορούν στη σύγχρονη πρόσληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης. Εν προκειμένω, ο Γερμανός φιλόσοφος *Ernst Behler* έχει παρατηρήσει στο έργο του πώς η σκέψη του Νίτσε εξακολουθεί να αξιοποιείται στις τρέχουσες ακαδημαϊκές συζητήσεις ωσάν να ήταν σύγχρονος.³⁶ Επίσης, έχει άλλου καταγραφεί ότι το

«φιλοσοφικό σύστημα του Νίτσε είναι πλέον πάνω από έναν αιώνα παλιό, αλλά εξακολουθεί να ακούγεται σύγχρονο. Δεν χρειάζεται μετάφραση στο παρόν. Τα προβλήματά του εξακολουθούν να είναι τα δικά μας προβλήματα, η δυσχερής θέση του η δική μας».³⁷

Επίσης, ο Νίτσε βρίσκεται στο κέντρο των ακαδημαϊκών συζητήσεων που αφορούν στη σύγχρονη πρόσληψη της πνευματικής κληρονομιάς της Ευρώπης. Ο *Martin Heidegger* ανέφερε στο έργο του ότι «[ό]ποιος σκέφτεται σήμερα το κάνει υπό το φως και τη σκιά του Νίτσε, είτε είναι υπέρ του είτε εναντίον του».³⁸ Ο Νίτσε χαρακτηρίζει σκοπίμως τον εαυτό ως «καλό Ευρωπαίο» ο οποίος μας προειδοποιεί για τους πιθανούς λαβύρινθους που πρόκειται να διαβούμε. Αυτή η εν γένει αμφιλεγόμενη φιλοσοφική μορφή μπορεί στην πραγματικότητα να μας βοηθήσει ακόμη και σήμερα να σκεφτούμε το πραγματικό νόημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Βέβαια, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, παρά τον ολοένα αυξανόμενο όγκο της βιβλιογραφίας που παράγεται εν γένει για την φιλοσοφία και τη ζωή του Νίτσε, εντούτοις η ευρωπαϊκή διάσταση της σκέψης του δεν έχει καταστεί ακόμη, αντικείμενο ευρείας επιστημονικής πραγμάτευσης.³⁹ Ήδη από το 1935 ο *Mayer* είχε

³⁶ E. Behler, *Confrontations: Derrida, Heidegger, Nietzsche*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1991, σ. viii.

³⁷ N. Aloni, *Beyond Nihilism: Nietzsche's Healing and Edifying Philosophy*, Lanham, MD: University Press of America, 1991, σ. 195.

³⁸ Γίνεται σχετική αναφορά στο K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, σ. 1.

³⁹ Βλ. λ.χ. S. Elbe, *Europe*, σ.13.

καταγράψει στην εισαγωγή της ανθολογίας του επί των γραπτών του Νίτσε ότι ίσως θα ήταν απαραίτητο να διερευνηθεί η ευρωπαϊκή διάσταση και προοπτική της σκέψης του Γερμανού φιλοσόφου, η οποία- σύμφωνα με τον συγγραφέα- υπερβαίνει τους εθνικιστικού τύπου διαχωρισμούς.⁴⁰ Παρόλα αυτά η ευρωπαϊκή διάσταση της σκέψης του Νίτσε φαίνεται πως τυγχάνει μάλλον επιφανειακής προσοχής.

Η παρούσα λοιπόν εργασία φιλοδοξεί να ανταποκριθεί στην πρόκληση του Mayer, για περαιτέρω εμβάθυνση στην ευρωπαϊκή διάσταση της νιτσεϊκής σκέψης, ευελπιστώντας να αναδείξει- όσο είναι αυτό δυνατόν στο πλαίσιο μίας διπλωματικής εργασίας- τα στοιχεία εκείνα της σκέψης του Γερμανού φιλοσόφου που πραγματεύονται την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Δεδομένου του πολυδαίδαλου χαρακτήρα της νιτσεϊκής σκέψης, αυτό το εγχείρημα κάθε άλλο από ευχερές είναι. Εντούτοις, στο πλαίσιο του παρόντος πονήματος αποσκοπείται μία πρώτη προσπάθεια να διερευνηθεί το βάθος της νιτσεϊκής σκέψης σχετικά με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με την ελπίδα και προοπτική να προσφερθεί η αφορμή για περαιτέρω ακαδημαϊκή πραγμάτευση του πολυδαίδαλου της σκέψης του Νίτσε περί της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Η εργασία αντλεί πληθώρα στοιχείων από τις σημειώσεις του Νίτσε, πολλές από τις οποίες ενδεχομένως προσεγγίζουν τον εθνικισμό. Εν προκειμένω, ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι οι σημειώσεις του Νίτσε δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούνται καθόλου ή θα πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο με μεγάλη προσοχή, επειδή δεν εκφράζουν με πληρότητα τις θέσεις του φιλοσόφου, δεδομένου ότι πρόκειται για μη δημοσιευμένες σκέψεις του και πιθανώς παραχαραχθείσες.⁴¹ Άλλοι πάλι έχουν προτείνει το αντίθετο, επισημαίνοντας ότι αυτές οι σημειώσεις μπορεί στην πραγματικότητα να είναι μια πιο ειλικρινής αναπαράσταση των σκέψεων του Νίτσε, δεδομένου ότι γνώριζε πως δεν θα δημοσιεύονταν και έτσι δεν απαιτείτο να κρυφτεί πίσω από λογοτεχνικές *μάσκες*.⁴² Η επίλυση της εν λόγω διχογνωμίας εκφεύγει του σκοπού της παρούσας διπλωματικής εργασίας, δεδομένου ότι απαιτεί την υπεισέλευση σε βαθύτερες μεθοδολογικές αναλύσεις, οι οποίες ωστόσο θα λειτουργούσαν αποπροσανατολιστικά από τον αρχικό στόχο της ανά χείρας ανάλυσης.

⁴⁰ J. P. Mayer, *Kritik und Zukunft der Kultur, Aus Friedrich Nietzsches Werken für die Gegenwart ausgewählt*, Leipzig: Rascher, 1935, όπως αναφέρεται στο S. Elbe, *Europe*, σ.13.

⁴¹ M. Meyer, *Reading Nietzsche through the Ancients. An Analysis of Becoming, Perspectivism, and the Principle of Non-Contradiction*. Boston/Berlin: De Gruyter, 2014.

⁴² Βλ. σχετικά με την εν λόγω αναπτυχθείσα συζήτηση στο S. Elbe, *Europe*, σ. 14.

Εν προκειμένω, η προσέγγιση στο έργο του Νίτσε επικεντρώνεται κυρίως στη μέση και την ύστερη περίοδό της ζωής του φιλοσόφου, καθώς αυτές είναι οι περίοδοι κατά τις οποίες έδωσε περισσότερο ανάγλυφα *σάρκα και οστά* στο ζήτημα του ευρωπαϊκού μηδενισμού, αλλά και στην προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Αυτή ήταν και η περίοδος της ζωής του κατά την οποία ο Νίτσε στράφηκε με τον φιλοσοφικό του λόγο αποφασιστικά εναντίον του εθνικισμού και κατά την οποία άρχισε συνειδητά να εκθέτει τις ιδέες του για την έννοια των *καλών Ευρωπαίων*, όπως έλεγε. Κατέγραφε σχετικά:

*«Εμείς όμως που δεν είμαστε ούτε ιησούντες ούτε δημοκράτες, ούτε αρκετά Γερμανοί, εμείς οι καλοί Ευρωπαίοι και ελεύθερα, πολύ ελεύθερα πνεύματα — έχουμε ακόμη όλη την ανάγκη του πνεύματος και όλο το τέντωμα του τόξου του! Και ίσως επίσης το βέλος, το καθήκον, και, ποιος ξέρει; τον στόχο...».*⁴³

Στην κατακλείδα της παρούσας έρευνας επιχειρείται να αξιολογηθεί συνολικά η συμβολή που μπορεί να έχει η ευρωπαϊκή σκέψη του Νίτσε στη σύγχρονη συζήτηση για την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτεται ότι ο Νίτσε δεν ήταν μόνο ένας πολυσχιδής φιλόσοφος-στοχαστής, αλλά και ένας φιλόσοφος που ασχολήθηκε ενεργά με το ζήτημα της σύλληψης μίας ουσιαστικής ιδέας της Ευρώπης- αλλά και της ευρωπαϊκής ενοποίησης- σε μία τρόπον τινά μεταθεϊστική εποχή όπου τείνουν να εκλείψουν μεταφυσικές αναφορές και βεβαιότητες.

⁴³ F. Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, σ. 14.

Κεφάλαιο III

Ο ευρωπαϊκός μηδενισμός

3.1. Ο ευρωπαϊκός μηδενισμός και η σύγχρονη επιστήμη

Ο Νίτσε πίστευε ότι μία βασική συνιστώσα του *ευρωπαϊκού μηδενισμού* είναι η σύγχρονη επιστήμη, η οποία- κατά τη νιτσεϊκή σκέψη- ήταν ανίκανη να προσφέρει στέρεο και βιώσιμο έδαφος για να δομηθεί ένα ουσιαστικό ευρωπαϊκό όραμα. Παρόλο που το φυσιοκρατικό-εξελικτικό παράδειγμα κέρδιζε σε αξιοπιστία και επιρροή και εν τέλει εκθρόνισε την πρωτοκαθεδρία του θρησκευτικού - χριστιανικού παραδείγματος στο ευρωπαϊκό φαντασιακό, εντούτοις δεν μπορούσε κατά τον Νίτσε να πληρώσει τις ζωές των Ευρωπαίων με μια βαθύτερη αίσθηση νοήματος. Στην ουσία, η σύγχρονη επιστήμη δεν ήταν σε θέση να καθορίσει έναν νέο στόχο για την ευρωπαϊκή ύπαρξη.⁴⁴

Ο Νίτσε- ειδικώς κατά την τελευταία περίοδο της συγγραφής του έργου του- καθίστατο όλο και πιο επιφυλακτικός ως προς την προοπτική της σύγχρονης επιστήμης να αποτελέσει τη βάση μιας νέας γόνιμης μετα-χριστιανικής ιδέας. Στα *σημειωματάριά* του διαπίστωνε ότι οι επιστημονικές και μηχανιστικές περιγραφές της ύπαρξης δίνουν «*την εντύπωση της ανούσιας ύπαρξης*»⁴⁵ και αναφερόταν στην ενυπάρχουσα μηδενιστική τάση στις φυσικές επιστήμες. Για το λόγο αυτό ο Νίτσε επέστησε επίσης την προσοχή στις «*μηδενιστικές συνέπειες της σύγχρονης επιστήμης...*».⁴⁶

«*Από την εποχή του Κοπέρνικου*»- παρατηρεί ο Νίτσε στο έργο του *Γενεαλογία των Ηθών*- «ο άνθρωπος φαίνεται να έχει βρεθεί σε ένα κεκλιμένο επίπεδο - τώρα γλιστρά όλο και πιο γρήγορα μακριά από το κέντρο προς - τι; προς το τίποτα; προς μια διεισδυτική αίσθηση του τίποτά του»;⁴⁷ Η σύγχρονη επιστήμη δύναται ασφαλώς να προσδιορίσει τα μέσα, αλλά όχι και να φωτίσει τους βαθύτερους σκοπούς. Και εκεί ακριβώς έγκειται ο μηδενιστικός της χαρακτήρας, κατά τον Νίτσε.

⁴⁴ S. Elbe, *Europe*, σ.16.

⁴⁵ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 12, 7[54], σσ. 312–313.

⁴⁶ F. Nietzsche, *The Will to Power*, I, New York: Random House, 1968, σ. 8, όπως αναφέρει ο S. Elbe, *Europe*, σ.16.

⁴⁷ G. T. Martin, *From Nietzsche to Wittgenstein: The Problem of Truth and Nihilism in the Modern World*, New York: Peter Lang, 1989, σ. 12.

Η αυξανόμενη επιρροή της *δαρβινικής* σκέψης σήμαινε ότι οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι βρίσκονταν πλέον σε εγγύτερη σχέση με το *ζωικό βασίλειο* παρά με το *βασίλειο του Θεού*. Η άνοδος της σύγχρονης επιστήμης ουσιαστικά υποβίβασε τους Ευρωπαίους από την προνομιούχο θέση του σημαντικότερου πλάσματος του Θεού, σε εκείνη ενός εξελιγμένου ζώου. Για αυτό και ο Νίτσε σημείωνε σε ένα από τα δημοσιευμένα έργα του: «[α]λλά, η πίστη στην αξιοπρέπεια και τη μοναδικότητα του ανθρώπου, στο αναντικατάστατο του στη μεγάλη αλυσίδα της ύπαρξης, ανήκει στο παρελθόν- έχει γίνει ένα ζώο, κυριολεκτικά και χωρίς επιφυλάξεις ή περιορισμούς, αυτός που ήταν, σύμφωνα με την παλιά του πίστη, σχεδόν Θεός ("παιδί του Θεού", "θεάνθρωπος")».⁴⁸

Κατά την άποψη του Νίτσε, παρόλο που η επιστήμη αποτελεί μια πνευματικής φύσης επιδίωξη του ανθρώπου, δεν φέρει ωστόσο τα χαρακτηριστικά που θα ήταν κρίσιμα για την επίτευξη ευρείας ανθρώπινης ευτυχίας. Σε τελική ανάλυση, η επιστήμη δεν δύναται να απαντήσει στο ερώτημα «γιατί;», που τόσο επίμονα θέτει η νιτσεϊκή φιλοσοφική σκέψη. Στο βαθμό που ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός θα ενστερνιζόταν τις αρχές της σύγχρονης επιστήμης, θα αντιμετώπιζε μεγάλες δυσχέρειες στην εξεύρεση νοήματος γενικά, αλλά και του ερωτήματος του νοήματος της Ευρώπης ειδικότερα.

Η συσχέτιση της αμφισβήτησης του χριστιανισμού μέσω της ανόδου των νατουραλιστικών (φυσιοκρατικών) περιγραφών της ύπαρξης και η εν συνεχεία απέκδυση του νοήματος εκ μέρους του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αντιπροσωπεύουν την πρώτη φάση της πραγματείας του Νίτσε για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό.⁴⁹ Ο Νίτσε θεώρησε την «*παρακμή της πίστης στον χριστιανικό Θεό [και] τον θρίαμβο του επιστημονικού αθεϊσμού*» ως το πιο αποφασιστικό «*ευρωπαϊκό γεγονός*» της σύγχρονης εποχής.⁵⁰

Πρόκειται για ένα δίλημμα το οποίο μέχρι και σήμερα αντιμετωπίζεται στην Ευρώπη. Η εν πολλοίς τεχνοκρατική αντίληψη στην χάραξη και υλοποίηση της πολιτικής της Ένωσης, φαίνεται να αντανάκλα τον προορηθέντα νιτσεϊκό προβληματισμό. Όπως εύστοχα καταγράφει ο Behr,

⁴⁸ F. Nietzsche, *Γενεαλογία των Ηθών*, III, § 25.

⁴⁹ S. Elbe, *Europe*, σ.18.

⁵⁰ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, § 357.

«[α]πό ιστορική άποψη, η τεχνοκρατία, δίνοντας έμφαση στη γραφειοκρατική και τεχνική εμπειρογνωμοσύνη σε πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς τομείς, είναι ένα δόκοπο μαχαίρι: από τη μία πλευρά, εγγυήθηκε την προϋπόθεση για τη διεθνή συνεργασία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρέχοντας ως ιδεολογικά ουδέτερη βάση την προϋπόθεση για τη διακυβέρνηση σε ένα πολιτικά πικρό διεθνές κλίμα. Από την άλλη πλευρά, υποδηλώνει την τραγωδία της αυξανόμενης απονομιμοποίησης της διακυβέρνησης της ΕΕ, προκαλώντας την αποξένωση του λαού από την πολιτική...».⁵¹

Η προσήλωση στην άνευ νοήματος επιστήμη, υπήρξε απόρροια ενός άλλου κοσμοϊστορικού γεγονότος, για το οποίο ο Νίτσε είναι ευρέως γνωστός: για την ανάλυσή του σχετικά με τον λεγόμενο *θάνατο του Θεού*, επί του οποίου εστιάζει η αμέσως επόμενη ενότητα.

3.2. Νίτσε και ευρωπαϊκή εκκοσμίκευση

Η σκέψη του Νίτσε εμπεριέχει ένα πλήθος πιθανών εισόδων και εξόδων σε/από αυτή και ως εκ τούτου ερμηνεύεται πολλαπλώς. Έτσι, πολλές από τις διαφωνίες σχετικά με το νόημα του *corpus* του νιτσεϊκού έργου εξαρτώνται στην πραγματικότητα από τις διαφορετικές θέσεις στις οποίες οι αναγνώστες του αποφασίζουν να εισέλθουν ή/και να εξέλθουν από αυτό.⁵² Ωστόσο, όταν πραγματεύεται κανείς τη σκέψη του Νίτσε για την Ευρώπη και το μέλλον αυτής, το καλύτερο σημείο εκκίνησης είναι η φιλοσοφική σκέψη του αναφορικά με την ανάδυση του *μηδενισμού* και της συνεπαχθείσης *έλλειψης νοήματος*, στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ως απόρροια του *θανάτου του Θεού*.

Η συζήτηση για τον *ευρωπαϊκό μηδενισμό* διατηρεί ιδιάζουσα σημασία στο πλαίσιο της σύγχρονης συζήτησης για την *Ευρώπη* καθώς στο πλαίσιο της διορατικής και πρωτότυπης πραγματείας του περί του ευρωπαϊκού γίνεσθαι, ο Νίτσε επιδιώκει να απεικονίσει με γλαφυρό τρόπο το τι αντανakλούσε η *ευρωπαϊκή ιδέα* στο παρελθόν. Ως εκ τούτου, δεν αρκείται να εξετάσει το ευρωπαϊκό γίνεσθαι

⁵¹ H. Behr, 'Technocracy and the Tragedy of EU Governance', *Journal of Contemporary European Research*, 17:2 (2021), σ. 225. Βλ. επίσης και το N. Scicluna & S. Auer, 'From the Rule of Law to the Rule of Rules: Technocracy and the Crisis of EU Governance', *West European Politics* 42:1 (2019), σσ. 1-23.

⁵² Βλ. σχετικά S. Elbe, *Europe*, σ. 20.

λαμβάνοντας αποκλειστικά υπόψη τις σύγχρονες διαστάσεις του, αλλά οδηγείται σε συμπερασματικές παρατηρήσεις, αφού λάβει υπόψη την διαχρονική διάσταση και την ιστορική εξέλιξη της εν λόγω έννοιας.

Επιπλέον, θέτοντας το ζήτημα της Ευρώπης μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης (*secularization*), η πραγματεία του Νίτσε για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό καθιστά επίσης κατανοητές πολλές πτυχές της τρέχουσας συζήτησης περί της πραγματικότητας στην Ευρώπη, όπου φαίνεται και σήμερα να είναι αναγκαία η διατύπωση μιας πιο ουσιαστικής ιδέας και ειδικότερα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Με αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση του Νίτσε για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό επιτρέπει μια πολύ πιο ακριβή κατανόηση του γιατί εξακολουθεί να αποδεικνύεται τόσο δύσκολο να αρθρωθεί μια πιο ουσιαστική ιδέα της Ευρώπης ακόμη και σήμερα.

Επιπλέον, η ανάλυση του Νίτσε για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό παραμένει καίριας σημασίας για τη σύγχρονη συζήτηση περί της ευρωπαϊκής ενοποίησης, διότι η στενή ενασχόληση με τη βαθύτερη διάσταση αυτής της εμπειρίας του *ανούσιου* σηματοδότησε και την κρίσιμη φιλοσοφική στιγμή για την ανάπτυξη και άρθρωση από τον ίδιο του οράματός του, σχετικά με το τι θα σήμαινε να είναι κανείς *καλός Ευρωπαίος*.⁵³ Είναι λοιπόν δυνατόν να κατανοήσουμε πλήρως τον τρόπο σκέψης του Νίτσε για την ευρωπαϊκή ιδέα και τον *καλό Ευρωπαίο*, μόνο αν πρώτα κατανοήσουμε τις βαθύτερες συνέπειες της ανάλυσής του για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό, ο οποίος ακριβώς αξιοποιείται αντιπαραθετικά με την θετική έννοια του *καλού Ευρωπαίου*.

Η φιλοσοφική σκέψη του Νίτσε ωρίμασε σε μια εποχή που πολλοί από τους συγχρόνους του διανοούμενους διέρχονταν από το δεύτερο κύμα του ευρωπαϊκού αθεϊσμού. Ειδικότερα, η πρώτη φάση του αθεϊσμού στην Ευρώπη είχε εγκαινιαστεί με την επιστημονική πρόοδο του Γαλιλαίου και των οπαδών του και είχε γίνει εν πολλοίς αντιληπτή ως μία νατουραλιστική και μηχανιστική κατανόηση του σύμπαντος. Στο πλαίσιο αυτό, φιλόσοφοι και επιστήμονες όπως ο *Ντεκάρτ*, ο *Μπόιλ* και ο *Νεύτωνας* δεν αντιλαμβάνονταν πλέον τον Θεό ως μία ενυπάρχουσα ουσία στον κόσμο, εντούτοις δεν απέκλειαν την πιθανότητα ο Θεός να υπάρχει έξω από αυτόν.⁵⁴ Όπως σημειώνει ο *Leszek Kolakowski*, αυτή η κρίσιμη ασάφεια επέτρεψε σε πολλούς

⁵³ G. Parkes, 'Wanderers in the Shadow of Nihilism: Nietzsche's Good Europeans', *History of European Ideas*, vol. 16, 4–6, 1993, σ. 586.

⁵⁴ D. R. Griffin, 'The Reenchantment of Science', in Lawrence Cahoon (ed.), *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*, Oxford: Blackwell, 1996, σσ. 665-667.

ανθρώπους «να ζουν χωρίς να συνειδητοποιούν ότι ήταν ‘κάτοικοι’ δύο ασύμβατων κόσμων και- με ένα λεπτό κέλυφος- να προστατεύουν την άνεση της πίστης εμπιστευόμενοι την πρόοδο, την επιστημονική αλήθεια και τη σύγχρονη τεχνολογία».⁵⁵

Τω όντι, μεταξύ της θρησκείας και της επιστημονικής εξέλιξης υφίστατο μία εύθραυστη ισορροπία, η οποία όμως διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα υπήρχε ακόμη ένα σημαντικό χάσμα μεταξύ της διεξαγωγής της επιστημονικής έρευνας και του αισθητού αντίκτυπου αυτής της γνώσης στην καθημερινή ζωή των Ευρωπαίων.⁵⁶ Για αρκετές γενεές παρέμεινε δυνατή η άρνηση της ρητής σύγκρουσης μεταξύ της θεϊστικής και της επιστημονικής κοσμοθεωρίας. Ωστόσο, κατά την εποχή του Νίτσε οι προσπάθειες στοχαστών όπως ο Σέλινγκ, ο Χέγκελ και ο Σοπενχάουερ να γεφυρώσουν αυτό το χάσμα μεταξύ θρησκείας και επιστήμης, αντιμετώπιζονταν όλο και με μικρότερη ανοχή.⁵⁷ Η εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου κέρδιζε όλο και μεγαλύτερη προβολή και, σε συνδυασμό με την πρόοδο της εφαρμοσμένης τεχνολογίας, άρχισε να ασκεί σημαντική επιρροή στη λαϊκή πρόσληψη του χριστιανισμού.

Καθώς άρχισε να μειώνεται η απόσταση μεταξύ των επιτευγμάτων της επιστήμης και της συνεπαγόμενης εφαρμογής και αξιοποίησής τους στη βελτίωση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα,⁵⁸ ξεκίνησε ταυτόχρονα να ξεδιπλώνεται στην ευρωπαϊκή κουλτούρα ένα ευρέως διαδεδομένο αίσθημα αισιοδοξίας που πήγαζε από αυτήν την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την συνεπαχθείσα κάρπωση των ωφελημάτων της.⁵⁹ Έτσι, ο Νίτσε ωρίμασε πνευματικά μέσα στο πλαίσιο αυτού του δεύτερου κύματος αθεϊσμού, το οποίο είχε πλέον μετασχηματιστεί από την αρχική και ασθενέστερη εκδοχή του, σε μια πολύ βαθύτερη μορφή που φαίνεται ότι αποσκοπούσε στο να επενδυθεί με την ριζοσπαστικοποίηση και την ιδεολογικοποίηση της άρνησης του Θεού.⁶⁰ Σε αυτό πλέον το στάδιο, το κύμα του αθεϊσμού εξέφραζε τη θέση ότι η έννοια του Θεού ήταν μια αμιγώς ψυχολογική

⁵⁵ L. Kolakowski, *Modernity on Endless Trial*, Chicago: University of Chicago Press, 1990, σ. 8.

⁵⁶ Ibid, σ. 99.

⁵⁷ W. Kaufmann, *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*, 4th ed. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974, σ. 96.

⁵⁸ L. Kolakowski, *Modernity on Endless Trial*, σ. 99.

⁵⁹ W. Kaufmann, *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*, σ. 96.

⁶⁰ K. Nishitani, *The Self-Overcoming of Nihilism*, trans. Graham Parkes with Setsuko Aihara, Albany: State University of New York Press, 1990, σ. 71.

ψευδαίσθηση που δημιούργησαν για συναισθηματικούς απλώς λόγους τα ανθρώπινα όντα.

Ποιός ήταν όμως ο ρόλος αυτής της πολιτισμικής μετατόπισης της ανθρωπότητας ως προς την αντιμετώπιση του θεϊσμού στο έργο του Νίτσε; Στην ουσία, η γενιά που προηγήθηκε του νιτσεϊκού έργου είχε εν πολλοίς επαναστατήσει ενάντια στην υπερβολική θρησκευτικότητα που ήταν έντονα παρούσα στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.⁶¹ Συχνά το ερώτημα που απασχολούσε δεν ήταν πλέον το αν υπήρχε ή όχι ο Θεός, καθώς το ζήτημα αυτό φαινόταν σε αυτήν όλο και περισσότερο λυμένο προς την αρνητική του διάσταση. Αντ' αυτού ενδιαφέρονταν πολύ περισσότερο να κατανοήσουν το γιατί οι Ευρωπαίοι είχαν εξαρχής διατρανώσει και βασισθεί στην ύπαρξη του Θεού. Είναι λοιπόν αυτή η σημαντική πολιτισμική μετατόπιση, αυτός ο βαθύτερος αθεϊσμός, που ο Νίτσε θεώρησε τόσο χαρακτηριστικό του ευρωπαϊκού πνευματικού κλίματος προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Αυτή η βαθιά διανοητική και πολιτισμική μετατόπιση συνέβαλε στη συνέχεια στην απίσχανση της επιρροής της εκκλησιαστικής εξουσίας και στην ταχεία από-χριστιανοποίηση των Ευρωπαίων.⁶² Η γενιά του Νίτσε με τη σειρά της, έμεινε με το δύσκολο έργο να εξετάσει τις επιπτώσεις αυτής της αποφασιστικής πολιτισμικής μετατόπισης και προσαρμογής.

Το καινοφανές και πρόσθετο *καθήκον* που έπρεπε να εκπληρώσει η γενιά του Νίτσε ήταν να πραγματευτεί τις δυνητικά βαθιές συνέπειες της αμιγούς εκκοσμίκευσης της Ευρώπης.⁶³ Αυτό συνεπαγόταν πάνω απ' όλα την ανάγκη να καταστεί η ανθρώπινη ύπαρξη και η κοινωνία εν γένει, ουσιαστική και κατανοητή σε έναν κόσμο όπου ο Θεός *δεν υπήρχε* στο φαντασιακό της ευρωπαϊκής κοινωνίας, σε ένα διανοητικό σύμπαν όπου ο Θεός θεωρείτο *νεκρός*. Ένας βιογράφος του Νίτσε παρατηρεί σωστά για τη γενιά του φιλοσόφου ότι «[η] εκκοσμίκευση απειλούσε να τους αφήσει εκτοπισμένους και χωρίς ρίζες, αλλά τους δელέαζε να προχωρήσουν

⁶¹ K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, σ. 24.

⁶² K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, σ. 24.

⁶³ Ibid.

μπροστά με την εναλλακτική λύση μιας μετα-θρησκευτικής ταυτότητας ως οι πρώτοι από τους "νέους ανθρώπους"». ⁶⁴

Ίσως οφείλεται στην αυστηρή προτεσταντική ανατροφή του Νίτσε ⁶⁵ που ωθήθηκε τόσο αποφασιστικά στο να διερευνήσει τις πολιτισμικές επιπτώσεις της εκκοσμίκευσης. Σε κάθε περίπτωση, είναι η κομβική του θέση στο τέλος αυτού του δεύτερου κύματος του ευρωπαϊκού αθεϊσμού που τον καθιστά μια τόσο σημαντική φιλοσοφική φιγούρα ειδικώς στην προσπάθεια να ανιχνεύσει τις ρίζες της σύγχρονης αδυναμίας να αρθρωθεί μια πιο ουσιαστική ιδέα για την Ευρώπη. Ο Νίτσε προσέγγισε το εν λόγω ζήτημα ουσιαστικά, με τη διανοητική του ωριμότητα, σε μια εποχή όπου το παραδοσιακό νόημα της ευρωπαϊκής ιδέας, αυτό της χριστιανικής ηπείρου, έχανε γρήγορα την ευρεία αξιοπιστία του. ⁶⁶ Ο Θεός- όπως διακήρυξε τόσο ο Ζαρατούστρα, όσο και ο *τρελός* του νιτσεϊκού έργου- «είναι νεκρός» στις συνειδήσεις των ανθρώπων.

3.3. Οι ευρωπαϊκές αποχρώσεις του «θανάτου του Θεού»

Δεδομένου αυτού του επικρατούντος πνευματικού κλίματος εκείνη την εποχή, ο Νίτσε πραγματεύτηκε το ζήτημα της Ευρώπης μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης, διερευνώντας το πώς ο *θάνατος του Θεού* θα επηρέαζε μακροπρόθεσμα την ευρωπαϊκή (συν)ύπαρξη. Αν στο εξής η έννοια της *Ευρώπης* δεν θα μπορούσε πλέον να θεωρηθεί ότι είναι αυτή της χριστιανικής ηπείρου, τότε ήταν απαραίτητο να διερευνηθεί το τι θα μπορούσε να πάρει τη θέση του χριστιανισμού ως το γενικότερο πολιτισμικό σημείο αναφοράς για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Εν προκειμένω, ο Νίτσε εντόπισε μια άκρως αποκαλυπτική και ταυτόχρονα άβολη σιωπή ανάμεσα στην πλειονότητα των συγχρόνων του, που του επέτρεψε να προβλέψει ότι οι Ευρωπαίοι θα αντιμετώπιζαν πλέον όλο το φάσμα μιας ύπαρξής τους, χωρίς ουσιαστικό νόημα. Μακροπρόθεσμα- σκεφτόταν ο Νίτσε- αυτή η αποφασιστική πολιτισμική μετατόπιση προς την ευρεία εκκοσμίκευση θα συνεπαγόταν την πιθανότητα μιας τεράστιας οπισθοδρόμησης του ευρωπαϊκού πολιτισμού και την ανάδυση μιας διάχυτης αδυναμίας εντοπισμού ενός βαθύτερου νοήματος που να διέπει την ευρωπαϊκή ύπαρξη.

⁶⁴ P. Bergmann, *Nietzsche: The Last Anti-Political German*, Bloomington: Indiana University Press, 1987, σ. 29.

⁶⁵ Ο πατέρας του ήταν ιερέας της προτεσταντικής εκκλησίας.

⁶⁶ D. Hay, *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1957.

Η πρόγνωση του Νίτσε για την αμιγώς κοσμική διαμόρφωση του ευρωπαϊκού γίνεσθαι ήταν πολύ διαφορετική από αντίστοιχες θεωρήσεις πιο των περισσότερο αισιόδοξων της εποχής του. Το αξίωμά του, γραμμένο σε ένα από τα σημειωματάρια του, ήταν ότι «[ο] μηδενισμός στέκεται στην πόρτα». Αλλά, «[τι] σημαίνει μηδενισμός;», ρώτησε ο Νίτσε, δίνοντας ως γνωστόν την ακόλουθη απάντηση: «[ότι] οι υψηλότερες αξίες απαξιώνουν τον εαυτό τους». Σημαίνει ότι στην Ευρώπη ο συνολικός «στόχος λείπει» και το ερώτημα «γιατί;» δεν βρίσκει πλέον πειστική απάντηση.⁶⁷ Ο Νίτσε λοιπόν χρησιμοποίησε την έννοια του *μηδενισμού* για να υποδηλώσει την κατάσταση εκείνη στην οποία δεν είναι πλέον δυνατό για μια κοινωνία ή έναν πολιτισμό να βιώνει την ύπαρξη ουσιαστικά, επειδή οι «υψηλότερες αξίες» της έχουν γίνει μη-πειστικές και έχουν εξασθενήσει. Υπό νιτσεϊκούς όρους, σε αυτήν την κατάσταση του μηδενισμού ελλείπει πλέον η θέληση του ανθρώπου για εξεύρεση νοήματος.

Στην περίπτωση της Ευρώπης, η κατάσταση του κατά Νίτσε μηδενισμού άρχισε να πραγματώνεται σε εκείνο το στάδιο της ιστορικής της εξέλιξης προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, κατά το οποίο το θειστικό σύμπαν του χριστιανισμού άρχισε να χάνει εν τέλει την κυρίαρχη θέση του στο ευρωπαϊκό φαντασιακό. Βέβαια, η λεπτομερής ανάλυση του Νίτσε όσον αφορά στις μακροπρόθεσμες συνέπειες του ευρωπαϊκού μηδενισμού είναι πολύπλοκη και ενδεχομένως εννοιολογικά εξεζητημένη. Όπως έχει επιτυχώς καταγραφεί «[τ]ο να επιχειρήσει κανείς να 'ξεκαθαρίσει' τι εννοούσε ο Νίτσε με τον μηδενισμό σημαίνει ότι έρχεται αντιμέτωπος με ένα κουβάρι ζητημάτων που πρέπει να διαλευκανθεί με μεγάλη λεπτότητα».⁶⁸

Ένα ευρέως αναγνωρισμένο σημείο εκκίνησης σε αυτή την αναζήτηση βρίσκεται στην παράγραφο 125 της *Χαρούμενης Επιστήμης*, ήτοι ένα έργο που ο Νίτσε είχε δημοσιεύσει όσο ζούσε. Στο απόσπασμα αυτό ο Νίτσε παρουσιάζει στους αναγνώστες του την περίφημη ιστορία του *Τρελού* - ένα απόσπασμα που για πολλούς μελετητές εξακολουθεί να αποτελεί μια από τις πιο εύγλωττες περιγραφές της εμπειρίας του *ανούσιου* που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ύπαρξη. Το απόσπασμα προδικάζει, με ποιητικό και μεταφορικό τρόπο, την υπαρξιακή δυσφορία και την

⁶⁷ F. Nietzsche, *The Will to Power*, New York: Random House, 1968, I, παρ. 2, σ. 9, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 128.

⁶⁸ K. L. Carr, *The Banalization of Nihilism: Twentieth Century Responses to Meaninglessness*, Albany: State University of New York Press, 1992, p. 26.

έλλειψη προσανατολισμού που μπορεί να προκύψει για τα βαθυστόχαστα πνεύματα της Ευρώπης, κατά την καθολική συνειδητοποίηση των συνεπειών της εκκοσμίκευσης για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Λόγω της κεντρικής σημασίας του αποσπάσματος τόσο για την παρούσα εργασία, όσο και για την πνευματική ιστορία του 20^{ου} αιώνα γενικότερα, αξίζει να το παραθέσουμε εκτενώς. Το απόσπασμα αρχίζει με το να θέτει ο συγγραφέας τον «τρελό» να εφιστά την προσοχή στους λοιπούς συγχρόνους του για τον λεγόμενο «θάνατο του Θεού»:

«Ψάχνω να βρω το Θεό! Ψάχνω να βρω το Θεό! Επειδή όμως πολλοί από τους παρευρισκόμενους δεν πίστευαν στο Θεό, ξέσπασαν σε δυνατά γέλια. Μήπως χάθηκε; ρώτησε κάποιος. Μήπως έχασε τον δρόμο του σαν το μικρό παιδί; Είπε κάποιος άλλος. Ή μήπως κρύβεται; Μήπως μας φοβάται; Μήπως μπάρκαρε στο πλοίο; Μήπως ξενιτεύτηκε; Έτσι φώναζαν και γελούσαν. Ο τρελός πήδησε ανάμεσά τους και τους διαπέρασε με τη ματιά του. «Πού είναι ο Θεός;» φώναξε, «θα σας πω εγώ! Τον σκοτώσαμε εσείς κι εγώ! Είμαστε όλοι δολοφόνοι του! Αλλά πώς το κάναμε; Πώς μπορέσαμε να πιούμε τη θάλασσα ως την τελευταία σταγόνα; Ποιος μας έδωσε το σφουγγάρι για να σβήσουμε όλον τον ορίζοντα; Τι κάναμε όταν κόψαμε την αλυσίδα που ενώνει τούτη τη γη με τον ήλιο της; Προς τα πού κινείται αυτή τώρα; Προς τα πού κινούμαστε εμείς; Μακριά από όλους τους ήλιους; Δεν γκρεμιζόμαστε συνεχώς; Πίσω, πλάγια, μπροστά, προς όλες τις μεριές; Υπάρχει ακόμα ένα πάνω κι ένα κάτω; Δεν περιπλανιόμαστε σαν μέσα σ' ένα απέραντο μηδέν; Δεν νιώθουμε την ανάσα του κενού χώρου; Δεν κάνει περισσότερο κρύο; Δεν έρχεται η νύχτα, πάντα η νύχτα πάνω μας; Δεν πρέπει ν' ανάβουμε φανάρια στο καταμεσήμερο; Δεν ακούμε ακόμη τίποτε από τον θόρυβο που κάνουν οι νεκροθάφτες που θάβουν το Θεό; Δεν μυρίζουμε ακόμη τίποτε από τη θεϊκή αποσύνθεση; -και οι θεοί αποσυντίθενται! Ο Θεός είναι νεκρός! Ο Θεός παραμένει νεκρός! Κι εμείς τον σκοτώσαμε! Πώς να παρηγορηθούμε εμείς, οι φονιάδες των φονιάδων;»».⁶⁹

Ο «τρελός» λοιπόν που αναγγέλλει τον «θάνατο του Θεού» είναι τρελός (η τρέλα του διαφοροποιείται από την λογική των άλλων συγχρόνων του) με την έννοια ότι

⁶⁹ F. Nietzsche, *Η Χαρούμενη Επιστήμη*, παρ. 125, σσ. 132-133,.

έχει κατανοήσει- εν αντιθέσει με τους συγχρόνους του- τις εκτεταμένες συνέπειες αυτής της εξέλιξης για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Οι άθεοι που στέκονται γύρω από την αγορά δεν πιστεύουν πλέον στον Θεό και θεωρούν τη θρησκεία ως μια παρωχημένη δεισδαιμονία, σε μια Ευρώπη που έχει πλέον ανακαλύψει την ισχύ της επιστήμης. Δεν καταλαβαίνουν ακόμη ότι βυθίζονται ακόμη περισσότερο, σε μία ησυχία και νηνεμία, της οποίας η συνέχεια είναι η καταιγίδα. Όπως έχει επισημανθεί σχετικά στην βιβλιογραφία, το ίδιο το γέλιο τους με τον τρελό «αποκαλύπτει άθελά του την αλήθεια της διακήρυξής του».⁷⁰

Σε αυτό το σημείο του έργου του ο Νίτσε δεν επιδίωξε να αναλύσει τα κλασικά ζητήματα που σχετίζονται με την ύπαρξη ή τη μη ύπαρξη του Θεού, όπως είναι οι κοσμολογικές ή οι οντολογικές προεκτάσεις του θέματος, αλλά κυρίως επεδίωξε να προσδώσει έμφαση στις πολιτισμικές προεκτάσεις της εκκοσμίκευσης της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Υπό στενή λοιπόν έννοια και σε επίπεδο οντολογικό, ο Νίτσε δεν υποστήριξε ποτέ στο έργο του ότι ο Θεός δεν υπάρχει.

Σύμφωνα με τον Γερμανό φιλόσοφο, ο Θεός υπήρχε στο ευρωπαϊκό φαντασιακό στο παρελθόν, τροφοδοτώντας αυτό με θέληση για εξεύρεση νοήματος, αλλά πλέον δεν υπάρχει. Αυτή η εξέλιξη, αυτή η εμπειρία της *θεϊκής αποχώρησης*, είναι κρίσιμη και θα έχει, σύμφωνα με τον Νίτσε, βαθιές συνέπειες για τη βιωσιμότητα μεγάλου μέρους του ευρωπαϊκού πολιτισμού στο μέλλον.⁷¹ Διαπιστώνεται λοιπόν ότι το εάν οντολογικώς υπήρξε ποτέ πραγματικά Θεός ή όχι, είναι στην πραγματικότητα σε ένα μεγάλο βαθμό, άσχετο με το νιτσεϊκό έργο, δεδομένου ότι η πραγματική εμπειρία της απώλειας και της απογοήτευσης που επέφερε η εκκοσμίκευση ήταν σίγουρα το κεντρικό ζήτημα της νιτσεϊκής πραγματείας.⁷²

Όταν ο Νίτσε τοποθέτησε τον τρελό στο να διακηρύττει ότι «ο Θεός είναι νεκρός», ουσιαστικά μέσα από αυτά τα λόγια του ήθελε να τονίσει ότι η κοινή πολιτιστική ταυτότητα και ο συνεκτικός ιστός της Ευρώπης είχαν πλέον καταρρεύσει.⁷³ Και ο Νίτσε συνέχισε το απόσπασμα σε μεγάλο βαθμό σε αυτό το πνεύμα: *όλοι μας είμαστε οι δολοφόνοι του. Αλλά πώς το κάναμε αυτό; Πώς*

⁷⁰ W. E. Connolly, *Political Theory and Modernity*, Oxford: Blackwell, 1988, σ. 9.

⁷¹ T. L. Pangle, 'The Roots of Contemporary Nihilism and Its Political Consequences According to Nietzsche', *Review of Politics*, vol. 45, no. 1, 1983, σ. 46.

⁷² Pippin, *Modernism as a Philosophical Problem*, σ. 150.

⁷³ Connolly, *Political Theory and Modernity*, σ. 9.

μπορέσαμε να πιούμε τη θάλασσα; Ποιος μας έδωσε το σφουγγάρι για να σκουπίσουμε ολόκληρο τον ορίζοντα; Τι κάναμε όταν αφαιρέσαμε αυτή τη γη από τον ήλιο της; Προς τα πού κινείται τώρα; Προς τα πού κινούμαστε εμείς; Μακριά από όλους τους ήλιους; Βουτάμε συνεχώς; Προς τα πίσω, προς τα πλάγια, προς τα εμπρός, προς όλες τις κατευθύνσεις; Υπάρχει ακόμα πάνω ή κάτω; Δεν περιπλανιόμαστε σαν να είμαστε μέσα σε ένα άπειρο τίποτα; Δεν νιώθουμε την ανάσα του κενού χώρου; Δεν έχει γίνει πιο κρύο; Δεν μας πλησιάζει συνεχώς η νύχτα; Δεν χρειάζεται να ανάβουμε φαναράκια το πρωί; Δεν ακούμε ακόμη τίποτα από τον θόρυβο από τους νεκροθάφτες που θάβουν τον Θεό; Δεν μυρίζουμε ακόμα τίποτα από τη θεία αποσύνθεση; Και οι Θεοί αποσυντίθενται. Ο Θεός παραμένει νεκρός. Και εμείς τον έχουμε σκοτώσει.⁷⁴

Η αποκαλυπτική- εν πολλοίς συγκινητική- γλώσσα που χρησιμοποιεί εδώ ο Νίτσε προδικάζει τη μεγάλη δυσφορία και τον αποπροσανατολισμό που πιθανώς θα έπληττε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, καθώς οι Ευρωπαίοι θα συνειδητοποιούσαν όλο και περισσότερο τις βαθύτερες συνέπειες του «θανάτου του Θεού». Ο χριστιανισμός δεν μπορούσε πλέον να προσφέρει στην ευρωπαϊκή ύπαρξη ένα βαθύτερο νόημα, αποκόποντάς την, τρόπον τινά, από τον ήλιο της. Στα σημειωματάριά του ο Νίτσε θεωρούσε μάλιστα ότι η αναδυόμενη πεποίθηση ότι «τίποτε δεν έχει νόημα» αποτελούσε «[τ]ον κίνδυνο όλων των κινδύνων» για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.⁷⁵ Είναι ένα συναίσθημα που αργότερα εξέφρασε ξανά στην αυτοβιογραφία του, όπου χαρακτηριστικά αναφέρθηκε στην έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού ως «μια κρίση χωρίς προηγούμενο στη γη».⁷⁶

3.4. Ο «θάνατος του Θεού» ως αιτία εξασθένησης της ευρωπαϊκής θέλησης για εκζήτηση νοήματος

Γιατί όμως ο «θάνατος του Θεού» θα οδηγούσε σύμφωνα με τον Νίτσε, στην εμπειρία της έλλειψης νοήματος στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι; Ο λόγος ήταν ότι μεγάλο μέρος του ευρωπαϊκού πολιτισμού είχε προηγουμένως βασιστεί και περιστρεφόταν γύρω από τη χριστιανική θρησκεία, η οποία πέραν από την δοξολογική της διάσταση,

⁷⁴ F. Nietzsche, *Η Χαρούμενη Επιστήμη*, παρ. 125.

⁷⁵ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vols 7–13 of the Kritische Studienausgabe, ed. Giorgio Colli and Mazzino Montinari, Berlin: Walter de Gruyter, 1988, vol. 12, 2[100], σ. 110.

⁷⁶ F. Nietzsche, *Ecce Homo*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, New York: Random House, 1967, 'Why I am Destiny', §1, σ. 326. Βλ. Επίσης, F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §343.

διέπεται από μία συγκεκριμένη ηθική αντίληψη περί τα πράγματα και την κοινωνία. Εν προκειμένω, παραδοσιακά ήταν η πίστη στον Θεό που είχε προσδώσει σε μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής ύπαρξης ένα ιδιαίτερο νόημα και αξία και είχε καταστήσει τη ανθρώπινη ζωή συμπεριλαμβανομένων των δεινών και των απογοητεύσεών της, κατανοητή και ευρέως αποδεκτή. Παρά λοιπόν την έντονη κριτική που ασκούσε στον χριστιανισμό, ο Νίτσε γνώριζε πάρα πολύ καλά την ιστορική του ικανότητα να αποτρέπει την εμπειρία της έλλειψης νοήματος στην Ευρώπη.

«Ποια ήταν τα πλεονεκτήματα της χριστιανικής ηθικής υπόθεσης;», διερωτήθηκε σε ένα από τα σημειωματάρια του.⁷⁷ Πρώτον, «[έ]δωσε στον άνθρωπο μια απόλυτη αξία, σε αντίθεση με τη μικρότητά του και την τυχαία παρουσία του στη ροή του γίνεσθαι και του φεύγειν». Σύμφωνα με την χριστιανική δοξασία, ακόμα και αν είχε εκπέσει, ο άνθρωπος θεωρείτο το σημαντικότερο πλάσμα του Θεού, προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο στην ανθρώπινη ύπαρξη αξιοπρέπεια και εν γένει αξία, σε έναν κόσμο που κατά τα άλλα χαρακτηριζόταν από αστάθεια και αβεβαιότητα. Δεύτερον, ο χριστιανισμός παραχώρησε στον κόσμο- παρά τον πόνο και το κακό- την φύση και την προοπτική της τελειότητας, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας. Θέτοντας μια τέλεια θεότητα που λάμπει μέσα από όλα τα βάσανα και το κακό, ο χριστιανισμός ήταν σε θέση να προσδώσει ακόμη και σε τέτοιες περιπτώσεις νόημα και αξία· όλα ήταν μέρος ενός θεϊκού σχεδίου.

Τρίτον, ο χριστιανισμός *«τόνισε ότι ο άνθρωπος είχε γνώση των απόλυτων αξιών και επομένως, επαρκή γνώση ακριβώς όσον αφορά το τι είναι πιο σημαντικό», εμποδίζοντας «τον άνθρωπο να περιφρονεί τον εαυτό του ως άνθρωπο (και) να παίρνει θέση ενάντια στη ζωή». Ο χριστιανισμός ήταν, στην πραγματικότητα, ένα «μέσο (κοινωνικής) συντήρησης» και «το μεγάλο αντίδοτο κατά του πρακτικού και θεωρητικού μηδενισμού», καθώς «προσάτενε τη ζωή από την απελπισία και το άλμα στο τίποτα».⁷⁸ Με τον νιτσεϊκής σύλληψης θάνατο του Θεού, αυτός ο πολιτισμικός πόρος για την αντιμετώπιση του ανθρώπινου πόνου και την απόδοση νοήματος θα ήταν στο εξής μη διαθέσιμος για το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, το οποίο αποπροσανατολιζόταν και θα οδηγείτο σταδιακά στην απώλεια νοήματος.*

⁷⁷ F. Nietzsche, *The Will to Power*, I, §4, σσ. 9–10, όπως αναφέρει ο Elbe, Europe, σ. 129.

⁷⁸ Ibid., §55, σ. 36.

Αυτός ο αποπροσανατολιστικός αντίκτυπος του «θανάτου του Θεού» στον ευρωπαϊκό πολιτισμό θα καθίστατο έτι πιο δυσμενής δεδομένου ότι η χριστιανική θρησκεία είχε ενσωματωθεί και «μεταφραστεί» σε όλες σχεδόν τις πτυχές της ευρωπαϊκής ύπαρξης: στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική, τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική, τη μουσική και τη φιλοσοφία, καθώς και στην ηθική και το δίκαιο. Ο κοινωνιολόγος *Pitirim Sorokin* υπενθυμίζει στους αναγνώστες του αυτή την υποκείμενη ενότητα που χαρακτήριζε μεγάλο μέρος του μεσαιωνικού πολιτισμού, παρατηρώντας ότι ο τελευταίος ήταν ουσιαστικά «ένα σύνολο του οποίου τα μέρη εξέφραζαν την ίδια υπέρτατη αρχή της αληθινής πραγματικότητας και αξίας: έναν άπειρο, υπεραισθητικό και υπερ-ορθολογικό Θεό, πανταχού παρόντα, παντοδύναμο, παντογνώστη, απόλυτα δίκαιο, καλό και όμορφο, δημιουργό του κόσμου και του ανθρώπου». ⁷⁹

Αυτό δεν υπονοεί το ρομαντικό όραμα του *Novalis* ότι ο μεσαιωνικός πολιτισμός ήταν ένας μονόλιθος, ούτε σημαίνει ότι αρνούμαστε ότι υπήρχε ένα ευρύ φάσμα ερμηνειών του χριστιανισμού. Ωστόσο, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ήταν δυνατό να ενοποιηθούν πολύπλοκα και ανομοιογενή γεγονότα και φαινόμενα υπό τη μακρόθυμη θέληση του Θεού. ⁸⁰ Για να καταδείξει το σημείο αυτό ο ίδιος ο Νίτσε υπενθύμισε στην *Χαρούμενη Επιστήμη* ότι σε μια παλαιότερη εποχή,

«οι εμπειρίες έλαμπαν διαφορετικά επειδή ένας Θεός έλαμπε μέσα από αυτές... Η "αλήθεια" βιώνεται διαφορετικά, γιατί ο παράφρων μπορούσε παλαιότερα να γίνει αποδεκτός ως φερέφωνό της - πράγμα που μας κάνει να ανατριχιάζουμε ή να γελάμε». ⁸¹

Σε παλαιότερες εποχές ακόμη και οι τρελοί μπορούσαν να ενταχθούν κάτω από την ομπρέλα αυτού του κοινού χριστιανικού ορίζοντα, επειδή ο Θεός έλαμπε και μέσα από τους παράφρονες. Στην πραγματικότητα, η χριστιανική ηθική ήταν ένα από τα πρώτα θύματα της εκκοσμίκευσης στην Ευρώπη. Κατά τον Νίτσε, «ο χριστιανισμός είναι ένα σύστημα, μια σταθερά μελετημένη και ολοκληρωμένη άποψη των πραγμάτων. Αν κάποιος σπάσει από αυτό μια θεμελιώδη ιδέα, την πίστη στον Θεό, σπάει έτσι όλο το πράγμα σε κομμάτια». ⁸² Στο *Λυκόφως των Ειδώλων* επανέλαβε με

⁷⁹ P. Sorokin, *The Crisis of Our Age*, Oxford: Oneworld, 1992, σ. 18.

⁸⁰ W. Connolly, *Political Theory and Modernity*, σσ. 7–8.

⁸¹ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, § 152.

ειδική αναφορά στη χριστιανική ηθική ότι «η προέλευσή της είναι υπερβατική- είναι πέρα από κάθε κριτική, κάθε δικαίωμα στην κριτική- έχει αλήθεια μόνο αν ο Θεός είναι η αλήθεια - στέκεται ή πέφτει με την πίστη στον Θεό».⁸³ Όπως ο Ντοστογιέφσκι- μερικά από τα έργα του οποίου είχε διαβάσει ο Νίτσε σε γαλλική μετάφραση- έτσι και ο Νίτσε υποστήριξε αντιστοίχως ότι σε έναν κόσμο χωρίς Θεό, τα πάντα θα μπορούσαν τελικά να επιτρέπονται.⁸⁴ «[Π]ως πολλά πρέπει να καταρρεύσουν», συλλογίζονταν, «τώρα που αυτή η πίστη έχει υπονομευθεί, επειδή χτίστηκε πάνω σε αυτή την πίστη, στηρίχθηκε από αυτήν, αναπτύχθηκε μέσα σε αυτήν· για παράδειγμα, ολόκληρη η ευρωπαϊκή ηθική μας».⁸⁵

Μάλιστα, ο Νίτσε εμφανίζεται έκπληκτος, ενίοτε μάλιστα απογοητευμένος, από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συγχρόνων του δεν ήταν ακόμη πρόθυμη να αναγνωρίσει και να αντιμετωπίσει με ειλικρίνεια αυτές τις βαθύτερες προεκτάσεις του ζητήματος της εκκοσμίκευσης.⁸⁶ Το περίφημο απόσπασμα από την *Χαρούμενη Επιστήμη* καταλήγει με τον *τρελό* να αναγνωρίζει ότι το μήνυμά του ήταν ακόμη πολύ πρόωρο. Ειδικότερα, ο *τρελός* του νιτσεϊκού έργου σιώπησε και κοίταξε ξανά τους ακροατές του- και εκείνοι, επίσης, σιώπησαν και τον κοίταξαν έκπληκτοι. Τελικά πέταξε το φανάρι του στο έδαφος, το οποίο έσπασε σε κομμάτια και έσβησε.

«Ήρθα πολύ νωρίς» είπε τότε, «η ώρα μου δεν έχει έρθει ακόμα. Αυτό το τρομερό γεγονός είναι ακόμα στο δρόμο του, ακόμα περιπλανιέται, δεν έχει φτάσει ακόμα στα αυτιά των ανθρώπων. Οι αστραπές και οι βροντές απαιτούν χρόνο· το φως των άστρων απαιτεί χρόνο· οι πράξεις, αν και γίνονται, απαιτούν ακόμη χρόνο για να τις δουν και να τις ακούσουν. Αυτή η πράξη είναι ακόμη πιο μακριά από αυτούς από τα πιο μακρινά αστέρια· και όμως την έχουν κάνει οι ίδιοι».

Την ίδια ημέρα ο *τρελός* μπήκε με τη βία σε πολλές εκκλησίες και έπαιξε το *requiem aeternam deo*. Οδηγήθηκε έξω και κλήθηκε να λογοδοτήσει, και λέγεται ότι δεν απάντησε τίποτε άλλο παρά: «Τι είναι τελικά αυτές οι εκκλησίες τώρα, αν δεν είναι

⁸² F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, trans. R. J. Hollingdale, London: Penguin, 1990, 'Expeditions of an Untimely Man', §5, pp. 80–81.

⁸³ Ibid, σ. 81.

⁸⁴ F. Nietzsche, *On the Genealogy of Morals*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, New York: Vintage Books, 1967, III, §24, p. 150.

⁸⁵ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, § 343.

⁸⁶ B. Detwiler, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, Chicago: University of Chicago Press, 1990, σ. 71.

τάφοι και μνήματα του Θεού;».⁸⁷ Ενώ ο τρελός του Νίτσε καταλάβαινε πολύ καλά ότι ο «θάνατος του Θεού» θα μπορούσε να καταστήσει την ευρωπαϊκή ύπαρξη όλο και πιο ανούσια, οι άθεοι που στέκονταν γύρω από την αγορά δεν μπορούσαν ακόμη να οραματιστούν την επικείμενη καταστροφή για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Επιπλέον, όπως ακριβώς ο τρελός είχε έρθει πολύ νωρίς, έτσι και ο Νίτσε πίστευε ότι θα γεννιόταν μόνο μετά θάνατον, δηλαδή ότι η σημασία των έργων του θα γινόταν αντιληπτή μόνο πολύ μετά τον θάνατό του και αφού οι συνέπειες του θανάτου του Θεού θα είχαν πλέον αρχίσει να διαχέονται και θα κυριαρχήσουν στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.⁸⁸

Μόλις αυτό συνέβαινε, το κρίσιμο ερώτημα στο μυαλό πολλών Ευρωπαίων θα ήταν αν θα υπάρχει κάτι που να μπορούσε να προσδώσει στην ευρωπαϊκή ύπαρξη μια μεγαλύτερη αίσθηση νοήματος. Το πιο άμεσο νόημα της δήλωσης του Νίτσε ότι «ο Θεός είναι νεκρός», επομένως, είναι «ότι η πίστη στον χριστιανικό θεό έχει γίνει απίστευτη»,⁸⁹ και η αναγνώριση ότι αυτό θα μπορούσε να συνεπάγεται την ενδεχόμενη κατάρρευση τόσο του ηθικού πλαισίου όσο και της κοσμοθεωρίας που είχε οικοδομηθεί γύρω από αυτήν.

3.5. Οι βαθύτερες συνέπειες αποσύνδεσης της Ευρώπης από την χριστιανο-πλατωνική της παράδοση

Η στενή ενασχόληση του Νίτσε με τα θεμέλια της σύγχρονης επιστήμης του επέτρεψε να αναγνωρίσει ότι τόσο ο χριστιανισμός, όσο και η σύγχρονη επιστήμη βρίσκονταν σε ένα σαθρό έδαφος μετά τον θάνατο του Θεού. Και τα δύο αποτελούν παραδείγματα της ανθρώπινης θέλησης και επιδίωξης ανακάλυψης της αλήθειας. Ωστόσο, ο θάνατος του Θεού οδήγησε τελικά στην εν τοις πράγμασι αμφισβήτηση αυτής της θέλησης προς την αλήθεια. Ακόμη και όταν έφθασε σε αυτή τη βαθύτερη διαπίστωση, ο Νίτσε δεν είχε ακόμη ξεκαθαρίσει ποιες θεωρούσε ότι ήταν οι τελικές συνέπειες της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού και σε τι αναφερόταν πραγματικά όταν σημείωνε στα σημειωματάριά του «ότι οι υψηλότερες αξίες υποτιμούν τον εαυτό

⁸⁷ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §125· F. Nietzsche, *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*, §5.

⁸⁸ *Antichrist*, trans. R.J. Hollindale, London Penguin, 1990, σ. 125 and *Ecce Homo*, 'Why I Am a Destiny', §1.

⁸⁹ Ibid.

τους», ότι στην Ευρώπη λείπει ο γενικός στόχος και ότι το ερώτημα «γιατί;» δεν βρίσκει πλέον πειστική απάντηση.⁹⁰

Φαίνεται πως το ευρύτερο νόημα που προσπαθούσε να διατυπώσει ο Νίτσε ήταν ότι η έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού δεν συνεπαγόταν απλώς την κατάρρευση των ιδιαίτερων χριστιανικών ή επιστημονικών νοημάτων που είχαν αποδοθεί στην ευρωπαϊκή ιδέα στο παρελθόν, αλλά στην αμφισβήτηση ολόκληρης της υποκείμενης βούλησης για αλήθεια μέσω της οποίας η ευρωπαϊκή ύπαρξη είχε αποκτήσει νόημα επί σχεδόν δύο χιλιετίες.

Έτσι, υπό νιτσεϊκή αντίληψη, ολόκληρη η ευρωπαϊκή πρακτική της άντλησης νοήματος, ακριβώς από τον προσδιορισμό της αλήθειας της ύπαρξης, ανατράπηκε θεμελιωδώς εξαιτίας του *θανάτου του Θεού*. Για όσους κατανοούσαν τις βαθύτερες συνέπειες του *θανάτου του Θεού*, δεν θα ήταν πλέον πειστικό να βρίσκουν νόημα με αυτόν τον τρόπο, γι' αυτό και ο Νίτσε έβαλε τον Ζαρατούστρα να διακηρύξει όχι μόνο ότι «ο Θεός είναι νεκρός», αλλά ότι ουσιαστικά «όλοι οι θεοί είναι νεκροί».⁹¹

Υπό αυτήν την έννοια, όχι μόνο ο χριστιανισμός και η σύγχρονη επιστήμη είχαν χάσει την πειστικότητά τους ως οδοί που μας άγουν στην αποκάλυψη του νοήματος της ευρωπαϊκής ύπαρξης, αλλά και όλες οι προσπάθειες προσδιορισμού της αλήθειας της ύπαρξης, όχι επειδή ο Νίτσε δεν πίστευε στην αλήθεια, αλλά επειδή η άνευ όρων αξία που οι Ευρωπαίοι παραδοσιακά έδιναν στην αλήθεια δεν ήταν πλέον αυτονόητη μετά τον «*θάνατο του Θεού*». Η γη είχε *απεγκλωβιστεί* από όλους τους πιθανούς ήλιους της, και δεν υπήρχε κυριολεκτικά κανένα σταθερό έδαφος πάνω στο οποίο να σταθεί κανείς ή προς το οποίο να προσανατολίζει την ύπαρξή του. Αυτή είναι η βαθύτερη διάσταση του ευρωπαϊκού μηδενισμού που ο Νίτσε προσπαθούσε να επικοινωνήσει μέσω της ανάλυσής του για τον *θάνατο του Θεού*.

Παρά τη σφοδρή κριτική που ασκούσε στον χριστιανισμό, ο Νίτσε δεν πίστευε ότι οι ιστορικές ρίζες αυτής της αδιάκοπης ευρωπαϊκής σύνδεσης και του τρόπου προσδιορισμού της αλήθειας της ύπαρξης βρίσκονταν στον ίδιο τον χριστιανισμό. Αντιθέτως, ο Νίτσε απένειμε αυτή την τιμητική θέση στον αρχαίο φιλόσοφο Πλάτωνα. Ο Νίτσε υποστήριξε ότι στην περίπτωση του Πλάτωνα ο *αληθινός* κόσμος συνίστατο ήδη στις μη εμπειρικές και αιώνιες μορφές, που περιείχαν όλες εκείνες τις

⁹⁰ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §27, σ. 10, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 129.

⁹¹ F. Nietzsche, *Zarathustra*, Part I, 'Of the Bestowing Virtue', §3, σ. 104.

αξίες, όπως η αλήθεια, η ταυτότητα, η ενότητα, η σταθερότητα, τις οποίες η γήινη ανθρώπινη ύπαρξη δεν διέθετε.⁹²

Αυτός ο όντως αληθινός κόσμος ήταν κατά τον Νίτσε «προσιτός στον σοφό, στον ευσεβή, [και] στον ενάρετο άνθρωπο».⁹³ Τοιουτοτρόπως, η φιλοσοφία του Πλάτωνα δύναται να τοποθετηθεί στην αρχή μιας ευρωπαϊκής παράδοσης που έτεινε να υποτιμά τον αισθητό κόσμο υπέρ κάποιου ανώτερου και όντως αληθούς κόσμου. Διαχωρίζοντας τον κόσμο στα δύο - στον «αληθινό» και στον «φαινομενικό» κόσμο, ο Πλάτων επινοεί έναν μη υπαρκτό κόσμο, βάσει του οποίου υποτιμάται στην ουσία η αξία της γήινης ύπαρξης.⁹⁴ Σύμφωνα με τον Νίτσε, ο Πλάτων εξέφρασε την «[ο]λότερη μορφή της ιδέας, σχετικά αισθητή, απλή, πειστική».⁹⁵

Ο Νίτσε θεωρούσε ότι ο χριστιανισμός είχε επί της ουσίας διατηρήσει την πρακτική της πλατωνικής φιλοσοφίας να θέτει έναν αληθινό κόσμο πέρα από το πεδίο της καθημερινής ύπαρξης και παράλληλα με αυτό. Όπως γλαφυρώς αναφέρει,

«Ο αγώνας όμως εναντίον του Πλάτωνα, ή για να το πω πιο κατανοητά και για τον «λαό», ο αγώνας εναντίον της χριστιανοεκκλησιαστικής πίεσης χιλιετιών - γιατί ο χριστιανισμός είναι πλατωνισμός «για τον λαό» - δημιούργησε στην Ευρώπη μια μεγαλειώδη ένταση του πνεύματος, που ομοιά της δεν εμφανίστηκε ποτέ άλλοτε στη γη: με τόσο τεντωμένο τόξο μπορεί κανείς να χτυπήσει τώρα τους πιο μακρινούς στόχους».⁹⁶

Όπως λοιπόν η πλατωνική φιλοσοφία, έτσι και ο χριστιανισμός διατυπώνει την ύπαρξη ενός άχρονου και αληθινού κόσμου που είναι ξεχωριστός από τη γήινη ύπαρξη και που είναι συνώνυμος με το αληθινό νόημα της ύπαρξης.⁹⁷ Αυτή η κρίσιμη ομοιότητα και ο εμποτισμός του ευρωπαϊκού πολιτισμού με την χριστιανο-πλατωνική παράδοση, οδήγησε τον Νίτσε να ισχυριστεί ότι ο χριστιανισμός ήταν ουσιαστικά μια μεταμορφωθείσα έκφανση της πλατωνικής φιλοσοφίας.⁹⁸ Η σύγχρονη επιστήμη

⁹² D. Toole, *Waiting for Godot in Sarajevo: Theological Reflections on Nihilism, Tragedy, and Apocalypse*, Boulder, CO: Westview Press, 1998, σ. 32.

⁹³ F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, 'How the "Real World" at last Became a Myth', σ. 50.

⁹⁴ M. Haar, *Nietzsche and Metaphysics*, trans. Michael Gendre, Albany: State University of New York Press, 1996, σ. 12.

⁹⁵ F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, 'How the "Real World" at last Became a Myth', σ. 50.

⁹⁶ F. Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, σ. 14.

⁹⁷ B. Detwiler, *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, σ. 74.

διατήρησε αυτή την υπερβολική πίστη στην αξία της αλήθειας, ωστόσο κατά την νεωτερικότητα φαίνεται πως ανακατεύθυνε το βλέμμα της από τον ουρανό στη γη.

Μετά τον «θάνατο του Θεού», ο Νίτσε πίστευε ότι όλες αυτές οι χριστιανο-πλατωνικές προσπάθειες να θέσουν έναν αληθινό κόσμο πέρα από το πεδίο της καθημερινής ύπαρξης είχαν καταστεί άνευ ουσιαστικού ερείσματος. Όπως επεσήμανε ο Μάρτιν Χάιντεγκερ, με τον θάνατο του Θεού ο «υπεραισθητικός κόσμος είναι χωρίς αποτελεσματική δύναμη. Δεν χαρίζει ζωή. Η μεταφυσική, δηλαδή, για τον Νίτσε η δυτική φιλοσοφία νοούμενη ως Πλατωνισμός, βρίσκεται στο τέλος της».⁹⁹

Κατά τον Νίτσε, επομένως, η μεγαλύτερη πρόκληση που έθεσε ο θάνατος του Θεού ήταν ότι το νόημα δεν μπορούσε πλέον να αντληθεί από την παραδοσιακή θέση της απόλυτης αλήθειας της ύπαρξης. Μετά από περισσότερα από δύο χιλιάδες χρόνια προσπάθειας επίκλησης ενός «αληθινού» κόσμου, η οποία παράλληλα προσέδιδε στην ευρωπαϊκή ύπαρξη μια βαθύτερη αίσθηση νοήματος, αυτή η παραδοσιακή διάθεση απέναντι στην ύπαρξη, είχε αρχίσει να αμφισβητείται, δημιουργώντας μια διάχυτη εμπειρία έλλειψης νοήματος στον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

«Τι συνέβη κατά βάθος;», διερωτήθηκε ο Νίτσε· το αίσθημα της αχρήστευσης επήλθε με τη συνειδητοποίηση ότι ο συνολικός χαρακτήρας της ύπαρξης δεν μπορεί να ερμηνευθεί μέσω της έννοιας του σκοπού, της έννοιας της ενότητας ή της έννοιας της αλήθειας. Η ύπαρξη δεν έχει στόχο ή τέλος· απουσιάζει οποιαδήποτε συνολική ενότητα από το πλήθος των γεγονότων: ο χαρακτήρας της ύπαρξης δεν είναι αληθινός, είναι ψευδής. Απλώς δεν υπάρχει κανένας λόγος για να πείσει κανείς τον εαυτό του ότι υπάρχει ένας αληθινός κόσμος.¹⁰⁰

Με τον θάνατο του Θεού, η Ευρώπη- η οποία είχε οικοδομηθεί γύρω από τη θέληση για την αλήθεια- έφθανε στο τέλος της. Θα ήταν στο εξής μάταιο να συνεχίσουμε να προσπαθούμε να βρούμε νόημα αναζητώντας αδιάκοπα να προσδιορίσουμε την αλήθεια της ύπαρξης. Όμως, δεν υπήρχε σαφής ιδέα για το τι θα μπορούσε ενδεχομένως να αντικαταστήσει τη θέληση για αλήθεια ως το θεμελιώδες

⁹⁸ F. Nietzsche, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, trans. Walter Kaufmann, New York: Random House, 1966, Preface, σ. 2, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 130.

⁹⁹ M. Heidegger, 'Nietzsche's Word God is Dead', in *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. William Lovitt, New York: Harper and Row, 1977, σ. 61.

¹⁰⁰ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §12 A, σ. 13, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 130.

πολιτισμικό σημείο αναφοράς της Ευρώπης ή ως μηχανισμό για να αποκτήσει η ευρωπαϊκή ύπαρξη νόημα με διαφορετικό τρόπο. Οι συνέπειες αυτής της μετάβασης από μια ύπαρξη που βασίζεται στη θέληση για αλήθεια, σε μια ύπαρξη στην οποία αυτή η θέληση δεν γίνεται πλέον τυφλά και άνευ όρων αποδεκτή, είναι ασφαλώς βαθιές και υπερβαίνουν επίσης κατά πολύ τις απλές συνέπειες της κατάρρευσης του χριστιανισμού και της ανόδου της σύγχρονης επιστήμης.

Αυτή η μετάβαση λοιπόν δεν συνεπάγεται απλώς την αμφισβήτηση του χριστιανισμού και της σύγχρονης επιστήμης, αλλά και όλων των πιθανών αληθινών κόσμων, καθώς και των κανόνων, των ιδανικών και των αξιών που παραδοσιακά απορρέουν από αυτούς τους αληθινούς κόσμους.¹⁰¹ Όπως επισημαίνει στο έργο του ο *Simon Critchley*, η έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού συνεπαγόταν την πλήρη «κατάρρευση της τάξης του νοήματος, όπου όλα όσα είχαν τεθεί ως υπερβατική πηγή αξίας καθίστανται μηδενικά και άκυρα, όπου δεν υπάρχουν αγκίστρια για να κρεμάσουμε ένα νόημα για τη ζωή».¹⁰²

Τέτοια είναι η τεράστια καταστροφική δύναμη του *δυναμίτη* του Νίτσε και τα αβυσσαλέα βάθη που ανοίγονται με τον *θάνατο του Θεού*. Ωστόσο, οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε- για τους οποίους θα γίνει λόγος παρακάτω- θα μπορούσαν να αναδυθούν στο μέλλον μόνο αν πρώτα αντιλαμβάνονταν αυτή την πολύ βαθύτερη διάσταση της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού. Αυτή η βαθύτερη διάσταση του ευρωπαϊκού μηδενισμού έχει επίσης σημαντικές προεκτάσεις για τη σύγχρονη συζήτηση σχετικά με την ιδέα της Ευρώπης και για την κατανόηση του γιατί, ακόμη και σήμερα, αποδεικνύεται τόσο δύσκολο να διατυπωθεί μια πιο ουσιαστική ιδέα της Ευρώπης.

Πρώτα απ' όλα, αυτή η συζήτηση για τον *θάνατο του Θεού* μπορεί να διαβαστεί και ως μια διαφωτιστική προοπτική για το τι σήμαινε η ιδέα της Ευρώπης στο παρελθόν (ήτοι ως θέληση για την αλήθεια), γιατί αυτή η Ευρώπη του παρελθόντος δεν είναι πλέον αξιόπιστη (αυτή η θέληση για την αλήθεια θέτει τον εαυτό της υπό αμφισβήτηση) και γιατί παραμένει τόσο δύσκολο να βρεθεί μια νέα πειστική απάντηση για τον 21ο αιώνα (όλες οι απόπειρες επανενεργοποίησης ενός νέου αληθινού κόσμου φαίνεται πως δεν πείθουν μετά τον *θάνατο του Θεού*). Σε αυτή τη

¹⁰¹ S. Critchley, *Very Little... Almost Nothing: Death, Philosophy, Literature*, London: Routledge, 1997, σ. 2.

¹⁰² Ibid, σ. 7.

συζήτηση για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό ο Νίτσε αποκάλυψε το πώς ο μεταπлатωνικός, ευρωπαϊκός πολιτισμός είχε αρχικά αναδυθεί και ακμάσει βασιζόμενος στην υπέρτατη αναζήτηση της αλήθειας.

Σε αντίθεση με τους στοχαστές που δεν πραγματεύονται άμεσα το ερώτημα αναφορικά με το ποιά είναι στην πραγματικότητα η έννοια του *ουσιαστικού*, ο Νίτσε μπορεί επίσης να διαβαστεί ως μια έμμεση προσφορά στους αναγνώστες του για το τι εννοούσαν παραδοσιακά οι Ευρωπαίοι με τον όρο *ουσιαστικό*. Στους προβληματισμούς του για τον Πλάτωνα ο Νίτσε σκιαγραφεί ουσιαστικά την αρχή της διαδικασίας με την οποία η ευρωπαϊκή ύπαρξη είχε παραδοσιακά προικιστεί με μια ιδιαίτερη αίσθηση νοήματος. Η διαδικασία αυτή συνεπαγόταν την επίκληση μιας μεταφυσικής διάκρισης μεταξύ ενός κόσμου με νόημα, όπου κατοικούσε το πιο αιώνιο και *αληθινό* νόημα της ύπαρξης και μιας λιγότερο πολύτιμης σφαίρας της γήινης ύπαρξης που χαρακτηριζόταν από ροή και αβεβαιότητα. Το νόημα κατανοήθηκε και παρήχθη έτσι μέσω της χειρονομίας της διάκρισης μεταξύ ενός *αληθινού* και ενός απλώς *φαινομενικού* κόσμου.

Ο Νίτσε έδειξε στη συνέχεια το πώς στη σύγχρονη εποχή η συνεπής εφαρμογή της βούλησης για αλήθεια είχε καταλήξει σε μια επιστημονική συνείδηση που άρχισε όλο και περισσότερο να θέτει υπό αμφισβήτηση τη χριστιανική περιγραφή της ύπαρξης και η οποία τελικά έθεσε υπό αμφισβήτηση ακόμη και την ίδια τη βούληση για αλήθεια, γεννώντας αμηχανία και φέρνοντας αποπροσανατολιστικές συνέπειες. Αφού έθεσαν μια σειρά από *αληθινούς* κόσμους, οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι ήταν έτσι πιθανό να χάσουν την πίστη τους στην ύπαρξη τέτοιων *αληθινών* κόσμων και να υποψιαστούν ότι το γίγνεσθαι στην πραγματικότητα «δεν στοχεύει σε τίποτε και δεν επιτυγχάνει τίποτε».¹⁰³

Αυτό στην πραγματικότητα, ήταν το μεγάλο *ερωτηματικό* του νεότερου ευρωπαϊκού μηδενισμού. Δεν έχουμε εκθέσει τους εαυτούς μας στην υποψία μιας αντίθεσης - μιας αντίθεσης ανάμεσα στον κόσμο στον οποίο είμαστε μέχρι τώρα σπίτι μας με τις *ευλαβικότητές* μας (κατά τη νιτσεϊκή έννοια) που ίσως μας επέτρεψαν να αντέξουμε τη ζωή και σε έναν άλλο κόσμο που αποτελείται από εμάς, μιας αδυσώπητης, θεμελιώδους και βαθύτερης υποψίας για τον εαυτό μας που αποκτά όλο και περισσότερο όλο και χειρότερο έλεγχο πάνω σε εμάς τους Ευρωπαίους και που θα

¹⁰³ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §12 A, σ. 12, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 130.

μπορούσε εύκολα να αντιμετωπίσει τις επερχόμενες γενιές με την ακόλουθη νιτσεική πρόταση: «*Η καταργήστε τις ευλαβικότητές σας ή - τους εαυτούς σας!*». Το δεύτερο θα ήταν μηδενισμός, αλλά δεν θα ήταν και το πρώτο μηδενισμός;¹⁰⁴

Από τη στιγμή που η θέληση για αλήθεια θα αρχίσει να θέτει τον εαυτό της υπό αμφισβήτηση, οι Ευρωπαίοι δεν θα είναι πλέον σε θέση να πείσουν τον εαυτό τους ότι υπάρχει ένα αληθινό νόημα που να διέπει την ανθρώπινη ύπαρξη, αν και μπορεί να εξακολουθούν να αποζητούν ένα τέτοιο νόημα. Στη σύγχρονη Ευρώπη «*απαγορεύει κανείς στον εαυτό του κάθε είδους μυστική πρόσβαση σε υπερκόσμους και ψεύτικες θεότητες, αλλά δεν μπορεί να υπομείνει αυτόν τον κόσμο, αν και δεν θέλει να τον αρνηθεί*». ¹⁰⁵ Ο Νίτσε αναφέρεται σε αυτή την κατάσταση της αδυναμίας να βιώσει κανείς μια ύπαρξη με νόημα ως ευρωπαϊκό μηδενισμό και την αντιλαμβάνεται ως «*το πραγματικά τραγικό πρόβλημα του σύγχρονου κόσμου μας*». ¹⁰⁶ Με αυτόν τον τρόπο ο Νίτσε εξακολουθεί να δείχνει στους σύγχρονους αναγνώστες του τι σήμαινε η ευρωπαϊκή ιδέα στο παρελθόν και γιατί αυτή η ιδέα της Ευρώπης δεν είναι πλέον αξιόπιστη σε ευρεία βάση.

Εξάλλου, λόγω της τοποθέτησης της σύγχρονης εμπειρίας του ανούσιου μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της εκκοσμίκευσης, η ανάλυση του Νίτσε για τον μηδενισμό έχει επίσης το δεύτερο πλεονέκτημα ότι καθιστά κατανοητές πολλές από τις πεποιθήσεις που παραδειγματίζονται από τη βιβλιογραφία για την ευρωπαϊκή ιδέα, ήτοι του γιατί πολλοί Ευρωπαίοι εξακολουθούν να απαιτούν τη διατύπωση μιας πιο ουσιαστικής ιδέας της Ευρώπης και γιατί η αδυναμία διατύπωσης μιας τέτοιας ιδέας καταλήγει συχνά σε βαθιά απαισιοδοξία για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και την πνευματική του ζωτικότητα.

Σύμφωνα με τον Νίτσε, το αίτημα για μια πιο ουσιαστική ιδέα της Ευρώπης θα εξακολουθήσει να υφίσταται όχι μόνο λόγω των ρεαλιστικών αναγκών για υλοποίηση των Ευρωπαϊών πολιτικών, αλλά και επειδή οι Ευρωπαίοι έχουν παραδοσιακά συνηθίσει να έχουν το βάλσαμο της μεταφυσικής και των αληθινών κόσμων για να καταφεύγουν στην αναζήτησή τους για την εξεύρεση του βαθύτερου νοήματος της ύπαρξης. Κατά συνέπεια, οι Ευρωπαίοι θα ήταν *επιρρεπείς* στο να νοσταλγίσουν αυτή την *Ευρώπη* του παρελθόντος και να αντιληφθούν την απουσία μιας πιο

¹⁰⁴ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §346.

¹⁰⁵ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §12 A, σ. 13, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 130.

¹⁰⁶ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 12, 7[8], σ. 291.

ουσιαστικής ιδέας για την Ευρώπη που βασίζεται στη θέληση για αλήθεια, ως βαθιά απώλεια πνευματικής ζωτικότητας.

Έχοντας συνηθίσει να βρίσκουν ένα βαθύτερο νόημα που βαίνει πέρα από τη ροή της καθημερινής ύπαρξης, θα χρειαστεί πολύς καιρός μέχρι οι Ευρωπαίοι να είναι ικανοί να απαρνηθούν αυτή τη λαχτάρα για ένα βαθύτερο νόημα και για αληθινούς κόσμους. Ο Νίτσε ήταν μάλιστα σε θέση να προβλέψει πώς ο αντίκτυπος της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού θα γινόταν συχνά αντιληπτός ως άβολος και αποπροσανατολιστικός. Σε ένα απόσπασμα από ένα από τα παλαιότερα έργα του, υπέθεσε ότι οι Ευρωπαίοι θα μπορούσαν να «αιμορραγήσουν μέχρι θανάτου» από αυτή τη συνειδητοποίηση. «*Το τραγικό πράγμα*», σημείωνε, είναι ότι μπορούμε πλέον να πιστεύουμε αυτά τα δόγματα της θρησκείας και της μεταφυσικής, από τη στιγμή που έχουμε την αυστηρή μέθοδο της αλήθειας στην καρδιά και στο κεφάλι μας, και όμως από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη της ανθρωπότητας μας έχει κάνει τόσο ευαίσθητους και ασθενικούς που χρειαζόμαστε τα πιο ισχυρά είδη θεραπειών και παρηγοριών.¹⁰⁷

Έτσι, ο Νίτσε όρισε στα σημειωματάριά του τον μηδενιστή ως «έναν άνθρωπο που κρίνει, για τον κόσμο όπως είναι, ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχει, και για τον κόσμο όπως θα έπρεπε να υπάρχει, ότι δεν υπάρχει». Από τη μία πλευρά, οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι θα αισθάνονταν άβολα σε έναν κόσμο στον οποίο δεν υπήρχαν πια αληθινοί κόσμοι για να λατρεύουν και ο οποίος φαινόταν να μην έχει νόημα. «*Το πάθος του "μάταιου"*» σημείωσε ο Νίτσε, «είναι το πάθος του μηδενιστή».¹⁰⁸ Από την άλλη πλευρά, οι Ευρωπαίοι δεν θα μπορούσαν πλέον εύκολα να πείσουν τους εαυτούς τους για κάποιο μεγαλύτερο νόημα της ύπαρξης από τη στιγμή που η θέληση για αλήθεια άρχιζε να τίθεται υπό αμφισβήτηση. Είναι αυτός ο «ανταγωνισμός - να μην εκτιμούμε αυτά που γνωρίζουμε, να μην μας επιτρέπεται πλέον να εκτιμούμε τα ψέματα που θα θέλαμε να λέμε στους εαυτούς μας - οδηγεί σε μια διαδικασία διάλυσης».¹⁰⁹

Η απαισιοδοξία που εξακολουθεί να περιβάλλει την αδυναμία άρθρωσης ενός πιο ουσιαστικού οράματος για την Ευρώπη είναι επομένως σε μεγάλο βαθμό συμβατή με

¹⁰⁷ F. Nietzsche, *Human, All Too Human*, trans. Marion Faber and Stephen Lehmann, London: Penguin, 1984, §109, σ. 78.

¹⁰⁸ F. Nietzsche, *Will to Power*, III, §585 A, σ. 318, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 130.

¹⁰⁹ Ibid., I, §5, p. 10.

την προηγούμενη περιγραφή του Νίτσε για τον ευρωπαϊκό μηδενισμό, θα ήταν είναι εν πολλοίς αναμενόμενη με βάση την ανάλυσή του. Στην περίπτωση αυτή ωστόσο, η σύγχρονη συζήτηση για την ανούσια ευρωπαϊκή ιδέα αναδεικνύεται επίσης ως ένα μέρος ενός πολύ μακρύτερου και βαθύτερου προβλήματος που έφτασε ήδη στον ευρωπαϊκό πολιτισμό προς το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, αν όχι νωρίτερα.

3.6. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

Φαίνεται πως ο Νίτσε θα μπορούσε να λειτουργήσει για τη σύγχρονη συζήτηση για την ευρωπαϊκή ιδέα ό,τι ήταν ο τρελός για την αγορά. Είναι προφανές ότι η αναφορά του στον *θάνατο του Θεού* και την έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή ιστορική παρατήρηση σχετικά με την κατάρρευση του χριστιανισμού και την άνοδο της σύγχρονης επιστήμης ως κυρίαρχου πολιτιστικού πλαισίου. Στο βάθος της, είναι η διάγνωση μιας δυσφορίας που προέκυψε στη σύγχρονη Ευρώπη και με την οποία οι μελετητές ασχολούνται ακόμη και σήμερα.

Όσον αφορά τη σύγχρονη συζήτηση για το νόημα της ευρωπαϊκής ιδέας, αυτή η περιγραφή του ευρωπαϊκού μηδενισμού είναι διαφωτιστική και αποθαρρυντική ταυτόχρονα. Παραμένει διαφωτιστική επειδή καθιστά πολλές πτυχές αυτής της συζήτησης κατανοητές μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εκκοσμίκευσης. Είναι όμως και αποθαρρυντική επειδή αυτή η *διαφώτιση* έρχεται με το σημαντικό τίμημα της αναγνώρισης ότι δεν είναι μόνο η συγκεκριμένη χριστιανική ή επιστημονική κοσμοθεωρία που χάνει το έδαφός της μετά τον *θάνατο του Θεού*, αλλά μια ολόκληρη πρακτική 2.000 ετών που προικίζει την ύπαρξη με μια μεγαλύτερη αίσθηση νοήματος προσδιορίζοντας τη συνολική αλήθεια της ύπαρξης.

Πώς είναι δυνατόν να προχωρήσει κανείς στην εξεύρεση μιας πιο ουσιαστικής ιδέας για την Ευρώπη σε αυτό το πλαίσιο; Η αφήγηση του Νίτσε περιπλέκει περαιτέρω τη σύγχρονη συζήτηση, δείχνοντας ότι το έργο της διατύπωσης μιας πιο ουσιαστικής ιδέας της Ευρώπης στο σύγχρονο πλαίσιο μπορεί να είναι στην πραγματικότητα πολύ πιο δύσκολο από ό,τι προβλέπουν πολλοί σημερινοί υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής. Αυτό που διακυβεύεται σε αυτή τη συζήτηση δεν είναι απλώς ο προσδιορισμός ενός νέου συγκεκριμένου νοήματος που θα μπορούσε να ενσαρκώσει η ευρωπαϊκή ιδέα στον 21^ο αιώνα αλλά το σύγχρονο αδιέξοδο απαιτεί, κατά πάσα πιθανότητα, έναν εντελώς νέο τρόπο παραγωγής νοήματος.

Ήδη από το 1799 ο Γερμανός φιλόσοφος *Friedrich Jacobi* είχε αρχίσει να χρησιμοποιεί τον όρο «μηδενισμός», όταν σε μια επιστολή του προς τον *Johann Fichte* διατύπωνε την θέση ότι τα ανθρώπινα όντα έχουν μόνο μια και μοναδική επιλογή, όπως αναφέρεται στον τίτλο αυτού του κεφαλαίου: «*Τίποτα ή Θεός...Δεν υπάρχει τρίτο*».¹¹⁰ Κατά τον Νίτσε, η πρόκληση που θα αντιμετωπίσουν οι Ευρωπαίοι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα θα είναι να διερευνήσουν αν ο *Jacobi* θα έχει όχι μόνο τον πρώτο λόγο για τον μηδενισμό, αλλά και τον τελευταίο, ή αν θα είναι δυνατόν να αρθρώσουν μια ουσιαστική ιδέα για την Ευρώπη χωρίς να καταφύγουν στις παραδοσιακές μεταφυσικές υποθέσεις που δεν φαίνονται πλέον αξιόπιστες μετά τον "θάνατο του Θεού".

Ο Νίτσε ανέθεσε στον εαυτό του ακριβώς αυτό το πολυσχιδές έργο, αυτήν την *ευρωπαϊκή αποστολή*. Δεν τον απασχολούσε απλώς να διακηρύξει την άφιξη του μηδενισμού στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αλλά ασχολήθηκε εξίσου με την εξεύρεση μιας πιθανής απάντησης σε αυτόν και εξεύρεσης λύσης του προβλήματος. Σε κάποιο σημείο, χαρακτήρισε ένα μεγάλο μέρος του φιλοσοφικού του έργου ως εξής:

«Αυτός που μιλάει εδώ, αντίθετα, δεν έχει κάνει τίποτα άλλο μέχρι τώρα παρά να στοχάζεται. Ένας φιλόσοφος και μοναχικός από ένστικτο, που έχει βρει το πλεονέκτημά του στο να στέκεται στην άκρη και έξω, στην υπομονή, στην αναβλητικότητα, στο να μένει πίσω, ως πνεύμα τόλμης και πειραματισμού που έχει ήδη χάσει το δρόμο του μια φορά σε κάθε λαβύρινθο του μέλλοντος. Ως πνεύμα μάντη-πουλιού που κοιτάζει πίσω όταν σχετίζεται με το τι θα έρθει. Ως ο πρώτος τέλειος μηδενιστής της Ευρώπης που, όμως, έχει ζήσει ακόμη και τώρα ολόκληρο το μηδενισμό, μέχρι τέλους, αφήνοντάς τον πίσω, έξω από τον εαυτό του».¹¹¹

Ο Νίτσε προσπάθησε να σκεφτεί αυτή την κρίση του μηδενισμού και να απελευθερώσει το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι από τα θνησιγενή κατάλοιπά του. Το τολμηρό και αυτοαποκαλούμενο έργο του συνίστατο στο να μετατρέψει τη δική του ζωή σε ένα παρατεταμένο πείραμα με διαφορετικές δυνατότητες ανταπόκρισης στις βαθύτερες συνέπειες του ευρωπαϊκού μηδενισμού, να σκεφτεί πολλές από αυτές τις δυνατότητες μέχρι τέλους και να εκθέσει κάποιες από αυτές ως απλούς λαβύρινθους

¹¹⁰ F. H. Jacobi, 'Brief an Fichte', *Appellation an das Publikum, Dokumente zum Atheismusstreit Jena 1798/99*, Leipzig: Reclam, 1987, σ. 168.

¹¹¹ F. Nietzsche, *Will to Power*, Preface, §3, p. 3, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 131.

μέσα στους οποίους θα χάνονταν οι μελλοντικές γενιές.¹¹² Η ίδια αυτή στρατηγική επέτρεψε τελικά στον Νίτσε να σκιαγραφήσει και αυτό που πίστευε ότι θα ήταν πιθανώς η καταλληλότερη απάντηση για να αποκτήσει νόημα η ευρωπαϊκή ύπαρξη μετά τον «θάνατο του Θεού». Ο Νίτσε έδωσε σε αυτό το όραμα το όνομα των *καλών Ευρωπαίων*.¹¹³

¹¹² K. Nishitani, *Self-Overcoming of Nihilism*, σ. 30.

¹¹³ R. C. Solomon, *From Rationalism to Existentialism: The Existentialists and Their Nineteenth-Century Backgrounds*, New York: Harper and Row, 1970, p. 112.

Κεφάλαιο IV

Η νιτσεϊκή έννοια του καλού Ευρωπαίου

4.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Πέραν του ότι δίνει την ευκαιρία για μια ανανεωτική ανάγνωση της σύγχρονης συζήτησης για την Ευρώπη, η ευρωπαϊκή σκέψη του Νίτσε παραμένει ενδιαφέρουσα επειδή ανέδειξε την δική του εκδοχή για το τι θα σήμαινε να είναι κανείς ένας *καλός Ευρωπαίος*, στο πλαίσιο ενός σύγχρονου και σε μεγάλο βαθμό κοσμικού πολιτισμού. Αν και η ιδέα αυτή διατυπώθηκε σε προγενέστερο χρόνο, εντούτοις μπορούν να αναφερθούν ορισμένοι λόγοι που καθιστούν ενδιαφέρουσα την επανεξέτασή της εν λόγω έννοιας στο πλαίσιο της σημερινής συζήτησης περί των ευρωπαϊκών πραγμάτων.

Αρχικώς στην νιτσεϊκή σκέψη, η έννοια του *καλού Ευρωπαίου* συνδέεται με την *θέληση για εκζήτηση και εύρεση νοήματος*. Ως εκ τούτου, δύναται ευχερώς να συνδεθεί με την σημερινή αδυναμία εξεύρεσης μιας πιο ουσιαστικής ιδέας για την Ευρώπη. Όπως ο Νίτσε βρέθηκε παγιδευμένος στο διανοητικό κλίμα μιας εποχής στην οποία ο χριστιανισμός ως ενοποιητική πολιτισμική δομή είχε διέλθει το πέρας του, αφήνοντας εκκρεμές και άλυτο το πρόβλημα του αληθούς νοήματος της Ευρώπης, έτσι και οι σύγχρονοι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζουν το ερώτημα του πώς να αρθρώσουν μια πιο ουσιαστική ιδέα της Ευρώπης, ειδικώς μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Πολλές από τις ευρύτερες παραμέτρους αυτού του σημερινού αδιεξόδου εξακολουθούν να παραμένουν οι ίδιες με αυτές που ο Νίτσε είχε ήδη αντιμετωπίσει προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Με την επαναφορά του ζητήματος της *Ευρώπης*, οι Ευρωπαίοι επέστρεψαν εν γένει στο ίδιο ακριβώς πρόβλημα που ήδη απασχολούσε τον Νίτσε, ένα πρόβλημα που δεν έχει αντιμετωπιστεί πραγματικά με πειστικό και αποτελεσματικό τρόπο από τότε. Έτσι, η μελέτη της έννοιας του Νίτσε για τους *καλούς Ευρωπαίους* θα μπορούσε να παρέξει πιθανές λύσεις και κατευθύνσεις για το πώς θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί την ευρωπαϊκή ιδέα στο σημερινό πλαίσιο.

Επίσης, αξίζει να επανεξετάσουμε την νιτσεϊκή ιδέα περί των *καλών Ευρωπαίων*, δεδομένου ότι και ο ίδιος ο Νίτσε την είχε απευθύνει όχι τόσο στους συγχρόνους του,

όσο στις μελλοντικές γενιές αναγνωστών που θα ήταν σε καλύτερη θέση να κατανοήσουν αυτή τη βαθύτερη διάσταση του ευρωπαϊκού μηδενισμού, δεδομένου ότι σύμφωνα με τον ίδιο ο ευρωπαϊκός μηδενισμός είχε μία αρνητικώς εξελικτική διάσταση. Ο Νίτσε αισθανόταν άκαιρος ανάμεσα στους συγχρόνους του και αυτό τον οδήγησε να επινοήσει σκόπιμα την ιδέα του για τον *καλό Ευρωπαίο*, για ένα αναγνωστικό κοινό που θα ήταν δεκαετίες, αν όχι αιώνες, νεότερό του.

Όπως το αναφέρθηκε ανωτέρω, ο Νίτσε ανέφερε σε ένα από τα σημειωματάρια του ότι αυτό που αφηγείται «είναι η ιστορία των επόμενων δύο αιώνων».¹¹⁴ Ο Νίτσε πίστευε ότι θα χρειαζόταν αρκετός χρόνος μέχρι οι Ευρωπαίοι να μπορέσουν να αναγνωρίσουν, όχι μόνο την ουσιαστική διάσταση του *θανάτου του Θεού*, αλλά και τις βαθύτερες αντανakλαστικές συνέπειες που συνεπάγεται η εγγενής απουσία της θέλησης για αλήθεια. Για το λόγο αυτό ο Νίτσε αποφάσισε να περιμένει το χρόνο του και να απευθύνει την ιδέα του για τους *καλούς Ευρωπαίους* στις μελλοντικές γενιές.

Κατά συνέπεια, η αναγωγή της ιδέας του Νίτσε για τον *καλό Ευρωπαίο* στο σημερινό πλαίσιο συνάδει απόλυτα με τις προθέσεις του ίδιου του Νίτσε και είναι σε μεγάλο βαθμό σύμφωνη με το πνεύμα των γραπτών του. Είναι επίσης σύμφωνη με το πνεύμα της σύγχρονης συζήτησης για την *Ευρώπη*, δεδομένου ότι οι πρόσφατες προσπάθειες να διατυπωθεί ένα τέτοιο όραμα έχουν αποδειχθεί σε μεγάλο βαθμό μη ικανοποιητικές.

4.2. Τα δομικά χαρακτηριστικά της νιτσεϊκής έννοιας του καλού Ευρωπαίου

Ποια ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά των *καλών Ευρωπαίων*, για τους οποίους ο Νίτσε πίστευε ότι θα μπορούσαν να δουν την ευρωπαϊκή ύπαρξη με νόημα μέσα στην πολιτισμική διαμόρφωση της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας και οι οποίοι θα αποτελούσαν μια λογική απάντηση στην έλευση του μηδενισμού στον ευρωπαϊκό πολιτισμό;

Αρχικά, οι κατά Νίτσε *καλοί Ευρωπαίοι* θα είχαν απόλυτη συνείδηση της παρούσας αδυναμίας εξεύρεσης νοήματος και δεν θα πείθονταν από τις υφιστάμενες αλυσιτελείς προσπάθειες να αποκτήσει νόημα η ευρωπαϊκή ύπαρξη (λ.χ. δυνάμει εθνικιστικών προταγμάτων), αλλά θα επεδίωκαν να προσδιορίσουν την συνολική αλήθεια της ύπαρξης. Για τον Νίτσε οι βαθύτερες συνέπειες του ευρωπαϊκού

¹¹⁴ F. Nietzsche, *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός*, όπ.π. υποσημείωση 19.

μηδενισμού συνεπάγονταν την πραγματικότητα ότι η χριστιανο-πλατωνική πολιτισμική κληρονομιά της Ευρώπης είχε συνειδητοποιήσει τον εαυτό της ως κεντρικό πρόβλημα στην νοηματοδότηση του παρόντος και ως εκ τούτου ακόμη και οι κοσμικές προσπάθειες να βρεθεί μια νέα αλήθεια που διέπει την ευρωπαϊκή ύπαρξη βασιζόμενη στην προϋφιστάμενη χριστιανο-πλατωνική παράδοση δεν θα ήταν πλέον πειστική.

Στα *σημειωματάρια* του ο Νίτσε επινόησε ακόμη και έναν νέο όρο, τον λεγόμενο «ατελή μηδενισμό», προκειμένου να οριοθετήσει εκείνες τις σύγχρονες αντιδράσεις που λόγω του ότι δεν κατανοούσαν τη βαθύτερη διάσταση του *θανάτου του Θεού*, προσπαθούσαν ακόμη να διατηρήσουν τις παραδοσιακές δομές προσδιορισμού της αλήθειας της ύπαρξης, μέσα στο πολιτισμικό πλαίσιο της εκκοσμίκευσης. Κατά τον Νίτσε, ο *ατελής αυτός μηδενισμός* συνίστατο σε κάθε «*προσπάθεια να ξεφύγουμε από τον μηδενισμό χωρίς να επανεκτιμήσουμε/επαναξιολογίσουμε τις μέχρι τώρα αξίες μας*».¹¹⁵

Η διατύπωση αυτή αποτυπώνει το γεγονός ότι ο *ατελής μηδενισμός* είναι μια αλυσιτελής απάντηση στη βίωση του ανούσιου στην ευρωπαϊκή κουλτούρα μετά τον *θάνατο του Θεού*. Πρόκειται για μια απάντηση η οποία στην ουσία προσπαθεί να αντικαταστήσει τη λατρεία του παλαιού Θεού με τη λατρεία κοσμικών ειδώλων και ιδεολογιών. Ορωμένη ωστόσο εκ του αποτελέσματος, εξακολουθεί να αδυνατεί να προσδιορίσει την αλήθεια της ύπαρξης. Γι' αυτό το λόγο και ο Νίτσε κατατάσσει αυτές τις προσπάθειες στον λεγόμενο «ατελή μηδενισμό».

Πρόκειται στην ουσία για μια απάντηση στην έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού, στην οποία η θέληση για αλήθεια της χριστιανο-πλατωνικής κληρονομιάς της Ευρώπης παραμένει σε λειτουργία ως υποκείμενη αξία, παρά την παρούσα σαθρότητά της. Αυτός όμως είναι και ο λόγος που υφίσταται εκ νέου η αδυναμία παραγωγής νοήματος. Με τον ατελή μηδενισμό η επιθυμία της Ευρώπης να προσδιορίσει την αλήθεια της ύπαρξης απλώς ανακατευθύνεται από την μεταφυσική διάσταση στο γήινο πεδίο.

Στο έργο του σχετικά με την πραγματεία του Νίτσε αναφορικά με τον *θάνατο του Θεού*, ο Χάιντεγκερ εξηγεί το πώς, κατά τον Νίτσε, οι σύγχρονοι Ευρωπαίοι θα

¹¹⁵ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §28, σ. 19, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 131.

απαιτούσαν τέτοιες μορφές ατελούς μηδενισμού για αρκετό καιρό μετά τον θάνατο του Θεού, καθώς και το πώς θα απαιτούσαν να καταληφθεί εκ νέου ο κενός χώρος που άφησε πίσω του ο *θάνατος του Θεού* και να αντικατασταθεί ο Θεός στο φαντασιακό του ανθρώπου από κάτι άλλο.

Στο πλαίσιο αυτής της δυναμικής κατάστασης δημιουργούνται νέα ιδανικά. Αυτό συμβαίνει- σύμφωνα με την αντίληψη του Νίτσε- μέσα από δόγματα που σχετίζονται με την παγκόσμια ευτυχία, τον σοσιαλισμό, τη μουσική του Wagner, ήτοι σε *τόπους* όπου ο «*δογματικός χριστιανισμός*» έχει «*χρεοκοπήσει*». Έτσι επικρατεί ο «*ατελής μηδενισμός*».¹¹⁶ Η απάντηση που προέβλεψε ο Νίτσε για την πραγματικότητα όπως θα διαμορφωνόταν στον 20^ο και 21^ο αιώνα ήταν η ανέγερση νέων ιδανικών που θα κάλυπταν το κενό που άφησε πίσω του ο *θάνατος του Θεού*.

Ο Γερμανός φιλόσοφος προέβλεπε ότι οι Ευρωπαίοι θα έβρισκαν βαθιά ελκυστικές αυτές τις πρακτικές ατελούς μηδενισμού. Διότι, μολονότι ο χριστιανισμός θεωρείτο ευρέως ανενεργός, η υιοθέτηση ατελών μορφών μηδενισμού εξυπηρετούσε τη διατήρηση μέρους του μεταφυσικού *βάλσαμου* που οι Ευρωπαίοι θα εξακολουθούσαν να επιθυμούν υπό το πρίσμα της διαμορφωτικής επίδρασης της χριστιανο-πλατωνικής κληρονομιάς της Ευρώπης στον σύγχρονο ευρωπαϊκό πολιτισμό.

«Ο Θεός είναι νεκρός», υποστήριξε ο Νίτσε, «*αλλά δεδομένου του τρόπου των ανθρώπων, μπορεί να υπάρχουν ακόμη για χιλιάδες χρόνια σπήλαια στα οποία θα φαίνεται η σκιά του*».¹¹⁷ Παρά το γεγονός ότι ήταν σε θέση να κατανοήσει πολύ καλά την απήχησή τους, ο Νίτσε ευχήθηκε στους *καλούς Ευρωπαίους* του μέλλοντος να αντισταθούν σε τέτοιες στρατηγικές *ατελούς μηδενισμού*, επειδή αποτελούσαν επί της ουσίας αντιδράσεις της ανθρωπότητας ενώπιον «*θανάτου του Θεού*» που δεν αναγνώριζαν και δεν κατανοούσαν τις βαθύτερες συνέπειες αυτού του γεγονότος.

Οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε θα ίσταντο με βαθύ σκεπτικισμό απέναντι σε τέτοιες πρακτικές ατελούς μηδενισμού και θα απέφευγαν να τις υποστηρίζουν και να τις υιοθετήσουν. Αυτός ο σκεπτικισμός, με τη σειρά του, θα έθετε τους *καλούς Ευρωπαίους* σε άμεση αντίθεση με μία από τις πιο διαδεδομένες απαντήσεις στην

¹¹⁶ M. Heidegger, 'Nietzsche's Word God is Dead', in *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. William Lovitt: New York: Harper and Row, 1977, σ. 69.

¹¹⁷ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §108.

έλευση του ευρωπαϊκού μηδενισμού που γέννησε ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός - τον εθνικισμό.

4.3. Ο εθνικισμός ως απόρροια της νιτσεϊκής έννοιας του μηδενισμού

Εξαιτίας του προαναφερθέντος σκεπτικισμού τους όσον αφορά τις στρατηγικές του ατελούς μηδενισμού, οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε θα αντιδρούσαν ενώπιον της θεώρησης του μηδενισμού ως πειστικού τρόπου για να προσδώσουν στην ευρωπαϊκή ύπαρξη μια βαθύτερη αίσθηση νοήματος μετά τον *θάνατο του Θεού*. Στο έργο του λοιπόν ο Νίτσε αποκαλύπτει την βαθύτερη φύση του σύγχρονου εθνικισμού, ως μορφή ατελούς μηδενισμού. Αν και τα σημεία αυτά του έργου του δεν έχουν λάβει μέχρι σήμερα ευρείας ανάλυσης, περιέχουν ωστόσο σε εμβρυακή μορφή, μια πειστική και αυστηρώς δομημένη εξήγηση του γιατί οι Ευρωπαίοι θα πρέπει να αρνηθούν να δεχτούν μια εθνικιστική απάντηση στην άφιξη του μηδενισμού στον ευρωπαϊκό πολιτισμό.¹¹⁸

Ο Νίτσε φαίνεται να βλέπει τον εθνικισμό όχι μόνο ως στερούμενο διανοητικής αυστηρότητας, αλλά και ως υιοθετούμενο από εκείνα τα τμήματα της κοινωνίας που έχουν ελάχιστο ή καθόλου ενδιαφέρον για μια ειλικρινή ενασχόληση με τον ευρωπαϊκό μηδενισμό και τις αιτίες που τον προκαλούν. Στην ουσία, ο Νίτσε έβλεπε την ανάδυση του εθνικισμού στην Ευρώπη ως αντανακλαστική συνέπεια του ίδιου του ευρωπαϊκού μηδενισμού, καθόσον η υποστήριξη και η οικειοποίηση των εθνικιστικών προτύπων φαίνεται να εξισώνεται με την προσπάθεια εκ νέου ενεργοποίησης της ανθρώπινης θέλησης για αλήθεια, υπό έναν κοσμικό μανδύα αυτήν τη φορά.

Παρόμοια προσέγγιση υιοθετεί και ο θεωρητικός των Διεθνών Σχέσεων και κύριος εκπρόσωπος της κλασικής ρεαλιστικής σκέψης στον 20^ο αιώνα Hans Morgenthau στο έργο του *Scientific Man vs Power Politics*, «...κατά κάποιο τρόπο ο

¹¹⁸ Ο Καρλ Γιάσπερς υποστήριξε κάποτε σε σχέση με τον Νίτσε ότι οι μελετητές που βασίζονται στο έργο του δεν θα πρέπει να είναι ικανοποιημένοι μέχρι να βρουν και το ακριβώς αντίθετο από αυτό που ισχυρίζεται ο ίδιος σε άλλο σημείο του σώματος. Σε σχέση με το ζήτημα του εθνικισμού, ωστόσο, η αρχή αυτή δεν φαίνεται να ισχύει.

φασισμός, όπως συμβαίνει και με όλες τις πραγματικές επαναστάσεις, δεν είναι παρά ο αποδέκτης μιας προγενέστερης χρεοκοπημένης εποχής».¹¹⁹

Μπορεί μάλιστα να ειπωθεί πως ο εθνικισμός αποτελεί μια υποδειγματική εκδήλωση ακριβώς του είδους του ατελούς μηδενισμού που οι κατά Νίτσε καλοί Ευρωπαίοι δεν θα έβρισκαν πλέον πειστικό μετά τον θάνατο του Θεού. Η πρωτοτυπία της αντιμετώπισης του σύγχρονου εθνικισμού από τον Νίτσε έγκειται λοιπόν ακριβώς σε αυτή την προσπάθεια να κατανοηθεί η άνοδος του στο πλαίσιο της ευρύτερης πολιτισμικής κρίσης της εκκοσμίκευσης. «Ποιο είναι το νόημα του εθνικισμού μας;», ρώτησε και απάντησε: «η μεταμόρφωση του σταυρού».¹²⁰

Ο Νίτσε προέτρεψε τους αναγνώστες του να κατανοήσουν τα αυξανόμενα εθνικιστικά κινήματα στην Ευρώπη ως μια σύγχρονη απάντηση στην ευρωπαϊκή εμπειρία της έλλειψης νοήματος.¹²¹ Έτσι, ο Νίτσε θα συντάσσονταν με τους μελετητές που επέμεναν στην ουσιαστικά σύγχρονη φύση του ευρωπαϊκού εθνικισμού, υποστηρίζοντας ότι «[η] αγάπη για τις πατρίδες στην Ευρώπη είναι κάτι νεαρό και στέκεται σε αδύναμα πόδια: πέφτει εύκολα! Δεν πρέπει να αφήνεται κανείς να ξεγελαστεί από τον θόρυβο που κάνουν: τα μικρά παιδιά ουρλιάζουν πιο δυνατά».¹²²

Η σύνδεση της νιτσεϊκής ιδέας περί του θανάτου του Θεού με την άνοδο του σύγχρονου ευρωπαϊκού εθνικισμού δεν ήταν τυχαία, αλλά βασίστηκε εν μέρει στην προσωπική του εμπειρία ως νέος. Ο Νίτσε είχε ενηλικιωθεί κατά τη διάρκεια της ανόδου του Μπίσμαρκ στην εξουσία και- όπως πολλοί άλλοι νέοι της εποχής του- είχε γαλουχηθεί με εθνικιστική προσήλωση στο γερμανικό έθνος-κράτος ως μαθητής.¹²³ Ο νεαρός Νίτσε καλλιεργούσε το σεβασμό για τους καθιερωμένους και

¹¹⁹ H. Morgenthau, *Επιστήμη και Πολιτική της Ισχύος*, Αθήνα: Εκδ. Τουρίκη, 2011, σ. 20. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Morgenthau έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την φιλοσοφία του Νίτσε, βλ. σχετικά M. Lawrence, 'Nietzsche, Morgenthau, and the Roots of Realism', *E-International Relations*, 24 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στο <https://www.e-ir.info/2015/06/24/nietzsche-morgenthau-and-the-roots-of-realism/> (πρόσβαση την 31 Δεκεμβρίου 2023), όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει μεταξύ άλλων ότι «[μ]έσω του Νίτσε, ο Morgenthau ένιωσε σαν να επιβεβαιώθηκε η εμπειρία του για τον κόσμο. Βρήκε στον Νίτσε μια μοναχική φιγούρα που έμοιαζε πολύ με τον εαυτό του, έναν άνθρωπο που ξεχώριζε από το πλήθος και βασιζόταν στη δική του εσωτερική δύναμη για να πετύχει».

¹²⁰ Βλ. F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vols 7–13 of the Kritische Studienausgabe, ed. Giorgio Colli and Mazzino Montinari, Berlin: Walter de Gruyter, 1988, vol. 12, 7[26], σ. 305.

¹²¹ Βλ. F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §1, p. 8 & Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 12, 9[82], σ. 377.

¹²² F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 12, 3[6], σ. 172.

παραδοσιακούς ιστορικούς ήρωες του έθνους.¹²⁴ Κρίνοντας από τα εθνικιστικά αισθήματα που συχνά εξέφραζε στις πρώιμες επιστολές του από τη δεκαετία του 1860, είναι σαφές ότι ο νεαρός Νίτσε, αν και σίγουρα δεν ήταν άκριτος απέναντι στην πολιτική της Γερμανίας, μπορεί να ειπωθεί ότι ήταν ένας Γερμανός με ισχυρά πατριωτικά αισθήματα.¹²⁵

Περαιτέρω στοιχεία αυτής της νιτσεϊκής τάσης μπορούν επίσης να βρεθούν στην αντίδρασή του στην έναρξη του πολέμου εναντίον της Αυστρίας το 1866. Αρχικά ο Νίτσε θεώρησε ότι ήταν «*θράσος εκ μέρους του Μπίσμαρκ να δημιουργήσει με αυτόν τον τρόπο μια ενωμένη Γερμανία*»,¹²⁶ ενώ αρκετοί φίλοι του συμμετείχαν σε αντιπολεμικές διαδηλώσεις. Ωστόσο, μόλις ο πόλεμος προχώρησε, ο Νίτσε υιοθέτησε την επίσημη εθνική γραμμή, υποστηρίζοντας τις πρωσικές αποστολές.¹²⁷ Όταν ο Νίτσε ανέλαβε τη θέση του καθηγητή στη Βασιλεία, στη νεαρή ηλικία των 24 ετών, ο έντονος πατριωτισμός του δεν είχε ακόμη υποχωρήσει, όπως αναδεικνύει και το γεγονός ότι κατατάχθηκε εθελοντικά ως νοσοκόμος στον γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870-71.

Ακόμα και σε αυτή την πρώιμη φάση, ωστόσο, ο Νίτσε δεν ήταν ανεπιφύλακτος υποστηρικτής του πρωσικού και του γερμανικού εθνικισμού. Ο εθνικισμός του απέφευγε να έχει επιθετικά χαρακτηριστικά, ενώ παράλληλα περιελάμβανε ένα σημαντικό στοιχείο αυτοκριτικής.¹²⁸ Κατά τη μέση περίοδο της συγγραφικής του πορείας, ο Νίτσε θα έφτανε να εγκαταλείψει τα εθνικιστικά του αισθήματα και θα αναδεικνυόταν ένας σφοδρός επικριτής του εθνικισμού, όπως και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του.¹²⁹

Κατά τον Νίτσε, θα χρειαζόνταν πολλές δεκαετίες, μέχρι οι άνθρωποι να αναγνωρίσουν ότι ο εθνικιστικός μανδύας του μηδενισμού ήταν ένας *«λαβύρινθος του*

¹²³ P. Bergmann, *Nietzsche, The Last Anti-Political German*, Bloomington: Indiana University Press, 1987, σ. 30.

¹²⁴ K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 24.

¹²⁵ T. Kunnas, *Die Politik als Prostitution des Geistes: Eine Studie über das Politische bei Nietzsche*, Munich: Frido Flado, 1982, σ. 130.

¹²⁶ P. Bergmann, *Nietzsche*, σ. 46.

¹²⁷ K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche*, σ. 25. Βλ. επίσης Bergman, *Nietzsche*, Chapter 3, and Henning Ottmann, *Philosophie und Politik bei Nietzsche*, Berlin: Walter de Gruyter, 1987, σ. 15.

¹²⁸ T. Kunnas, *Die Politik als Prostitution des Geistes*, σ. 130. Βλ. επίσης K. Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche*, σ. 24.

¹²⁹ H. Ottmann, *Philosophie und Politik bei Nietzsche*, σ. 18.

μέλλοντος». Θα ήταν ένα αρχικά ελκυστικό, αλλά εν τέλει αλυσιτελές αντίδοτο στην εμπειρία του μηδενισμού. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επιφύλασσε ο Νίτσε για τους καλούς του Ευρωπαίους του μέλλοντος, ήταν ότι θα έφταναν σε αυτή τη συνειδητοποίηση περί της σαθρότητας του εθνικισμού (και των ποικίλων αποχρώσεών του)¹³⁰ πολύ πιο γρήγορα από τους περισσότερους συγχρόνους τους.

Ο Νίτσε θεωρούσε ότι η έλξη των εθνικιστικών αισθημάτων σε μια κοσμική εποχή (ήτοι μετά τον νιτσεϊκό θάνατο του Θεού) θα ήταν τόσο ισχυρή που ακόμη και οι διανοούμενοι δεν θα μπορούσαν να αντισταθούν στην έλξη τους. Έτσι, από τη μέση περίοδο της ζωής του και μετά ωστόσο, ο Νίτσε προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί απερίφραστα από το να θεωρεί τον εθνικισμό ως γνήσια λύση στην εμπειρία της ανούσιας ζωής. Ήδη από το έργο του *Ανθρώπινο, Πολύ Ανθρώπινο* είχε υποστηρίξει ότι όποιος προπαγανδίζει τις εθνικιστικές ιδέες, στην ουσία διαιωνίζει την «αρρώστια του αιώνα» και είναι «εχθρός των καλών Ευρωπαίων, εχθρός των ελεύθερων πνευμάτων».¹³¹

Ασφαλώς, η νιτσεϊκή θέση ότι ο εθνικισμός λειτουργεί ως ένα είδος υποκατάστατης θρησκείας αποτελεί μια άποψη που συμμερίζονται πολλοί διακεκριμένοι μελετητές του εθνικισμού. «Δεν είναι ένα αποδεδειγμένο γεγονός», διερωτήθηκε ο *Carlton Hayes* ως ένας από τους πρωτοπόρους μελετητές του εν λόγω επιστημονικού πεδίου, «ότι ο εθνικισμός έχει γίνει για έναν τεράστιο αριθμό ατόμων μια πραγματική θρησκεία, ικανή να προκαλέσει εκείνο το βαθύ και επιτακτικό συναίσθημα που είναι ουσιαστικά θρησκευτικό;».¹³²

Ένας άλλος πρώιμος μελετητής του εθνικισμού, ο *Hans Kohn* παρατήρησε ομοίως ότι ο εθνικισμός αντικατέστησε το θεϊκό δικαίωμα των βασιλιάδων με το θεϊκό δικαίωμα των εθνών. «Τα μεσσιανικά όνειρα με το έθνος στο κέντρο τους», σημείωσε, «έβαζαν το έθνος σε άμεσες και ανεξάρτητες σχέσεις με το Απόλυτο».¹³³ Ο *Kohn* έγραψε για τον εθνικισμό στη μετεπαναστατική εποχή ότι «πήρε τη θέση της

¹³⁰ Βλ. λ.χ. το φαινόμενο των λεγόμενων «ανελεύθερων δημοκρατιών» στην σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου βασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής των λαϊκιστών ηγετών τους (λ.χ. Βίκτωρ Ορμπάν στην Ουγγαρία) είναι η ενίσχυση και εμπέδωση της εθνικής ταυτότητας.

¹³¹ F. Nietzsche, *Menschliches, Allzumenschliches II*, KSA 2, Berlin: Walter de Gruyter, 1988, 'Der Wanderer und sein Schatten', §87, σ. 593.

¹³² C. Hayes, *Essays in Nationalism*, New York: Macmillan, 1926, σ. 95.

¹³³ H. Kohn, *Prophets and Peoples: Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York: Macmillan, 1946, σ. 8.

θρησκείας».¹³⁴ Ο *Arnold Toynbee* ομοίως δεν μπορούσε να αντισταθεί στο να θεωρήσει τον σύγχρονο εθνικισμό ως ένα σύγχρονο υποκατάστατο της λατρείας του Θεού, σημειώνοντας ότι «το πνευματικό κενό που άφησε στις δυτικές ψυχές η ύφεση του χριστιανισμού καλύφθηκε από την αναβίωση της παλαιότερης, και πάντα λανθάνουσας, λατρείας της συλλογικής δύναμης των ανθρώπινων κοινοτήτων».¹³⁵ Κατά την άποψή του ήταν μάλιστα δυνατό να ανιχνευθεί η δυναμική με την οποία, στις μετα-χριστιανικές κοινωνίες, ο θρησκευτικός ζήλος μεταφέρθηκε από το θρησκευτικό δόγμα στην εθνικιστική λατρεία.

Τέλος, η θέση του Νίτσε αντηχεί εμμέσως και στο έργο ενός από τους πιο σημαντικούς σύγχρονους συγγραφείς για τον εθνικισμό, του *Benedict Anderson*. Όντας μη ικανοποιημένος από τις παραδοσιακές μαρξιστικές και φιλελεύθερες περιγραφές του εθνικισμού, ο *Anderson* επιχείρησε μετατόπιση της γωνίας θέασης των πραγμάτων, θεωρώντας τα έθνη και τον εθνικισμό ως πολιτισμικά τεχνουργήματα, τα οποία πρέπει να γίνουν κατανοητά με βάση τους όρους με τους οποίους δημιουργήθηκαν ιστορικά και να διερευνηθεί με ποιους τρόπους άλλαξε το νόημά τους με την πάροδο του χρόνου και γιατί σήμερα διαθέτουν τόσο βαθιά συναισθηματική νομιμοποίηση.¹³⁶

Στο πλαίσιο αυτό, ο *Anderson* ξεκινά την έκθεση του εθνικισμού ως πολιτιστικού τεχνουργήματος με την εξέταση του σημαντικού ρόλου της θρησκείας στο να προσδίδει στην ύπαρξη ένα βαθύτερο νόημα, συμπεριλαμβανομένου του πόνου και του θανάτου της.¹³⁷ Σημαντική εννοιολογική συσχέτιση με την νιτσεική αντίληψη προσφέρει το γεγονός ότι ο *Anderson* ξεκινά την αναφορά του με αυτές τις αρχικές παρατηρήσεις, διότι για αυτόν είναι ζωτικής σημασίας να κατανοηθεί ότι η αυγή του εθνικισμού στη Δυτική Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, συνδέεται στενά με τη δύση του θρησκευτικού τρόπου σκέψης.

¹³⁴ H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York: Macmillan, 1948, σ. 574. Cited in William Hutchison, 'The Long Goodbye: Revision of Traditional Identities in the "Christian West"', in Kokusai Koryu Kikin and Nichi-Bei Senta (eds), *The End of the Century: The Future in the Past*, London: Kodansha International, 1995, σ. 250.

¹³⁵ A. Toynbee, 'Death in War', in Toynbee *et al.*, *Man's Concern with Death*, London: Hodder and Stoughton, 1968, σ. 147.

¹³⁶ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1991, σ. 13.

¹³⁷ Ibid., σ. 19.

Πώς όμως οραματίζεται ο Νίτσε την προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης; Η εν λόγω σκέψη του παρουσιάζεται στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο V

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση κατά τον Νίτσε

5.1. «Η Ευρώπη θέλει να γίνει ένα»

Πεπεισμένος ότι το πρόβλημα του μηδενισμού θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί σε ένα επαρκές βαθμό μόνο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο Νίτσε χαρακτήρισε σκόπιμα τους *καλούς Ευρωπαίους* του μέλλοντός του ως «γελαστούς για τα έθνη».¹³⁸ Αυτή η συνειδητή καλλιέργεια μιας *υπερεθνικής* και εν τοις πράγμασι *ευρωπαϊκής* πτυχής, σηματοδοτεί ένα έτερο βασικό χαρακτηριστικό των *καλών Ευρωπαίων*, το οποίο θα εξεταστεί περαιτέρω στο παρόν κεφάλαιο.

Ο Νίτσε προβληματίστηκε αναφορικά με την πιθανή πολιτική δομή που θα μπορούσε να υιοθετηθεί στο μέλλον για την Ευρώπη, η οποία θα καθοδηγείται από αυτούς τους *καλούς Ευρωπαίους*, αν και με έναν κρίσιμο νιτσεϊκής έμπνευσης περιορισμό. Επειδή η δόμηση της έννοιας του *καλού Ευρωπαίου* απορρέει άμεσα από την προηγούμενη κριτική του Νίτσε στον εθνικισμό ως μορφή ατελούς μηδενισμού, ένα πολιτικό σχέδιο για την Ευρώπη θα γίνονταν αποδεκτό και θα υποστηριζόταν από τους *καλούς Ευρωπαίους* του μόνο αν ήταν θα ποιοτικά διαφορετικό από τον εθνικιστικό προκάτοχό του.

Ο Νίτσε θεωρούσε υψίστης σημασίας να υιοθετήσουν στο εξής οι αναγνώστες του μια ευρωπαϊκή και όχι μια εθνικής έμπνευσης προοπτική και λογική. «*Και εδώ στέκομαι τώρα*», ομολογούσε σε ένα απόσπασμα από το Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα, «*ως [Ευρωπαίος]. Δεν μπορώ να κάνω αλλιώς...!*».¹³⁹ Αυτή η ευρωπαϊκή προοπτική ήταν στενά συνδεδεμένη με την προηγούμενη κριτική του στον εθνικισμό, όπως προκύπτει από τη σκόπιμη αντιπαράθεση και διαπλοκή των δύο αυτών ιδεών (ευρωπαϊκή ταυτότητα – εθνικισμός) στα κείμενά του.

Επί παραδείγματι, ο Νίτσε σε μια επιστολή προς τη μητέρα του διεκήρυττε ότι «*ακόμη κι αν πρέπει να είμαι κακός Γερμανός, είμαι σίγουρα ένας πολύ καλός*

¹³⁸ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vols 7–13 of the Kritische Studienausgabe, ed. Giorgio Colli and Mazzino Montinari, Berlin: Walter de Gruyter, 1988, vol. 11, 32[8], σ. 404.

¹³⁹ F. Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, μτφρ. R. J. Hollingdale, London: Penguin, 1961, ‘Among the Daughters of the Desert’, σ. 319.

Ευρωπαίος».¹⁴⁰ Τέτοιες εννοιολογικές αντιστίξεις αναδεικνύουν ότι η ιδέα του για τους «καλούς Ευρωπαίους» είχε εν μέρει σχεδιαστεί και ως ένα είδος αντιδότη στο ιδιαίτερο εθνικιστικό ύφος που συναντούσε σε πολλούς Γερμανούς συγχρόνους του. Καταγράφει χαρακτηριστικά:

«...εμείς... δεν είμαστε αρκετά 'Γερμανοί', με την έννοια που χρησιμοποιείται συνεχώς σήμερα η λέξη 'Γερμανός', ώστε να είμαστε φερέφωνα του εθνικισμού και του φυλετικού μίσους και να χαιρόμαστε με την εθνικιστική ψώρα της καρδιάς και της εθνικιστικής δηλητηρίασης του αίματος, που κάνουν σήμερα τους λαούς της Ευρώπης να στήνουν σύνορα και να οχυρώνονται σαν να βάζουν ο ένας τον άλλο σε καραντίνα».¹⁴¹

Στην ουσία της, αυτή η νιτσεϊκή ευρωπαϊκή προοπτική υποκινείται από την προσωπική απέχθεια του Νίτσε για τις ιδέες της φυλετικής ανωτερότητας. Οι καλοί Ευρωπαίοι του μέλλοντος πρέπει να αναγνωρίσουν τα οφέλη της φυλετικής ποικιλομορφίας έναντι μιας υποτιθέμενης εθνικιστικής προέλευσης καθαρότητας. «Εμείς οι απάτριδες», υπογραμμίζει στην *Χαρούμενη Επιστήμη*, «είμαστε πολύ πολύμορφοι και ανάμικτοι ως προς την φυλή και την καταγωγή μας, ως 'σύγχρονοι άνθρωποι', και γι' αυτό δεν νιώθουμε τον πειρασμό να συμμετάσχουμε στον ψευδολόγο φυλετικό αυτοθαυμασμό...».¹⁴²

Είναι επίσης γνωστή η εν πολλοίς ακραία διακήρυξή του Νίτσε ότι «θα βάλω να πυροβολήσουν όλους τους αντισημίτες»¹⁴³ και η επιστολή του προς τον Georg Brandes στις αρχές Δεκεμβρίου του 1888, στην οποία ο Νίτσε υποσχόταν και πάλι με χαρακτηριστική αυθόρμητη και άνευ φόβου διάθεση ότι,

«θα έχουμε τη διακυβέρνηση της γης στα χέρια μας - συμπεριλαμβανομένης της παγκόσμιας ειρήνης... Έχουμε καταργήσει τους παράλογους διαχωρισμούς της φυλής, του έθνους και της τάξης».¹⁴⁴

¹⁴⁰ Επιστολή του Nietzsche στη μητέρα του, 17 Αυγούστου 1886. Βλ. D. F. Krell and D. L. Bates, *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, Chicago: University of Chicago Press, 1997.

¹⁴¹ F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §377.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ελεύθερη μετάφραση του «*I am just having all anti-Semites shot ...*». Επιστολή του Nietzsche στους Franz και Ida Overbeck (4 Ιανουαρίου 1889). Διαθέσιμη στο <http://www.thenietzschechannel.com/correspondence/eng/nlett-1889.htm> (πρόσβαση στις 27 Δεκεμβρίου 2023).

Κατά τον Νίτσε, μια ευρωπαϊκή προοπτική ήταν σαφώς απαραίτητη ως αντίβαρο στις σύγχρονες δυνάμεις του εθνικισμού και του ρατσισμού. Σε ένα τμήμα του έργου του *Ανθρώπινο, πάρα πολύ Ανθρώπινο* που απευθύνεται στους πολιτικούς και τους επιχειρηματίες της εποχής του, ο Νίτσε υποστηρίζει ότι,

«...αυτές οι συνθήκες φέρνουν αναγκαστικά μαζί τους μια αποδυνάμωση και τελικά μια καταστροφή των εθνικοτήτων, τουλάχιστον των ευρωπαϊκών εθνικοτήτων- έτσι ώστε, ως συνέπεια των αέναων διασταυρώσεων, να προκύψει από όλες αυτές μια μικτή φυλή, αυτή του Ευρωπαίου ανθρώπου». ¹⁴⁵

Υπό το φως των δύο παγκόσμιων πολέμων και της συνεχιζόμενης επιρροής των εθνικιστικών αισθημάτων και τάσεων στην ευρωπαϊκή πολιτική, η αισιοδοξία αυτή μπορεί να φαίνεται τώρα σε μεγάλο βαθμό άστοχη και καθόλου προφητική. Ο ίδιος ο Νίτσε βέβαια είχε παραδεχτεί ότι,

«Προς το παρόν η απομόνωση των εθνών, μέσω της αύξησης των εθνικών εχθροτήτων, αντισταθμίζει συνειδητά ή ασυνειδήτα αυτή την τάση- αλλά παρ' όλα αυτά η διαδικασία της συγχώνευσης προχωρεί αργά, παρά τα περιστασιακά αυτά αντίρροπα ρεύματα». ¹⁴⁶

Εκ νέου ωθεί τους αναγνώστες του στην διάγνωση της πραγματικότητας ότι,

«[ο]ι εθνικές ηλιθιότητες δεν πρέπει να μας τυφλώνουν για το γεγονός ότι στις ανώτερες περιοχές υπάρχει ήδη μια σημαντική ποσότητα αλληλεξάρτησης». ¹⁴⁷

Κατά καιρούς βέβαια ο Νίτσε συνειδητοποιούσε ότι ήταν υπερβολικά αισιόδοξος στις προβλέψεις του για την ανάδυση μιας ενωμένης Ευρώπης και ότι τα ρεύματα του εθνικισμού στην πραγματικότητα είχαν ριζώσει πολύ βαθιά μεταξύ των Ευρωπαίων συμπολιτών του. Στο έργο του *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, προειδοποιεί ότι,

«[χ]άρη στην άρρωστη αποξένωση που παρήγαγε και συνεχίζει να παράγει η παραφροσύνη της εθνικότητας μεταξύ των λαών της Ευρώπης, χάρη επίσης στους κοντόθωρους και βιαστικούς πολιτικούς που με τη βοήθειά της

¹⁴⁴ J. Nolte, *Wir guten Europäer: Historisch-politische Versuche über uns selbst*, Töbingen: Narr, 1991, σ. 197, όπως γίνεται αναφορά από το S. Elbe, *Europe*, σ. 67.

¹⁴⁵ F. Nietzsche, *Human, All Too Human*, trans. Helen Zimmern, Endinburgh and London: T.N. Foulis Penguin, 1910, §475, σ. 346.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 11, 25[112], σ. 42.

βρίσκονται στην κορυφή σήμερα και δεν έχουν ιδέα πόσο η πολιτική της διάλυσης που ακολουθούν θα είναι αναγκαστικά μόνον ένα διάλειμμα — χάρη σε όλα αυτά, και σε πολλά άλλα που δεν μπορούν να αναφερθούν σήμερα, παραβλέπονται σήμερα ή παρανοούνται με τρόπο αυθαίρετο και ψεύτικο τα πιο σίγουρα σημάδια του ότι η **Ευρώπη θέλει να γίνει μία**». ¹⁴⁸

Αν και όπως φαίνεται οι σύγχρονοί του Νίτσε δεν ήταν ακόμη πρόθυμοι να ασπαστούν αυτό το υπερεθνικό ευρωπαϊκό πνεύμα, ο ίδιος εντούτοις εναποθέτει τις προσδοκίες του στους καλούς *Ευρωπαίους* του μέλλοντος, οι οποίοι θα εδύναντο να έχουν επαρκή κριτική απόσταση από τη νοσηρή εθνικιστική πραγματικότητα, αλλά και γνώση για να αντισταθούν σε αυτή τη δυναμική του εθνικισμού. Σε κάθε περίπτωση, στη πλειονότητα των σχετικών αποσπασμάτων του νιτσεϊκού έργου, η δόμηση της έννοιας των καλών *Ευρωπαίων* από τον Νίτσε πρέπει να γίνεται αντιληπτή δυνάμει της αντίστιξής της με την προαναφερθείσα κριτική του στον εθνικισμό.

Από σύγχρονους μελετητές του Νίτσε διατυπώνεται η άποψη ότι ο Γερμανός φιλόσοφος,

«φαίνεται να ήταν εκπληκτικά προφητικός για τη νέα Ευρώπη και τις παλαιές της δυσχέρειες. Η κυρίαρχη ανησυχία του ήταν να μην εμποδίσουν για πάντα τα 'έθνη και οι πατρίδες' της παλιάς Ευρώπης την ιστορική διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης». ¹⁴⁹

Επίσης, η βιογράφος του Νίτσε, *Lesley Chamberlain*, υποστηρίζει ότι «[σ]ένα τουλάχιστον, ο Νίτσε στόχευε: να είναι Ευρωπαίος, όχι Γερμανός, στο πνεύμα» ¹⁵⁰ και ότι αυτήν την «απουσία εθνικής στενότητας μπορούμε να την 'απολαύσουμε' στις μέρες μας, και μάλιστα με διαχρονική ευχαρίστηση, επειδή ένα (ουσιαστικό) ευρωπαϊκό ύφος ήταν (κεντρικό) μέρος της εκστρατείας του Νίτσε». ¹⁵¹

Επίσης, ο Νίτσε ασχολήθηκε και με το ερώτημα του πώς θα μπορούσε να ενωθεί πολιτικά η Ευρώπη, μέσω της γόνιμης συνάντησης της ευρύτερης ευρωπαϊκής

¹⁴⁸ F. Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, §256, σ. 151.

¹⁴⁹ Krell and Bates, *Good European*, σ.1.

¹⁵⁰ L. Chamberlain, *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, London: Quartet Books, 1997, σ. 9.

¹⁵¹ Ibid.

πολιτικής και του υφιστάμενου πολιτισμικού *status* των ευρωπαϊκών κρατών. Κατά τον ίδιο, η πρώτη προσπάθεια να ενωθεί πολιτικά η Ευρώπη είχε ήδη γίνει από τον Ναπολέοντα, γεγονός που ίσως εξηγεί και την εν πολλοίς θετική άποψη για τον τελευταίο, την οποία ο Νίτσε παρουσίαζε στα γραπτά του. Επί παραδείγματι, στο έργο του *Χαρούμενη Επιστήμη* ο Νίτσε υπογραμμίζει ότι,

«[ο] Ναπολέων, που θεωρούσε σχεδόν προσωπικό του εχθρό τις μοντέρνες ιδέες και τον πολιτισμό, έδειξε μ' αυτή την έχθρα του πως ήταν ένας από τους μεγαλύτερους συνεχιστές της Αναγέννησης· ξανάφερε στο φως ένα μεγάλο κομμάτι από την ουσία της αρχαιότητας, ίσως μάλιστα το καίριο, το γρανιτένιο κομμάτι. Και ποιος ξέρει αν δεν κυριαρχήσει αυτό το κομμάτι της ουσίας της αρχαιότητας και πάνω στο εθνικό κίνημα, κι αν δεν γίνει κληρονόμος και συνεχιστής του Ναπολέοντα με τη θετική έννοια· γιατί ο Ναπολέων ήθελε, όπως όλοι ξέρουμε, την Ευρώπη ενωμένη, κι αυτό ως κυρίαρχη της γης».¹⁵²

Με την ήττα του Ναπολέοντα, ο Νίτσε προχώρησε στην καλλιέργεια ενός οράματος για την Ευρώπη που έμοιαζε περισσότερο με μια ευρωπαϊκή λίγκα κρατών (European League of States).¹⁵³ Σε αυτό το πλαίσιο, έδειξε έντονο ενδιαφέρον για το ελβετικό μοντέλο των καντονιών.¹⁵⁴ Υπό αυτό το πρίσμα, σε ένα μεταγενέστερο σημείωμά του τόνιζε ότι μια προσωρινή «Ελβετικοποίηση» της Ευρώπης θα ήταν ένας πολύ ευπρόσδεκτος ενοποιητικός μηχανισμός, για την υπέρβαση της μικροπολιτικής της Γερμανίας.¹⁵⁵

Έτσι, φαίνεται πως ο Νίτσε προσβλέπει στη διαμόρφωση «μιας ευρωπαϊκής ένωσης εθνών, στο πλαίσιο της οποίας κάθε μεμονωμένο έθνος, οριοθετημένο ανάλογα με τη γεωγραφική του καταλληλότητα, θα διέπεται από το καθεστώς και τα δικαιώματα ενός καντονιού».¹⁵⁶ Ως εκ τούτου, είναι δυνατόν να συμπεράνουμε από αυτή την επιμονή ότι η επιδίωξη του Νίτσε για τη «μίαν Ευρώπη», ξεπερνούσε σημαντικά το αμιγώς διακυβερνητικό μοντέλο οργάνωσής της, ως συνέβαινε ιδίως κατά την εποχή του. Το θεσμικό του όραμα προσέγγιζε περισσότερο μια ομοσπονδιακή Ευρώπη.

¹⁵² F. Nietzsche, *Χαρούμενη Επιστήμη*, §362, σ. 241.

¹⁵³ F. Nietzsche, *Menschliches, Allzumenschliches II*, Berlin: Walter de Gruyter, 1988, 'Der Wanderer und sein Schatten', §292, p. 684, όπως αναφέρεται από το S. Elbe, *Europe*, σ. 69.

¹⁵⁴ 'Ihre Kantone waren keine Kleinstaaten'. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 8, σ. 312.

¹⁵⁵ F. Nietzsche, *Nachgelassene Fragmente*, vol. 9, σ. 536.

¹⁵⁶ F. Nietzsche, *Menschliches, Allzumenschliches II*, 'Der Wanderer und sein Schatten', §293, σ. 684.

Πέρα από αυτό το όραμα ωστόσο, ο Νίτσε δεν διερεύνησε στα μεταγενέστερα γραπτά του, ένα συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο ή μια στρατηγική για την επίτευξη της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης.

Όπως επισημαίνει η *Martha Nussbaum*, «αν ο Νίτσε είχε ένα σχέδιο για την παγκόσμια κυβέρνηση, ή ακόμη και για την ευρωπαϊκή ενότητα, δεν το αποκάλυψε».¹⁵⁷ Ωστόσο, μπορεί επίσης να υπάρχουν βάσιμοι λόγοι για την επιλογή του Νίτσε να μην εξερευνήσει περαιτέρω αυτόν τον δρόμο, στα μεταγενέστερα γραπτά του. Στην πραγματικότητα, η πιο εύλογη εξήγηση επ' αυτού έγκειται στον εγγενή νιτσεϊκό σκεπτικισμό σχετικά με το εάν ένα σύγχρονο πολιτικό σχέδιο θα αρκούσε ποτέ από μόνο του, να αντιμετωπίσει τα βασικά προβλήματα που ανέκυψαν ως απόρροια της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού, χωρίς την εξάλειψη των ριζικών αιτιών του τελευταίου.

Εδώ αποκτά μεγάλη σημασία η στενή σχέση μεταξύ της προαναφερθείσας κριτικής του Νίτσε στον εθνικισμό και της υποστήριξής του στην προοπτική της ενωμένης Ευρώπης, καθώς υπονοεί ότι οποιοδήποτε πολιτικό σχέδιο αναλαμβανόταν στο όνομα της *Ευρώπης* θα απολάμβανε εν τέλει την έγκριση των *καλών Ευρωπαίων*, μόνο αν διέφερε ποιοτικά από τον σύγχρονο εθνικισμό της εποχής του και αν ενσωμάτωνε μια βιώσιμη και αξιόπιστη στρατηγική για την αντιμετώπιση της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού.

Εν προκειμένω, όσον αφορά στο σύγχρονο εγχείρημα ενοποίησης της Ευρώπης, τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται ότι συχνά επικεντρώνονται στην εκπλήρωση εκείνων των πολιτικών και οικονομικών στόχων, οι οποίοι έχουν ελάχιστο ή και μηδενικό ενδιαφέρον να προωθήσουν μια ειλικρινή πραγμάτευση του ζητήματος της έλευσης και αντιμετώπισης του μηδενισμού στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Όπως αναδεικνύεται κατωτέρω, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν φαίνεται καν να έχει διαγνώσει στο πλαίσιο της άρθρωσης και υλοποίησης της πολιτικής της τον νιτσεϊκό αυτόν προβληματισμό.

Η σύγχρονη ευρωπαϊκή ενοποίηση, πιθανώς να ωθούσε τους *καλούς Ευρωπαίους* του Νίτσε να διαφωνήσουν με τον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση, συμβάλλει σε μία ουσιώδη σύγχρονη πολιτική και παραγωγή *νοήματος*. Η Ευρωπαϊκή

¹⁵⁷ M. Nussbaum, 'Is Nietzsche a Political Thinker', *International Journal of Philosophical Studies*, vol. 5, no. 1, 1997, σ. 4.

Ένωση μπορεί να συνιστά μια σημαντική βελτίωση σε σχέση με τους προκατόχους της, ταυτόχρονα όμως υποθάλλει τον μεγάλο κίνδυνο να αναπαράγει μία- πιο λεπτής απόχρωσης, αλλά εντούτοις παρούσα- λογική εθνικισμού. Υπό αυτό το πρίσμα, θα προέβαιναν στην διάγνωση της παρουσίας της νιτσεϊκής έννοιας του *ατελούς μηδενισμού*, όπως αυτή αναλύθηκε ανωτέρω.

Σε ένα πρόσφατο άρθρο του αναφορικά με την συσχέτιση που υφίσταται μεταξύ του εθνικισμού και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ο Wellings αναφέρει ότι,

*«Εάν θεωρούμε την ΕΕ κάτι περισσότερο από μια βαθιά ολοκληρωμένη μορφή διεθνούς οργάνωσης, είμαστε αναγκασμένοι να ασχοληθούμε με τις πολιτικές σε εσωτερικό επίπεδο και τις αρθρώσεις των κρατικών ή υπο-κρατικών εθνικισμών εντός των κρατών-μελών κατά την αντίσταση ή την υποστήριξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι μεταλειτουργικές προσεγγίσεις της ολοκλήρωσης προέβλεψαν αυτή την ανάγκη· η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ ανέδειξε τις πρακτικές συνέπειες της εγχώριας πολιτικοποίησης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης».*¹⁵⁸

Αν υποτεθεί λοιπόν αληθής και πραγματική αυτή η υποθετική κριτική των *καλών Ευρωπαίων*, τότε θα επιβεβαιωνόταν και η άποψη του Νίτσε ότι ένα ευρωπαϊκό πολιτικό σχέδιο ενοποίησης από μόνο του (ήτοι άνευ της δόμησης αντι-μηδενιστικών δυναμικών) είναι ανεπαρκές, ειδικώς όσον αφορά στην αντιμετώπιση των βαθύτερων και πιο ουσιαστικών συνεπειών του ευρωπαϊκού μηδενισμού.

5.2. Καλοί Ευρωπαίοι και Ευρωπαϊκή Ένωση

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ.1 *«[η] Ένωση έχει σκοπό να προάγει την ειρήνη, τις αξίες της και την ευημερία των λαών της»*. Οι *καλοί Ευρωπαίοι* πιθανώς να διαφωνούσαν με αυτήν την λογική και ειδικότερα με τις προσπάθειες να παρουσιαστεί η Ευρωπαϊκή Ένωση ως έχουσα κεντρικό και πρωτεύοντα σκοπό την δόμηση μίας ειρηνικής και ενωμένης ευρωπαϊκής τάξης. Εν τοις πράγμασι, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εν πολλοίς παρουσιαστεί ως ο προάγγελος μιας ευρωπαϊκής ειρήνης για όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς και ως η θεσμική δομή που θα λυτρώσει τους ευρωπαϊκούς λαούς από τη βίαιη φάση της ευρωπαϊκής ιστορίας του 20ου

¹⁵⁸ B. Wellings, 'Nationalism and European disintegration', *Wiley Online Library*, 29:4 (2023), σσ. 1164-1178, σ. 1164.

αιώνα. Ήδη από την αρχική διατύπωση της διακήρυξης του Jean Monnet το 1950, ο εν λόγω πρωταρχικός σκοπός είναι απόλυτα διακριτός:

*«Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διαφυλαχθεί αν δεν αναληφθούν δημιουργικές προσπάθειες ανάλογες των κινδύνων που την απειλούν. Η συμβολή που μπορεί να έχει μια οργανωμένη και ζωντανή Ευρώπη στον πολιτισμό είναι απαραίτητη για τη διατήρηση ειρηνικών σχέσεων».*¹⁵⁹

Επίσης, η εν λόγω πρωταρχική ιδέα περί της ευρωπαϊκής ενοποίησης, έχει λάβει ισχυρή νομιμοποίηση, καθώς έχει εμποτίσει την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, όπως αναδεικνύεται και από μία πολύ πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύθηκε στο *Ευρωβαρόμετρο* τον Δεκέμβριο του 2023, σύμφωνα με την οποία,

«[μ]ια μεγάλη και σταθερή πλειοψηφία των Ευρωπαίων (72%) πιστεύει ότι η χώρα τους έχει επωφεληθεί από την ένταξη στην ΕΕ. Οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους πιστεύουν κάτι τέτοιο είναι ότι η ΕΕ συμβάλλει στη διατήρηση της ειρήνης και την ενίσχυση της ασφάλειας (34%) και ότι η συμμετοχή στην ΕΕ βελτιώνει τη συνεργασία μεταξύ των χωρών της ΕΕ (34%)»

Αυτή η υποκείμενη λογική του ενωσιακού γίνεσθαι, ήτοι η προοπτική οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης να λυτρώσουν τους λαούς από τα δεινά που βίωσε η Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, προσέδωσε στο θεσμικό σχέδιο της Ευρώπης μεγάλο μέρος της δυναμικής του και του επέτρεψε να επιτύχει το σημερινό επίπεδο της δημόσιας αποδοχής του.

Ωστόσο, υπό μία νιτσεϊκή λογική, στο βάθος του- ανεξάρτητα από την φαινομενικά καλόβουλη προοπτική αυτού του οράματος- οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε θα διαπίστωναν ότι το εν λόγω όραμα της Ένωσης για ειρήνη, ασφάλεια και αλληλεγγύη, εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει μια μορφή ατελούς μηδενισμού, βασιζόμενο στη ευρωπαϊκή εξασθενημένη θέληση για αλήθεια. Στην ουσία και υπό μία νιτσεϊκή οπτική, το εν λόγω ενωσιακό αίτημα αναδεικνύει και φωτίζει αυτήν αδύναμη θέληση για αλήθεια εκ μέρους των Ευρωπαίων (εν προκειμένω τα κράτη-μέλη της Ένωσης). Από μία νιτσεϊκή οπτική γωνία, αυτό που πολύ πιθανώς να είναι επιλήψιμο στο εν λόγω όραμα της Ένωσης δεν είναι απαραίτητα το καλόβουλο και αισιόδοξο περιεχόμενό του αυτό καθαυτό, αλλά μάλλον η υποκείμενη διάθεση για

¹⁵⁹ Διακήρυξη του Jean Monnet, 9 Μαΐου 1950.

τον κόσμο που εξακολουθεί να αντανακλά. Με έναν παρόμοιο τόνο ο Morgenthau τονίζει ότι,

*«[τ]ο κενό που προέκυψε από την απαξίωση της πολιτικής καλύφθηκε από το φιλελεύθερο πνέυμα με την ιδέα ενός κόσμου καθολικά ορθολογικού ο οποίος εμπεριέχει όλα τα στοιχεία για μια αρμονική συνεργασία ολόκληρης της ανθρωπότητας».*¹⁶⁰

Άλλοις λόγους, ο Έλληνας φιλόσοφος *Παναγιώτης Κονδύλης*, αναφερόμενος υπό μία ρεαλιστική σκοπιά στην ευρωπαϊκή ενοποίηση όπως αυτή έχει λάβει χώρα σήμερα, επισημαίνει ότι,

«[ο]ι αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στα μεγάλα έθνη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης έγιναν στις μέρες μας αδιανόητες επειδή η Ευρώπη έχασε την παγκόσμια κυριαρχία, ούτως ώστε οι ενδοευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί δεν έχουν πλέον κοσμοϊστορική σημασία...».

Κατά τον *Παναγιώτη Κονδύλη* λοιπόν, αυτή η εναπόθεση των ελπίδων για την επιτυχία του ενοποιητικού εγχειρήματος στην διαρκή επιδίωξη της ειρήνης και της ασφάλειας, αποτελεί μία ένδειξη παρακμής των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Ο Νίτσε, διά των *καλών Ευρωπαίων* του, φαίνεται ότι θα υιοθετούσε μια ελαφρώς διαφορετική οπτική στο πλαίσιο της κριτικής του. Υπό νιτσεϊκό πνεύμα, φαίνεται πως μέσω αυτής τη ιδεατής απεικόνισης της Ευρώπης ως αναδεικνύεται μια προσπάθεια να προσδιοριστεί η αλήθεια της ευρωπαϊκής ύπαρξης ως μιας προσπάθειας προς την ειρήνη και την ενότητα και μια προσπάθεια εξίσωσης του νοήματος της ευρωπαϊκής ιδέας με έναν συγκεκριμένο στόχο, σκοπό και κατάσταση. Ακόμη και η λειτουργιστική προσέγγιση του ενωσιακού ενοποιητικού εγχειρήματος, ούσα αποχρωματισμένη από μία βαθύτερη πολιτική διάσταση, θα ετίθετο εν αμφιβόλω εκ μέρους της νιτσεϊκής φιλοσοφίας.

Όμως, η κατά Νίτσε υγιής και πέραν από χριστιανο-πλατωνικές προκαταλήψεις και ιδεοληψίες θέληση για την αλήθεια, διατηρείται ενεργής μόνο μέσω της εν τοις πράγμασι διαπίστωσης ότι το βαθύτερο νόημα της ειρήνης και της ενότητας θα πρέπει να προσδιορισθεί, μέσα στην πορεία και την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας.

¹⁶⁰ H. Morgenthau, *Επιστήμη και Πολιτική της Ισχύος*, σ. 79.

Σύμφωνα με τον ίδιο, «[ο] καιρός της μικροπολιτικής πέρασε: ο επόμενος αιώνας θα φέρει τον αγώνα για κυριαρχία σε όλη τη γη- τον καταναγκασμό για μεγάλη πολιτική».¹⁶¹ Φαίνεται λοιπόν ότι καίτοι ο ίδιος δεν το επιθυμεί, εντούτοις προβλέπει την αναγκαιότητα για τήρηση εγρήγορσης εκ μέρους της Ευρώπης, ενόψει των επικείμενων απειλών και καταδικάζει την εξασφάλιση ψευδούς κάλυψης πίσω από αποπροσανατολιστικές ιδέες:

«Δεν το λέω αυτό επειδή το επιθυμώ: το αντίθετο θα μου άρεσε περισσότερο — εννοώ μια τέτοια αύξηση της ρωσικής απειλής που η Ευρώπη θα αναγκαζόταν να αποφασίσει να γίνει εξίσου απειλητική, δηλαδή να αποκτήσει μια μόνο θέληση, μέσω μιας νέας κάστας που θα είναι κυρίαρχη σε όλη την Ευρώπη, μια μακρόχρονη φοβερή δική της θέληση που θα μπορούσε να θέσει σκοπούς για χιλιετίες μπροστά — έτσι ώστε να βάλει ένα τέλος στην πολύχρονη κωμωδία των ασήμαντων κρατών της και στη διχασμένη θέληση των δυναστειών και των δημοκρατιών της».¹⁶²

Είναι αξιοσημείωτο εν προκειμένω ότι ο Νίτσε αναφέρεται στην Ευρώπη- και τις απειλές που θα αναγκασθεί να αντιμετωπίσει- ως ενιαίο σύνολο και όχι διαιρεμένη και επ' ουδενί στο εσωτερικό της. Οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε θα πιθανολογούσαν με βασιμότητα ότι αυτή η νυν και κατά τα άλλα δημοφιλής εικόνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προάγγελος της ειρήνης, εδράζεται στις ίδιες ψυχολογικές ρίζες με τους χριστιανικούς και εθνικιστικούς προκατόχους της, ήτοι αποτελεί μία ακόμη *εύθραυστη βακτηρία*, μια ακόμη μετα-χριστιανική προσπάθεια να «διοικήσει στόχους και καθήκοντα» και να αρθρώσει έναν «αληθινό κόσμο».¹⁶³ Αυτό εξάλλου, αποδεικνύεται σε πολλές περιπτώσεις στην πράξη, όταν η απομάκρυνση από τις εκπεφρασμένες αρχές και αξίες εντός της Ένωσης, είναι βασική απόρροια των πολιτικών της. Όπως γλαφυρώς αναφέρει ο Πασσάς,

«...η επίμονη και δογματικά αγκυλωμένη συντηρητική ευρωπαϊκή ηγεσία, η οποία συγκροτεί την πολιτική πλειοψηφία στους Ενωσιακούς θεσμούς και

¹⁶¹ F. Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, παρ. 208.

¹⁶² Όπ. π., 208

¹⁶³ F. Nietzsche, *The Will to Power*, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 133.

επιβάλλει 'διευθυντήρια' και αδιαφανείς διαδικασίες μακριά από το δημόσιο έλεγχο- ούτε λόγος για το κοινοβουλευτικό». ¹⁶⁴

Στο νιτσεϊκό έργο *Γενεαλογία της Ηθικής*, ο Νίτσε υποστηρίζει ότι όταν οι ισχυρότεροι άνθρωποι άρχισαν να υποδουλώνουν τους ασθενέστερους, οι ασθενέστεροι άνθρωποι δεν διέθεταν πλέον διέξοδο για τα εγγενή ένστικτα και τις φυσικές ορμές τους. Κατά συνέπεια, καταπιέζονταν όλο και περισσότερο και ανέπτυσαν μια εσωτερική ζωή και ψυχική διάθεση, όπου εσωτερίκευαν και εξομάλυναν την επιθετικότητα και τη σκληρότητα που υφίσταντο στα χέρια των κυρίων τους. ¹⁶⁵ Προκειμένου να συμφιλιωθούν με τα δεινά τους, αυτοί εν τοις πράγμασι δούλοι άρχισαν να αρνούνται τη γήινη ύπαρξη, η οποία ήταν για αυτούς αμαυρωμένη από τα δεινά, προς όφελος ενός άλλου αληθινότερου κόσμου όπου η ηθική ιεραρχία είναι αντίθετη από αυτήν που βιώνουν. ¹⁶⁶

Ανίκανοι να αντισταθούν σωματικά στους κυρίους τους, οι σκλάβοι αντιστέκονται αξιοποιώντας έναν πνευματικό τρόπο. Οι «αληθινοί κόσμοι», σύμφωνα με τον Νίτσε γεννήθηκαν ως επί το πλείστον μεταξύ των σκλαβωμένων ανθρώπων και σε μια ιστορική κατάσταση ανικανότητας και πόνου. ¹⁶⁷ Εφευρίσκοντας έναν αληθινό κόσμο, σημείωνε στο *Λυκόφως των Ειδώλων*, «εκδικούμαστε τη ζωή μέσω της φαντασμαγορίας μιας "άλλης", μιας "καλύτερης" ζωής». ¹⁶⁸

Κατ' αναλογία, το όραμα της Ευρώπης ως ειρήνης και ενότητας γεννήθηκε ομοίως μέσα από μια βίαιη κατάσταση και μια κατάσταση που συνεπάγεται ιστορικές εμπειρίες τεράστιας συλλογικής ανθρώπινης δυστυχίας και πόνου. Τοιουτοτρόπως, οι δούλοι-λαοί, έρμαια των πολεμικών διαθέσεων των κρατών τους, βρήκαν στο εξιδανικευμένο ενωσιακό φαντασιακό έναν φαινομενικά αληθινό κόσμο, στον οποίο προσδίδουν τη μέγιστη δημόσια υποστήριξή τους.

¹⁶⁴ Α. Πασσάς, *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2012, σσ. 16-17.

¹⁶⁵ A. Ridley, *Nietzsche's Conscience: Six Character Studies from the Genealogy*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998, σ. 8.

¹⁶⁶ D. Owen, *Nietzsche, Politics, and Modernity: A Critique of Liberal Reason*, London: Sage Publications, 1995, σ. 69.

¹⁶⁷ D. B. Allison, 'Introduction', in Allison (ed.), *The New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation*, New York: Dell, 1977, σ. xii.

¹⁶⁸ F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, μτφρ. R.J. Hollingdale, London: Penguin, 1990, "Reason in Philosophy", §6, σ. 48, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 137.

Όπως και ο χριστιανισμός, έτσι και η αυξανόμενη έκκληση προς την Ευρωπαϊκή Ένωση ως λυτρωτή των παθών του παρελθόντος της Ευρώπης θα μπορούσε επομένως να γίνει αντιληπτή κατά Νίτσε ως μια σύγχρονη μορφή *δουλοκτητικής ηθικής*. Ο ίδιος ο Νίτσε είχε ήδη παρατηρήσει για τη δική του εποχή ότι «[η] κάθε φιλοσοφία που κατατάσσει την ειρήνη πάνω από τον πόλεμο... που γνωρίζει κάποιο φινάλε, κάποια τελική κατάσταση κάποιου είδους... επιτρέπει το ερώτημα αν δεν ήταν η ασθένεια που ενέπνευσε τον φιλόσοφο». ¹⁶⁹ Η ιδέα της Ευρώπης ως ειρήνης που ενσαρκώνεται στο θεσμικό ενωσιακό σχέδιο αξιολογείται μάλλον αρνητικά στην ιδέα του Νίτσε για τους *καλούς Ευρωπαίους*, όχι επειδή ο Νίτσε επιθυμούσε τον πόλεμο, αλλά μάλλον επειδή μια τέτοια ιδέα αποτελεί ένα ακόμη από τα μη υγιή ασκητικής προέλευσης ιδεώδη που γέννησε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός ως εύθραυστο αντίδοτο στην εμπειρία του πόνου.

Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά τη σαφή προτίμηση του ίδιου του Νίτσε σε ένα ενοποιητικό πολιτικό σχέδιο της Ευρώπης και την υπέρβαση των εθνικών διαιρέσεων εντός της ηπείρου, υπάρχουν ωστόσο σημεία για τα οποία η νιτσεική σκέψη μάλλον θα τηρούσε μια κριτική αποστασιοποίηση από ορισμένες πτυχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διαφωνία αυτή, ωστόσο, δεν αφορά το πολιτικό σχέδιο αυτό καθαυτό, το οποίο οι *καλοί Ευρωπαίοι* του Νίτσε πιθανώς θα είχαν καλωσορίσει, αλλά τον τρόπο με τον οποίο το σχέδιο αυτό προσπάθησε να νομιμοποιηθεί δημόσια.

Στο έργο του ο Νίτσε είχε επιμείνει με σαφήνεια ότι εμείς οι άνθρωποι της συνείδησης που δεν θέλουμε να επιστρέψουμε σε αυτό που έχει ξεπεραστεί και φθαρεί, σε οτιδήποτε «*ανάξιο πίστης*», είτε αυτό λέγεται Θεός, αρετή, αλήθεια, δικαιοσύνη, φιλανθρωπία, δεν επιτρέπουμε στον εαυτό μας καμία γέφυρα ψεύδους προς τα αρχαία ιδανικά, είμαστε εχθρικοί προς κάθε είδους πίστη και χριστιανικότητα που υπάρχει σήμερα, εχθρικοί προς κάθε ρομαντισμό και πατριδολατρεία. ¹⁷⁰

Αυτές οι αξίες, ως δικαιοπολιτικό θεμέλιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, παραμένουν ενδεικτικές της χριστιανο-πλατωνικής *δουλοκτητικής ηθικής* που έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση από τον *θάνατο του Θεού*. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ωστόσο, συνεχίζει σε μεγάλο βαθμό να λειτουργεί στο όνομα αυτών των αξιών, αναγκάζοντας έτσι τους *καλούς Ευρωπαίους* να ζητήσουν μια πιο κριτική αξιολόγηση όχι μόνο του

¹⁶⁹ F. Nietzsche, *Gay Science*, Preface to the Second Edition, §2, σ. 34.

¹⁷⁰ F. Nietzsche, *Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality*, μτφρ. R.J. Hollingdale, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, Preface, §4, σ. 4.

εθνικισμού, αλλά και του λαϊκού οράματος της Ευρώπης που υποστηρίζουν οι ευρωπαῖστες.

Ενώ υπάρχει πληθώρα κριτικών μελετών σχετικά με τον εθνικισμό, τον ρατσισμό και τον φασισμό, η ίδια η ιδέα της Ευρώπης ως ενοποιητικό ή οικουμενικό ιδεώδες δεν έχει υποβληθεί σε τέτοιες μελέτες, παρά το γεγονός ότι η ιδέα της *Ευρώπης* έχει γίνει μια όλο και πιο σημαντική πτυχή της σύγχρονης πολιτικής ζωής.¹⁷¹ Αυτό μάλλον θα λειτουργούσε ως ένα διαγνωστικό εργαλείο προσδιορισμού του νοήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης και αληθούς αναζήτησης των προοπτικών της. Κατά κάποιο τρόπο λοιπόν η έννοια της *Ευρώπης* φαίνεται να ετεροκαθορίζεται, χωρίς να εισδύει σε περαιτέρω εμβάθυνση σχετικά με το ιδεολογικοπολιτικό εύρος της ίδιας της έννοιας και των συγκειμένων της.¹⁷²

¹⁷¹ G. Delanty, *Inventing Europe*, σ. vii.

¹⁷² F. Nietzsche, *On the Genealogy of Morals*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, New York: Random House, 1967, III, §26, σ. 159, όπως αναφέρει ο Elbe, *Europe*, σ. 137.

Αντί επιλόγου

Όπως και ο εθνικισμός στην εποχή του Νίτσε, έτσι και η έμμεση εξαγωγή της ιδέας περί την Ευρώπη, φαίνεται να βασίζεται «στην παλιά συνήθεια και αναζητά μια άλλη αρχή που μπορεί να μιλήσει άνευ όρων και να διατάζει στόχους και καθήκοντα».¹⁷³ Ο Νίτσε προσέδιδε έμφαση στην έννοια *Ευρώπη* ως ένα ευρύτερο ιστορικοπολιτικό φαινόμενο με βαθιές ρίζες και δεν επαρκείτο από τη συσχέτιση της έννοιας με θνησιγενή πρότυπα *ατελούς μηδενισμού*. Μάλλον θα έβλεπε αυτήν την τάση ως μία έτερη *σκιά του Θεού* που προσπαθεί να αναδημιουργήσει το βάλαμο της προς μία ανακουφιστική αλλά κατά Νίτσε διαβρωτική, μεταφυσική ερμηνεία των πραγμάτων.

Η ανά χείρας διπλωματική εργασία επιχείρησε να πραγματευτεί την συσχέτιση μεταξύ της νιτσεϊκής σκέψης και της ευρωπαϊκής ενοποίησης και ευελπισεθί να αποτελέσει την πηγή έμπνευσης για περαιτέρω ενασχόληση με τις ευρωπαϊκές διαστάσεις της νιτσεϊκής σκέψης. Ασφαλώς, η ανάλυση του πλούτου του νιτσεϊκού λόγου δε μπορεί να περιορισθεί στο στενό πλαίσιο μίας μεταπτυχιακής εργασίας, δεδομένο που λαμβάνεται υπόψη ως ένας κεντρικός περιορισμός της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας.

Από την ανωτέρω ανάλυση, επιδιώχθηκε συμπερασματικά να καταστεί σαφές ότι πολλοί από τους σύγχρονους υποστηρικτές και ιθύνοντες νόες του πολιτικού σχεδίου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν εκπροσωπούν τους *καλούς Ευρωπαίους* που ο Νίτσε ήλπιζε ότι θα εμφανίζονταν κάποια στιγμή στο μέλλον. Παρόλο που ο Νίτσε ήταν επικριτικός απέναντι σε μια εθνικιστική απάντηση ενώπιον της έλευσης του ευρωπαϊκού μηδενισμού και μολονότι υποστήριξε μια ευρωπαϊκή ενοποιητική προοπτική, η έκκλησή του αυτή δεν ήταν άνευ επιφυλάξεων και περιορισμών.

Η υφιστάμενη προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αρθρώσει και να διαδώσει μια πιο ουσιαστική ιδέα περί της Ευρώπης, η οποία θα παρείχε τη βάση για την δόμηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και η οποία θα ενίσχυε τη νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα μπορούσε εξίσου να θεωρηθεί κατά Νίτσε, ως μια μορφή *ατελούς μηδενισμού*. Εν τοις πράγμασι, αντανάκλα κατά Νίτσε μια μορφή δουλκοκτητικής ηθικής, ήτοι έναν τρόπο να αντικατασταθεί ένας *αληθινός κόσμος* με

¹⁷³ F. Nietzsche, *Will to Power*, I, §20.

έναν άλλο ιδεατό (όμως μη υπαρκτό), χωρίς να αντιμετωπίζεται πραγματικά η βαθύτερη διάσταση του πέρατος της χριστιανο-πλατωνικής παράδοσης και φιλοσοφίας, ως πηγών εξεύρεσης νοήματος.

Πηγές - Βιβλιογραφία

- Allison D.B. (1977) (ed.), *The New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation*, New York: Dell.
- Aloni, N. (1991), *Beyond Nihilism: Nietzsche's Healing and Edifying Philosophy*, Lanham, MD: University Press of America.
- Anderson, B. (1991), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Ansell-Pearson K. (1994), *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ansell-Pearson, K. (1994), *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker: The Perfect Nihilist*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ascheim, S. (1994), *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990*, Barkley & Los Angeles: University of California Press.
- Beck T. & Underhill G. (2017), *Quo Vadis? Identity, policy and the future of the European Union*, CEPR Press.
- Behler, E. (1991), *Confrontations: Derrida, Heidegger, Nietzsche*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Behr, H. (2021), 'Technocracy and the Tragedy of EU Governance', *Journal of Contemporary European Research*, 17:2.
- Bergmann, P. (1987), *Nietzsche, The Last Anti-Political German*, Bloomington: Indiana University Press.
- Bergmann, P. (1987), *Nietzsche: The Last Anti-Political German*, Bloomington: Indiana University Press.
- Burgess, P. (1997), 'On the Necessity and the Impossibility of a European Cultural Identity', in P. Burgess (ed.), *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe*, Amsterdam: Rodopi.
- Carr, K. L. (1992), *The Banalization of Nihilism: Twentieth Century Responses to Meaninglessness*, Albany: State University of New York Press.
- Chamberlain, L. (1997), *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, London: Quartet Books.
- Connolly, W. E. (1988), *Political Theory and Modernity*, Oxford: Blackwell.
- Critchley, S. (1997), *Very Little... Almost Nothing: Death, Philosophy, Literature*, London: Routledge.

- Delanty G. (1995), *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. London: Macmillan.
- Detwiler, B. (1990), *Nietzsche and the Politics of Aristocratic Radicalism*, Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Elbe, S. (2004), *Europe: A Nietzschean Perspective*, New York: Routledge.
- Farrell Krell, D. & Bates, D. L. (1997), *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, Chicago: University of Chicago Press.
- Gadamer, H. G. (1992), 'The Idea of the University - Yesterday, Today, Tomorrow' στο D. Misgeld and G. Nicholson (ed.) *Hans-Georg Gadamer on Education, Poetry, and History: Applied Hermeneutics*. Μτφρ. Lawrence Schmidt and Monica Reuss. Albany, New York: State University of New York Press.
- Griffin, D. R. (1996), 'The Reenchantment of Science', in Lawrence Cahoon (ed.), *From Modernism to Postmodernism: An Anthology*, Oxford: Blackwell.
- Haar, M. (1996), *Nietzsche and Metaphysics*, trans. Michael Gendre, Albany: State University of New York Press.
- Haas, E. (2004), *The Uniting of Europe, Social and Economic Forces, 1950-1957*, University of Notre Dame Press.
- Harold, J. (2023), 'Δεν ήθελε το ΔΝΤ. Ήθελε «κούρεμα», αλλά με «τάιμ άουτ»', *Εφημερίδα «Η Καθημερινή»*, Κυριακή, 31 Δεκεμβρίου 2023.
- Hay, D. (1957), *Europe: The Emergence of an Idea*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hayes, C. (1926), *Essays in Nationalism*, New York: Macmillan.
- Heidegger, M. (1977), 'Nietzsche's Word God is Dead', in *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. William Lovitt, New York: Harper and Row.
- Heidegger, M. (1977), 'Nietzsche's Word God is Dead', in *The Question Concerning Technology and Other Essays*, trans. William Lovitt: New York: Harper and Row.
- Hutchison, W. (1995), 'The Long Goodbye: Revision of Traditional Identities in the "Christian West"', in Kokusai Koryu Kikin and Nichi-Bei Senta (eds), *The End of the Century: The Future in the Past*, London: Kodansha International.
- Jacobi F. H. (1987), 'Brief an Fichte', *Appellation an das Publikum, Dokumente zum Atheismusstreit Jena 1798/99*, Leipzig: Reclam.
- Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Ν. Αθ. (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης, Συνταγματική Θεωρία της Ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδ.

- Παπαζήση. Kaufmann, W. (1974), *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*, 4th ed. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kohn, H. (1946), *Prophets and Peoples: Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York: Macmillan.
- Kohn, H. (1948), *The Idea of Nationalism*, New York: Macmillan, 1948.
- Kolakowski, L. (1990), *Modernity on Endless Trial*, Chicago: University of Chicago Press.
- Krell, D. F. and Bates, D. L. (1997), *The Good European: Nietzsche's Work Sites in Word and Image*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kunns, T. (1982), *Die Politik als Prostitution des Geistes: Eine Studie über das Politische bei Nietzsche*, Munich: Frido Flado.
- Λαμπρέλλης, Δ. (1988), *Nietzsche. Φιλόσοφος της Πολλαπλότητας και της Μάσκας*, Αθήνα-Γιάννενα: Εκδ. Δωδώνη.
- Laffan, B. (1996), 'The Politics of Identity and Political Order in Europe', *Journal of Common Market Studies*, 34:1.
- Lawrence, M. (2015), 'Nietzsche, Morgenthau, and the Roots of Realism', *E-International Relations*, 24 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στο <https://www.e-ir.info/2015/06/24/nietzsche-morgenthau-and-the-roots-of-realism/> (πρόσβαση την 31 Δεκεμβρίου 2023).
- Mann, T. (1947), *Nietzsche's Philosophy in Light of Contemporary Events*, Washington, DC: Library of Congress.
- Martin, G. T. (1989), *From Nietzsche to Wittgenstein: The Problem of Truth and Nihilism in the Modern World*, New York: Peter Lang.
- Mayer J. P. (1935), *Kritik und Zukunft der Kultur, Aus Friedrich Nietzsches Werken für die Gegenwart ausgewählt*, Leipzig: Rascher.
- Meyer, M. (2014), *Reading Nietzsche through the Ancients. An Analysis of Becoming, Perspectivism, and the Principle of Non-Contradiction*. Boston/Berlin: De Gruyter.
- Montinari, M. (1975), *Nietzsche*, Ρώμη, Ubaldini.
- Montinari, M. (1998), *Νίτσε, Τι Πραγματικά Είπε*, Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας.
- Moravcsik, A. (1998), *The choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press.
- Morgenthau, H. (2011), *Επιστήμη και Πολιτική της Ισχύος*, Αθήνα: Εκδ. Τουρίκη.

- Nietzsche, F. (1910), *Human, All Too Human*, trans. Helen Zimmern, Endinburgh and London: T.N. Foulis Penguin.
- Nietzsche, F. (1966), *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, trans. Walter Kaufmann, New York: Random House.
- Nietzsche, F. (1967), *Ecce Homo*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, New York: Random House.
- Nietzsche, F. (1967), *On the Genealogy of Morals*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale, New York: Vintage Books.
- Nietzsche, F. (1968), *The Will to Power*, New York: Random House, 1968.
- Nietzsche, F. (1974), *The Gay Science*, trans. Walter Kaufmann, New York: Random House.
- Nietzsche, F. (1980), *Ευρωπαϊκός Μηδενισμός* (μετάφραση Ε. Καλκάνη), Εκδ. Δαμιανός.
- Nietzsche, F. (1982), *Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality*, μτφρ. R.J. Hollingdale, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. (1984), *Human, All Too Human*, trans. Marion Faber and Stephen Lehmann, London: Penguin.
- Nietzsche, F. (1988), *Menschliches, Allzumenschliches II*, KSA 2, Berlin: Walter de Gruyter.
- Nietzsche, F. (1988), *Nachgelassene Fragmente*, vols 7–13 of the Kritische Studienausgabe, ed. Giorgio Colli and Mazzino Montinari, Berlin: Walter de Gruyter, vol. 12, 2, 100.
- Nietzsche, F. (1990), *Twilight of the Idols*, trans. R. J. Hollingdale, London: Penguin, 1990.
- Nietzsche, F. (2010), *Η Χαρούμενη Επιστήμη* (μετάφραση-επιμέλεια Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Νησίδες.
- Nietzsche, F. (2012), *Πέρα από το Καλό και το Κακό, Πρελούδιο σε μία Φιλοσοφία του Μέλλοντος* (μετάφραση-επιμέλεια Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Νησίδες.
- Nietzsche, F. (2014), *Η Θέληση για Δύναμη* (μετάφραση Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Πανοπτικόν.
- Nietzsche, F. (2014), *Παράκαιροι Στοχασμοί* (μετάφραση Ζ. Σαρίκας), Εκδ. Πανοπτικόν.
- Nietzsche, F. (2008), *Τάδε έφη Ζαρατούστρα* (μετάφραση Αθ. Τσακνάκης), Εκδοτική Θεσσαλονίκης.

- Nishitani, K. (1990), *The Self-Overcoming of Nihilism*, trans. Graham Parkes with Setsuko Aihara, Albany: State University of New York Press.
- Nolte, J. (1991), *Wir guten Europäer: Historisch-politische Versuche über uns selbst*, Tóbingen: Narr.
- Nussbaum, M. (1997), 'Is Nietzsche a Political Thinker', *International Journal of Philosophical Studies*, vol. 5, no. 1.
- Owen, D. (1995), *Nietzsche, Politics, and Modernity: A Critique of Liberal Reason*, London: Sage Publications.
- Pangle, T. L. (1983), 'The Roots of Contemporary Nihilism and Its Political Consequences According to Nietzsche', *Review of Politics*, vol. 45, no. 1.
- Parkes, G. (1993), 'Wanderers in the Shadow of Nihilism: Nietzsche's Good Europeans', *History of European Ideas*, vol. 16, 4–6.
- Πασσάς, Α. (2012), *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Pippin, R. (1999), *Modernism as a Philosophical Problem*, 2nd edition, John Wiley & Sons.
- Ridley, A. (1998), *Nietzsche's Conscience: Six Character Studies from the Genealogy*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Schuman, R. (1950), *Διακήρυξη της 9^{ης} Μαΐου 1950*, διαθέσιμη στο https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_el
- Scicluna, N. & Auer, S. (2019), 'From the Rule of Law to the Rule of Rules: Technocracy and the Crisis of EU Governance', *West European Politics* 42:1.
- Solomon, R. C. (1970), *From Rationalism to Existentialism: The Existentialists and Their Nineteenth-Century Backgrounds*, New York: Harper and Row.
- Sorokin, P. (1992), *The Crisis of Our Age*, Oxford: Oneworld.
- Steiner, G., Vargas L. & Riemen, R. (2004), *The Idea of Europe*, Tilburg: Nexus Institute.
- Tanner, M. (1994), *Εισαγωγή στον Νίτσε*, New York: Oxford University Press, 1994.
- Tesfahuney, M. (2023), 'Quo Vadis Europe?', *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 105:2, σσ. 193-207.
- Toole, D. (1998), *Waiting for Godot in Sarajevo: Theological Reflections on Nihilism, Tragedy, and Apocalypse*, Boulder, CO: Westview Press.

Toynbee, A. (1968), 'Death in War', in Toynbee *et al.*, *Man's Concern with Death*, London: Hodder and Stoughton.

Τσάτσος, Δ. (2020), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, Αθήνα: Εκδ. Λιβάνης. Wellings, B. (2023), 'Nationalism and European disintegration', *Wiley Online Library*, 29:4.

Χρυσόχοου, Δ. (2003), *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.